

43668

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM FELSEFESİ BİLİM DALI

**CEMALEDDİN AKSARAYÎ'NİN
HAYATI-ESERLERİ**

43668

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Fahreddin OLGUNER

Hazırlayan
İrfan GÖRKAŞ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

KONYA - 1995

İÇİNDEKİLER

Önsöz	III
Kısaltmalar	
Giriş	1

I . K İ T A P

A . HAYATI	6
I.İsmi-Ünvani ve Sıfatları	6
II.Doğum Tarihi-Memleketi-Soyu ve Milliyeti	9
III.Ailesi-Çocukları	21
IV.Tahsili-Hocaları ve Tesir Aldığı Kimseler	22
V.Tedrisi-Usulü-Ekolü ve Özgünlüğü	26
VI.Sultanlarla Münasebeti	33
VII.Talebeleri ve Takipçileri	36
VIII.İlmi Hüviyeti	38
IX.Ölüm Yeri-Ölüm Tarihi ve Ömür Süresi	40
X.Hakkında Anlatılan Menkıbeler	41
XI.Zaviyesi ve Türbesi	43
XII.Sonuç	44

II . K İ T A P

B . E S E R L E R İ	47
I.Cemaleddin-i Aksarayî'ye Atfedilen Eserler	47
II.Kaynakların Cemaleddin-i Aksarayî'ye Atfettiği E- serler	50
III.Eserlerin Şekil ve Cemaleddin-i Aksarayî'ye Aidi- yeti Yönünden İncelenmesi	54
IV.Cemaleddin-i Aksarayî'ye Ait Eserler-Nüshaları	59
1.Arapça Olan Eserler	59
1.a-Şerhu'l-İzah	59
1b-Nüshaları	66

1.2a-Şerhu'l-Mucez	67
2b-Nüshaları	70
1.3a-Haşiye Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn	72
3b-Nüshaları	76
1.4a-İtirazat Ala Şerhi'l-Keşaf	77
4b-Nüshaları	78
1.5a-Keşfu'l-İrab	79
5b-Nüshaları	79
2.Farsça Olan Eserler	80
2.1a-Esile ve Ecvibe	80
1b-Nüshaları	80
3.Türkçe Olan Eserler	81
3.1a-Teferrüci'l-Ümera	81
1b-Nüshaları	82
4.Tercüme ve Basılı Eserler	83
5.Bulunamayan Eserler	83
5.1-Ahlak-ı Cemâli	83
5.2-Gayetu'l-Kusva Şerhi	84
V.Sonuç	85
BİBLİYOGRAFYA	86
İNDEKS	90

ÖNSÖZ

Devrimizin mütefekkirlerinden Samiha Ayverdi, İslamiyetin dünyaya ışık saldığı devirlerde akli bilgilerle nakli bilgilerin yani madde ve mana'nın atbaşı giden iki dost olduğunu söylemektedir. Katip Çelebi de Osmanlı devletinin ilk çağlarından Sultan Süleyman Han zamanına gelinceye dek hikmet ile şeriat ilimlerini uzlaştıran gerçek araştırmacıların ün almasından bahseder.(1)

Bu manada Cemaleddin-i Aksarayî, akli ve şer'î ilimleri kendisinde birleştirmiş; hakîm, filozof ve en önemli Türk-İslam mütefekkirlerinden birisidir.

Türk-İslam mütefekkirleri, Türk milletinin tarih içersindeki hareketine bağlı olarak farklı coğrafyalarda yetişmişlerdir. Türk İslam mütefekkirlerinin farklı coğrafyalarda yetişmeleri, Türk-İslam düşüncesinin farklı coğrafyalarda ortaya çıkmasını, tarih içersindeki hareketini ve sürekliliğini gösterir. Bu hareket ve sürekliliği ortaya koyan tarihî vakıalardan birisi Fahreddin Razi mektebinin varlığı ve Anadolu'ya intikal keyfiyetidir.

Fahreddin Razi mektebinin Anadolu'ya intikali, evvela onu intikal ettirenlerin hayatı ve eserlerinin tesbiti; ikincisi düşünce-
nin eserlere bağlı olarak Anadolu'ya intikalinin, tabiri caizse gelişiminin tesbitiyle mümkündür.

Fahreddin Razi mektebinin Anadoluya intikalini sağlayanlardan birisi hiç şüphesiz Cemaleddin-i Aksarayî'dir. Cemaleddin-i Aksarayî'nin hayatı ve eserlerinin tesbiti bu açıdan oldukça mü-
himdir. Ondan bahseden ilk kaynağa göre hayatının menkıbeleşen yönleri bilinmekte, yani hakkında anlatılan menkıbeler dışında hayatı bilinmemekte, unutulmuş görünmektedir. Eserleride aynı akibete uğramış, durumdadır.

Biz bu çalışmamıza iki kitaba ayırdık. Birincisi hayatı, ikincisi eserleri. Çalışmamızda hayatıyla ilgili kaleme alınmış, ulaşılabildiğimiz bütün vesikaları değerlendirdik. Ayrıca kendi eserlerini kaynak olarak kullandık. Eserlerinde kendi ifadeleri kadar müstensihlerin ve temlik sahiplerinin kayıtlarına da dikkat ve itibar ettik. Onların birçoğu tarih itibariyle müellifimize kaynakların bir çoğundan daha yakındır.

İki eserinden bahseden araştırmacının yanında 18'in üzerinde, yirmiyi aşan eser listeleriyle bahseden araştırmacıların ve kaynakların olması, bizi, bunların mukayesesine, eserlerindeki Cemaleddin-i Aksarayî isim kayıtlarının tetkikine, bu tetkik sonucuna göre eserlerini tesbit etmeye götürdü.

Yaptığımız çalışmalar bize iki Cemaleddin-i Aksarayî'nin olduğunu, araştırmacıların bunu üçe çıkardığını, zaman zaman üçünü-

de bir saydıkları gerçeğini ortaya .kaydu. Böyle bir durumda yapılması gereken en önemli şey, bunların arasından mütefekkirimiz olan Cemaleddin-i Aksarayî'nin eserlerinin hakikate uygun ayıklanmasıydı.

Bu ayıklamadan sonra eserlerin muhtevalarına ve tesbit edebildiğimiz kadarıyla nüsha listelerine yer verdik. Dipnotlarda birlik sağlanması için yazma ve matbu kaynaklar kısa, anlaşılır, bibliyografyada uzun olarak verildi. Nüshaların bir veya ikisi zikredildi.

Hem neseb hem ilmi gelenek olarak Fahreddin Razi ekolüne mensup Türk-İslam mütefekkir Cemaleddin-i Aksarayî hakkında böyle bir çalışma yapma imkanı veren muhterem hocam Prof. Dr. Fahrettin OLGUNER'e teşekkür etmek benim için büyük bir zevk ve vazifedir.

KONYA

İrfan GÖRKAS

1-Ayverdi Samiha, Kölelikten Efendiliğe, İst-1978, 42-43
-Çelebi Katip, Mizanu'l-Hak fi İhtiyari'l-Ahak, İst-1993, s.9

KISALTMALAR

Agm	: Adı geçen makale
agt	: Adı geçen tebliğ
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını
b.	: bin
c.	: Cilt
CTFD	: Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi
Çev.	: Çeviren
Eİ	: Enclopeadia of İslam
GAL	: Geschichte Der Arabischen Literature
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜTTE	: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü
KAAM	: Kubbealtı Akademi Mecmuası
Ktp	: Kütüphanesi
mm	: Milimetre
s	: Sayfa
st	: Satır
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy	: Sayı
Ter	: Tercüme eden
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTDTD	: Türk Tarih Dünyası Tarih Dergisi
ÜİİHM	: University of Istanbul, Institute of History of Medicine
vr	: Varak
yk	: Yaprak
İED	: İstanbul Enstitüsü Dergisi

GİRİŞ

İslam Felsefesi Tarihi ile ilgili çalışmalar, İslam Felsefesi'nin varlığını "Tercümeler"le başlatırlar. Tercümelere bir tarih alınması gerekirse, sözgelimi Beytü'l-Hikme'yi esas alırsak, bunun tarihi 830'dur. Yönetimde Abbasiler vardır. Ancak biz İbn Mukaffa(ö.757)'nin Hintli bilge Beydaba'nın Kelile ve Dimne'sini tercüme ettiğini biliyoruz. Buna göre tercümeleri sekizinci asırdan başlatabiliriz.(1) Tercümeler bizi İslam Felsefesi'nin kaynaklarına ve bu kaynaklarla bağlantı yollarına götürür.

H.Ziya Ülken, İslam düşüncesinde en önemli düşünce kaynağı Yunan felsefesi gibi görünüyor, dedikten sonra, bu etki doğrudan doğruya değil, İskenderiye, yani Helenistik felsefe ve Hristiyanlaşmış Yunan felsefesi kanalı ile olduğunu açıklamaktadır.(2)

İskenderiyye, İslam düşüncesinin bağlantı kanallarından sadece birisidir. En mühim bağlantı yollarını Medreseler ve Tercümeleler olarak iki esasa bağlayan Yuhanna Kumeyr; Urfa ve Nusaybin, Cundişapur, İskenderiye, Antakya, Harran ve Bağdad olmak üzere altı medreseden bahseder.(3)

Kumeyr medreselere ve buralarda tercüme edilen eserlere bağlı olarak eserinde, İslam felsefesinin teşekkülüne tesir eden Hind, Yunan, Fars kültürüne yer verir.(4)

Mehmet Bayraktar, İslamda felsefî düşüncenin kaynaklarını yerli kaynaklar ve yabancı kaynaklar olmak üzere ikiye ayırır. Yerli kaynaklar Kur'an ve Hadis, yabancı kaynakları Antik Yunan ve Helenistik Devir felsefesi, İran-Sasanî felsefesi ve Hind felsefesi oluşturur.(5)

1-Fahri, Macit, İslam Felsefesi Tarihi, Çv.Kasım Turhan, 13
Ülken, H.Ziya, İslam Felsefesi Kaynakları, 25-30
Taylan,Necip, Anahatlarıyla İslam Felsefesi, 133

2-Ülken, Hilmi Ziya, İslam Felsefesi Kaynakları, 25
Ayrıca bak.Taylan Necip, Anahatlarıyla İslam Felsefesi, 133-135

3-Kumeyr,Yuhanna, İslam Felsefesinin Kaynakları, Ter.Fahrettin Olguner, 121-133 Ayrıca bak. Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, 37-41

4-Kumeyr, Yuhanna, İslam Felsefesinin Kaynakları, 45,55,71

5-Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, 8-11

Bu açıklamalar İslam felsefesinin kaynak problemini göstermektedir. O halde problemi daha anlaşılır hale getirmeliyiz. İslam felsefesinin kaynağı nedir? İslam felsefesinin teşekkülüne tesir eden sadece Hind, Yunan, Fars, Arap kültür veya düşüncesi midir? Kaynaklarının içersinde Türk düşüncesinden bahsedilemez mi?

Macit Fahri, İslam Felsefesi Tarihi adlı eserinin girişinde, "İslam Felsefesi; Süryaniler, Araplar, Persler, Türkler, Berberiler ve daha başkalarının da etkin olarak katıldıkları kompleks bir fikri vetirenin mahsulüdür." diyerek Türklerin katkılarından bahseder. Fakat "Bununla beraber, Arap unsuru, ona Arap Felsefesi demeyi caiz kılacak derecede hakimdir." ifadesiyle İslam Felsefesi'ni Arap'a maleder.(1)

İslam kaynaklarının Farabi(ö.950) hakkındaki "Türkî-Tûranî" kayıtlarını, Farabi'nin içinde yetiştiği İslam öncesi Türk Kültürü ve İslam veya İslamî Türk Kültürü'nü görmezden gelemediği anlaşılan Macit Fahri yeni bir probleme sebep olmaktadır. İslam felsefesi kime aittir?

Macit Fahri, İslam felsefesinin aidiyet problemine sebep olan ilk kişi değildir. İslam felsefesine bir millet adına sahip lenen tek kişi de değildir. Aynı sahiplenmeyi bu sefer bir başkasında, İran adına Henry Corbin'de görmekteyiz.(2)

İslam felsefesinin varlığı meselesi, sadece kaynak ve mensubiyet problemine yol açmamış; bunlardan ayrılamayan, birlikte durulması gereken "isim" meselesine sebep olmuştur.

1836, 1842'de yayınladığı eserleriyle Heinrich Ritter, A.Schmolders, 1906'da M.Horten, 1922'de De Lacy O'leary, 1939'da G. Quadri, 1963 ve 1964'te Nikolas Rescher İslam felsefesini Arap Felsefesi olarak isimlendirmişlerdi.(3) Problem bunlarla sınırlı kalmamış, bazı Arap araştırmacıların aynı yolu takip etmeleriyle yayılarak devam etmiştir.

Macit Fahri ve Henry Corbin'de görüldüğü üzere isim probleminin halledilmeye doğru yol alındığı kabul edilse bile, İslam felsefesi isminin altında aidiyet problemi devam etmektedir. O halde burada yapılması gereken nedir? İslam felsefesi'nin tek bir

1-Fahri, Macit; İslam Felsefesi Tarihi, 1

2-Corbin, Henry; İslam Felsefesi Tarihi, Çv.Hüseyin Hatemi, Ayrıca problem için bak. Olguner Fahrettin, İslam Felsefesi Kime Aittir? SÜİFD, sayı: 3, 187

3-Olguner, Fahrettin; Türk-İslam Düşüncesi Üzerine, 5-6

millete ait olduğu söylenebilir mi? Başka bir ifade ile İslam felsefesi, kendi tesir kaynaklarından birine irca edilebilir mi?

Gerçekte İslam Felsefesi'ni ne bu iki milletten birine ne de ortak olarak her ikisine maletmek mümkündür. Bu kanaatler tarihi vakiya uygun değildir.(1) Dolayısıyla ilim ile uzlaşır tarafı yoktur. İslam felsefesi, müslüman coğrafyasında yetişen müslüman hatta yer yer müslüman olmayan yazarların meydana getirdiği ürünlerdir.(2) Şu halde İslam felsefesi, İslam Medeniyeti'nin eseridir. Hangi niyet ve duygu ile olursa olsun bu ortak ürünü bütün olarak bir milletin tekeline vermek imkan ve ihtimali yoktur. Burada yukarıdaki sorumuzu tekrarlamak istiyoruz. O halde ne yapılmalıdır? Bu sorunun cevabını Doç.Dr. Fahreddin Olguner'in şu ifadelerinde bulmaktayız.

"Ancak, bütünü tekelleştirmemek kayıt ve şartı ile bu felsefe,içinde milli felsefelerden; İslami Arap, İslami Türk, İslami Pers ... felsefelerinden bahsetmek mümkün ve hatta zaruri bulunmaktadır."(3)

Öyleyse yapılması gereken İslam Medeniyeti'nin eseri olan İslam Felsefesi'ni hergangi bir millete maletmemek, bunun yanında görmeâden gelinmeye çalışılan, Türk-İslam düşüncesini ortaya koymak, varlığını göstermektir. Türk-İslam düşüncesinin varlığını göstermek, Türk milletinin yetiştirdiği mümtaz insanlara sahip çıkmak, haklarında ilmi araştırmalar yapmakla mümkündür. Yapılacak bu çalışmalar genelde İslam felsefesi özelde Türk-İslam düşüncesi içersinde mütefekkirlerimizin varlığını, buna ilave olarak hem filozofun fikirlerini ortaya çıkaracak hem de milli felsefemizin tesisine katkıda bulunacaktır.

Burada şu soru sorulabilir.

İslam felsefesi başlıca eserlerini 9-12.yüzyıllar arasında verdiği(4)ği halde neden Cemaleddin-i Aksarayî çalışma konusu yapılmıştır?

Herşeyden evvel Cemaleddin-i Aksarayî, Ortaasya mektebi ge-

1-Olguner, Fahrettin; Türk İslam Düşüncesi Üzerine, 28

2-Olguner, Fahrettin; Türk İslam Düşüncesi Üzerine, 10 Bak. Musa b.Meymun; Delaletü'l-Hairin,H.Atay Neşri, AÜİFY.

3-Olguner, Fahrettin; Türk İslam Düşüncesi Üzerine, 29

4-Ülken, H.Ziya; İslam Felsefesinin Kaynakları, 11

leneğine bağlı bir Türk mütefekkiridir. Mensub olduğu mektep kolunun müessisi Fahreddin Razi(ö.605/1209)nin aynı zamanda dördüncü kuşakta evladıdır. Yani hem ilim hem nesep itibariyle Fahreddin Razi'ye bağlıdır.

İkincisi Cemaleddin-i Aksarayî, bir ifadeyle Beylikler Devri başba bir ifadeyle I.Murat Hüdavendigâr Devri bilginlerinden-
dir.

Bu devir öncesi Anadolu biri Batı'dan öbürü Doğu'dan iki önemli istila yaşamıştır. Bunlar Haçlı Seferleri ve Mogol İstila-
larıdır. Yeni göçetmiş bir millet ve yeni yerleşilen bir yurt için ikisinin de ne büyük zararlar verdiği açıktır. Cemaleddin-i Aksarayî bu zararlara ve yıkılan bir Selçuklu Devleti'ne rağmen bu milletin yetiştirdiği abide bir şahsiyettir. Onun abideleş-
mesinde siyasi şartların bütün olumsuzluğu kadar kendi fikri, şahsi kabiliyeti yanında, yetiştirdiği ortam ve gelenegin tesiri büyük-
tür.

Hüseyin G.Yurdaydın, Aksaray medresesinde yetişen bilginler XIV.yüzyılda Suriye ve Mısır'da bile büyük itibar görmüşlerdir. (1) demektedir. Bu bilginlerin hocalarından birisi Cemaleddin-i Aksarayî'dir.

Fahri Razi mektebinin Anadolu'ya taşıyıcı ve en önemli müessislerinden olan Cemaleddin-i Aksarayî, aynı zamanda Osmanlı devletine kendi sülalesiyle birlikte, pekçok ilim ve devlet adamı yetiştirecek bir kadronun ilk simasıdır.

Bu sebeplerden dolayı Cemaleddin-i Aksarayî, üzerinde durulması, hayatıyla beraber eserleri ve düşünceleri tesbit edilmesi gereken bir Türk düşünür ve bilim adamıdır. O eserlerini devrinin gelenegine uyarak ekseriyetle Arapça olarak yazmış, bazı eserlerini de Farsça ve Türkçe lisanında kaleme almıştır.

Tedkik edilmesini gerektiren sebeplerden bir diğeri de, bazıların dediği gibi, İslam düşüncesinin XIV.yüzyılın ikinci yarısından itibaren duraklama devrine girdiği kabul edilirse bu dönemin son temsilcisi Cemaleddin-i Aksarayî olmuştur. Ayrıca Aksaray medresesi öğretim açısından ele alınmaya değerdir.

Yukarıda söylediğimiz gerekçeleri dikkate alarak biz Cemaleddin-i Aksarayî'yi, İslam Felsefesi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak işlemeyi uygun bulduk.

1-Yurdaydın, Hüseyin G.; İslam Felsefesi Tarihi Dersleri, 81

I.KITAP

A. HAYATI

I. İSMİ-ÜNVAN VE SIFATLARI

1. İSMİ

Tesbitlerimize göre Cemaleddin-i Aksarayî'den ilk bahseden müellif Taşköprüzade'dir. Buna göre müellifimizin ismi Şeyh Cemaleddin başlığı altında Molla Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. el-İmam Fahreddin Muhammed er-Razi olarak belirtilir.(1) Leknevi, aynı ismi (Muhammed b. Muhammed) b. Muhammed b. Fahreddin Cemaleddin el-Aksarai şeklinde verir.(2) İsmail Paşa Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî er-Rumi eş-Şafiî(3), Bursalı ve Mehmet Süreyya Cemaleddin Muhammed Aksarayî(4), Mustafa Âli Mevlana Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Aksarayî(5), Ö.Nasuhi Bilmen Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Cemaleddin Aksarayî(6) şeklinde yazar. Katip Çelebi de Keşfü'z-Zünun'da iki yerde Cemaleddin Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî olarak verir.(7)

Günümüz ya da günümüze yakın olan, Aksarayî'den bahseden kaynaklar yukarıdaki ismi kısaltarak, Muhammed'lerden bir veya ikisini hazfederek verirler. Mesala Brockelman'a göre Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. el-Aksarayî(8), Dr.Osman Şevki'ye göre Cemaleddin Mehmed Aksarayî(9), İ.Hakkı Konyalı'ya göre Cemalüddin Muhammed Aksarayî(10) şeklindedir.

1-Taşköprüzade, Şakayık, 17

2-Leknevi, Fevaid, 191

3-Bağdadlı, Hediye, II/165

4-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265

5-Mehmet Süreyya, Sicilli, II/82

6-Âli, Mustafa; Künhü'l-Ahbar, III/76

7-Bilmen, Ö.Nasuhi; Büyük Tefsir Tarihi, II/361

8-Çelebi, Katip; Keşfu'z-Zünun, I/210, II/1601

9-Brockelman, C; GAL, II/328

10-Şevki, Osman; Türk Tababet Tarihi, 179

11-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, II/2278

Bir müellif hakkında bilgi elde etmenin, eldeki bilgileri tahkik etmenin en sıhhatli yolu, onun eserlerine müracaattır. Acaba Cemaleddin-i Aksarayî eserlerinde yukarıda geçen isimlerden birisini kullanmış mıdır? Cemaleddin-i Aksarayî'nin kendisinin kullandığı ismi nedir? Bir başka ifadeyle bugünün resmi kayıtları kabul edebileceğimiz, kendi eserleri ve kaynaklarda geçen isimler âle kayıtlar arasında herhangi bir farklılık var mıdır?

H. 770'lerde yazdığı Es'ile ve Ecvibe isimli eseri ile 772 de telif ettiği Şerh Mecmai'l-Bahreyn Haşiyesi'nde ismi, Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî(1), 776'da yazdığı bugün kütüphanelerimizde kendi el yazısıyla görebilme şansına sahip olduğumuz İzahu'l-İzah'ta Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî'dir. (2)

Kendi el yazısı ve diğer kayıtlardan anlaşıldığı gibi asıl adı Muhammed'dir.

Adının Muhammed olduğunu gösteren bir başka misal de, tasdik ve tescil edici olarak imzaladığı iki vakfiyeden birisinde ismini Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî(3), ikincisinde Cemalülmille ve'l-hak ve'd-din Muhammed b. Muhammed olarak kullanmış(4) olmasıdır. Aksarayî birincisinde Amasya'da, ikincisinde Konya'dadır. Her ikisinde de ortak yön çevrede en çok maruf nisbe ve lakabı kullanmış olmasıdır.

Bazı eserlerinde ve ömrünün sonlarına doğru imzaladığı tescillerde kullandığı görülen "Cemalülmille ve'l-hak ve'd-din" in kısaltılmış şekli olan Cemaleddin zamanla isminin yerini almıştır. Yazılı eser ve kaynaklarda görülen bu yer değiştirme, daha sağlığında gerçekleşen sözlü değişimin yazıya aktarılmasından başka bir şekli değildir.

Türk Ansiklopedisi, İ.Melikof(5) ve Süheyl Ünver(6) e göre Cemaleddin-i Aksarayî'nin Cemalî ismiyle yaşarken tanındığı fikri, eserlerinin zahriyelerinde yaptığımız tedkik doğrulamaktadır.

1-Aksarayî, Cemaleddin; Es'ile ve Ecvibe, Ayasofya, 71, 1b; Ayasofya, 73, 1b; Carullah, 2058, 160 b; Şarh Macma al-Bahrayn, Fatih, 1472, 1b

2-Aksarayî, C.; İzahu'l-İzah, ~~Damâd~~ İbrahim paşa, 1020, 230 b Ayrıca bak. Şerhu'l-Mucez, ~~Ayasofya~~, 3666, 1a

3-Hüseyn Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/68 Ayrıca bak. Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2279

4-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2281

5-Melikof, İ; Djamal Al-Din Aksarayî, Ef, II/419

6-Ünver, Süheyl; Şeyh Cemaleddin Aksarayî Muciz Şerhi, CTFD, 106

Sülaymaniye Kütüphanesi H.Ali Paşa 869, Hekimoğlu 869 da kayıtlı olan İzahu'l-İzah'lar, Cemaleddin'e; H.Hüsnü 1417 de kayıtlı İzah Mevlana Cemaleddin'e; Fatih 4599, Fatih 4600, Fatih 4596, Fatih 4598, Yeni Cami 1032, Carrullah 1804 nolarda kayıtlı İzahlar ile Fatih 577 de Haşiye Ala Keşşaf, Şehid Ali Paşa 45 te kayıtlı Es'ile ve Ecvibe Cemaleddin Aksarayf'e, Sülaymaniye 895 te kayıtlı İzah Mevlana Cemaleddin Aksarayf'ye, Ragıp Paşa Kütüphanesi 808 de kayıtlı Şerhu'l-Mucez(Hall al+Mucez) Mevlana Cemaleddin Şems el+Aksarayf'ye,... ait olduğu yazılıdır. Bu yazı ve kayıtlar ya müstensihe veya daha sonraki okuyucuya, ya da temlik sahibine aittir. Bu aidiyet ise Cemaleddin-i Aksarayf'nin bilginler arasında tanınma keyfiyetini belirlemektedir.

Neticede Cemaleddin-i Aksarayf'nin asıl adının Muhammed olduğunu Cemaleddin-i Aksarayf olarak şöhret bulduğunu görüyoruz.

2-ÜNVAN VE SIFATLAR

Kaynaklar, çoğunlukla Taşköprüzade'yi tekrar ederek Cemaleddin-i Aksarayf'yi çeşitli sıfatlarla anlatırlar.

Taşköprüzade'nin Şeyh Cemaleddin b. Şağı altında "Alim, fâzıl, kâmil, muttaki, mâki, ârif (1)" sıfatlarını, Şakayık'ı tercüme eden Mecdi Efendi şu şekilde ifade eder.

"Muma ileyh fâzıl ve kâmil müteverri-i müteberri müdekkik+i samedâni ve ârif-i ulûm-i arabîyye vâkıf-ı fûnun-ı akliyye ve şer'iyye idi."(2)

Şemseddin Sami, "ulum-i şer'iyye ve edebiyede yed-i tula sahibi"(3)dir derken; Mustafa Ali, "ulum+i arabîyyede mahir, fûnun-ı akliyye ve nakliyyede telife kâdir bir âlim-i müttecir"(4) olarak vasıflandırır.

Bu sayılanlardan farklı olarak Leknevi, Cemaleddin-i Aksarayf'nin "hüsn-i sire"(5) sahibi olduğunu, Ö.Nasuhi Bilmen "talakat-ı lisana mâlik bir hakîp(6), Osman Şevki "şeriat bilginiyken tababete heves edip ilgi gösteren"(7) Mahmut Karakaş "din alimi, filozof, doktor, şair"(8), Hulvi de "Şeyh İbrahim el-Irakî(ö.680/1281-82 709/1309-1310) et-Tebrizî'nin halifesi"(9) olarak vasıflandırır.

Kadı(10), Kazasker(11) ve müderris(12)liğinin yanında öğrencileri ile müstensihlerin verdiği bilgiler, Cemaleddin-i Aksarayf'ın ilmi yanında, onun ilmiye çevresindeki mevki ve şahsına ait özellikleri belirtmesi bakımından kayda değer görünmektedir.

Hallu'l Mucez müstensihi Kasım b. Abdurrahim eş-Şirvanî'ye göre Cemaleddin-i Aksarayf"Devrin şefaathçısı, deveranın açıklayıcısı, ahiret yollarının mürşidi, dünya ve din manalarının kaynaklarını kendisinde cem eden, şeriat ve hakikat denizlerinin birleştiği yer"(13)dir.

1-Taşköprüzade, Şakayık, 17

2-Mecdi Efendi, Hadaik, 41 A.Özcan Neşri

3-Şami, Şemseddin, Kamusu'l-Alam, III/1832

4-Alik Mustafa, Kühn, III/76

5-Leknevi, Fevaid, 191

6-Bilmen, Ö.Nasuhi, Büyük Tefsir Tâzîhi, II/391

7=Şevki, Osman, Türk Tababet Tarihi, 179

8-Karakaş, Mahmut, Müsbet İlim,

9-Hulvi, Mahmud, Lemezât, S.Tayşi Neşri, 302 ve 341

Bir başka müstensihе göre de, haRfım, feylesof(1)dur. Cami-i uşum-i akliyye ve şer'iyye(2), üstazü'l-kül fi'l-kül(3), Prof.Dr Kenan Gürsoy'un ifadesiyle "âlim-i kül"dür.(4) Bir başka eserinde ki kayda göre de "seyyidü'l-eimme ve'l+ulema"dır.(5)

Bu tesbitlerimiz, Cemaleddin+i Aksarayf'nin, bugünün tabiriyle bir ansiklopedist ve çok yönlü bir bilgin olduğunu ortaya koymaktadır.

II-DOĞUM TARİHİ-MEMLEKETİ- SOYU VE MİLLİYETİ

⊕

1-DOĞUM TARİHİ

Cemaleddin-i Aksarayf'den bahşeden ilk kaynak ve günümüz eser ve yazıları, doğum tarihinden bahsetmezler. Ancak onlar bahsetmese de bizim bazı ipuçlarından hareketle tesbit edebilmemiz, mevcut vesikalara göre bir şeyler söylememiz mümkün görünmektedir.

Kaynaklar Cemaleddin-i Aksarayf'den XIV.yüzyıl ve Murat Hüa davendigar bilginlerinden olduğunu belirtmektedirler.(6) Bu bizi için önemli bir kayıttır.

Şirvan'da doğan, hiç ayrılmadan Tebriz'de yaşayan Şeyh Osman Şirvanf(ö.830/1426-27)nin Cemaleddin Aksarayf ile uzun uzun sohbet ettiğini ve biat aldığını söyleyen Hulvî; Cemaleddin-i Aksarayf'yi, Şeyh İbrahim el-İrakf'nin halifesi olarak gösterir. Hulvî' Irakf için 680/1281-2 ve 709/1309-10 olarak iki ölüm tarihi verir.(7) Irakf'nin ölümünde, halifesi olan kimsenin en az 20 yaşında olması icab ettiğine göre, Cemaleddin-i Aksarayf'nin XIII. asrın ikinci yarısında doğması gerekir ki bu kabul edilebilir olmağı gibi yukarıdaki kaydada uygun değildir.

Hulvi eserinde, Cemaleddin-i Aksarayf'yi Irakf'nin halifesi göstermekle kalmaz, postnişini olduğunu da söyler.(8) Yaptığımız tedkiklerde Cemaleddin-i Aksarayf'nin herhangi bir şeyhin postnişini olduğunu tesbit edememiş olmamız, aklımıza, H.Hüsamettin gibi(9), Hulvi'nin iki benzer ismi birbirine karıştırmış olabileceği ihtimalini getirmektedir. Bu halde Hulvi'nin bahsettiği Cemaleddin+i Aksarayf kimdir? Hulvi, mütefekkirimiz Cemaleddin-i Aksarayf'den bahsetmemekte, herhangi bir bilgi vermemekte midir?

10-Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/79

11-Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/79

12-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2279

13-Aksarayf, Cemaleddin, Hall. ., Ragıp Paşa Ktp, 808/954, 196 b

1-Aksarayf, Cemaleddin, Hall, Ayasofya, 3666, s 1 b

2-Aksarayf, Cemaleddin, Hall, Ragıp Paşa, 808/954, 196 b ve Hall Ayasofya, 3666, 1b

3-Aksarayf, Cemaleddin, Hall, Ayasofya, 3666, 1b

4-Gürsoy, Kenan, Cemaleddin-i Aksarayf'nin Şahsiyet Yapısında Bi gi Ahlak Bütünleşmesi, Aksaray ve C.A Sempozyumu I, 38,39

5-Aksarayf, Cemaleddin9 Es'ile ve Ecvibe, Fatih, 99

6-Mecdi, Hadaik, 41 H. Şadeddini, Tac, V/15

7-Hulvi, Mahmud, Lemezât, 341, Sayfa 302 de hicri tarih 790 şek-

Hulvi'nin her iki Aksaray'ı'yi karıştırması mütefekkirimiz Cemaleddin-i Aksarayf hakkında hiç bilgi vermiyor anlamına gelmez. Karışma, kabul edileceği gibi tabiatı icabı her iki müellife ait bilgileri ihtiva etmektedir. Yapılması gereken bunları dosdoğru ayırabilmektir.

Burada, Şirvani'nin Tebriz'den hiç ayrılmaması, Cemaleddin Aksarayf ile sohbet etmesinden hareketle, Cemaleddin-i Aksarayf ile yapılan sohbetin Tebriz'de olduğunu, bir başka deyişle Cemaleddin-i Aksarayf'nin Tebriz'de bulunduğunu Hulvi'ye istinaden söyleyebiliriz. Bu tesbitimiz Katip Çelebi'nin kaydına muvafık görünmektedir.

Katip Çelebi, Cemaleddin-i Tebrizî-Aksarayf'nin 740 senesinde 26 yaşında olduğunu haber vermektedir.(1) Buna göre Cemaleddin-i Aksarayf'nin 714/1313-14 senesinde doğduğunu söyleyebiliriz.

2-DOĞUM YERİ VE MEMLEKETİ

Cemaleddin-i Aksarayf'den bahseden ilk kaynaklar, onun doğum yerinden bahsetmezler.(2) Fakat ister ilk kaynaklar olsun, isterse günümüz eserleri olsun, müellifimizi "Aksarayf" nisbesiyle verirler.(3)

Aksarayf Aksaray'a aidiyet ifade eder. Ak el-Ebyad, saray el-Kasr manasında Aksaray, el-Kasru'l-ebayad demek olup(4) aslı (Ç)lıdır. Kaf harfi Konya yakınındaki Rum beldesine delalet eder.(5)

8-Hulvi, Mahmud, Lemezât, 302

9-Hüseyin Hüsamettin, Amasya Tarihi, II/479 Aynı konu için bak.

Konyalı, Aksaray Tarâhi, II/2278

1-Çelebi, Katip; Keşf, II/1544

2-Taşköprüzade, Şakayık, 17

Ali Mustafa, Kühn, III/76

Mecdi, Hadayık, 41

Sami Şemseddin; Kamus, III/1832

Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265

Leknevi, Fevaid, 161

Bağdadlı, Hediye, II/165

H.Sadeddin, Tac, V/15

Mehmet Süreyya, Sicilli, II/82

Hulvi, Lemezât, 341

Çelebi Katip, Keşf, I/210

Çelebi Katip, Keşf, II/1601

3-Bak ikinci dipnot. Ayrıca: Bilmen Ö.Büyük, II/361

Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2278

Brockelman, GAL, II/328

İ.Melikof, Eİ, II/419

Kurdoğlu, Şair Tabibler, 30

Şevki O., Türk Tababet Tarihi, 179

Karaman Hayrettin, İ.Hukuk, 156

Ayni M.Ali, Hacı Bayram, 66

Ünver Süheyl, Şeyh Cemaleddin Muciz Şerhi, 101

Cevdet Paşa A., Kıssatı Enbiya, II/542 ve benzerleri.

4-Leknevi, Fevaid, 194

5-Müstakimzade, Mecelletü'l-Ensab, Halet Efendi, nr.628, el-Aksarayf

Aksaraylı manasına gelen Aksarayî nisbesi, acaba Cemaleddin-i Aksarayî'nin doğduğu yeri mi ifade etmektedir, yoksa Rum-Anadoluda ilk yerleştiği şehri mi? İlk kaynaklar bu konuda bir şey söylemezler.(1)

Daha sonra ve günümüzde kaleme alınan eserler Aksarayî nisbesinin doğum yerine delalet ettiği kanaatindedirler.(2) Ancak bunlar bize Cemaleddin-i Aksarayî'nin Aksaray'da doğduğunu göstermezlerse de, bunlardan onun Aksaray'da ikamet ettiği ve Aksaraylı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Lemezât ile Keşfü'z-Zünun'da verilen, daha önce bahsedilen kayıtlar(3) bir arada düşünüldüğünde Cemaleddin-i Aksarayî'nin önceki nisbesinin "Tebrizî" olduğunu, yani onun Tebrizli olduğunu söylemek mümkündür.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin Tebrizli'liğini teyid eden bir başka kayıt daha vardır. Kaynaklar Alaaddin Esved(ö.800/1397)in İran'da yüksek tahsil yaptığıında hemfikirdirler.(4) Bursalı Esvedin Cemaleddin-i Aksarayî'den istifade ettiğini söylemektedir.(5)

1-Taşköprüzade, Şakayık, 17

Mecdi, Hadaik, 41

Ali Mustafa, Kühn, III/76

Sami Şemseddin, Kamus, III/1832

H.Sadeddin, Tac, V/14

Leknevi, Fevaid, 191

Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265

Bağdadlı, Hediye, II/165

Mehmet Süreyya, Sicilli, II/82

2-Şevki Osman, Türk Tababet Tarihi, 179

İ.Alaattin, Meşhur Adamlar, I/209

Brockelman, GAL, II/328

İ.Melikof, Eİ, II/419

Karaman Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, 156

Kurdoğlu, B. Şair Tabibler, 30

Ceüdet Paşa A. Kısas, II/542

Ayni M.Ali, Hacı Bayram, 66

Ünver, Süheyl, Şeyh Cemaleddin Muciz Şerhi, 101

Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayı, TBVIA, VII/307

Türk Ansiklopedisi, C.A.Maddesi.

Kahya Esin, Bir Bilim Adamı Olarak Cemaleddin Aksarayı, Aksaray ve C.A. Sempozyumu, s.52

Ayrıca bak. Olguner, Fahrettin-Gürkaş İrfan, C.A, Eserleri ve Muhtevaları, II. Aksaray ve C.A. Sempozyumuna sunulan tebliğ.

3-Hulvi M., Lemezât, 341

Çelebi Katip; Keşf, II/1544. Ayrıca bak. Cemaleddin Aksarayı, Keşfu'l-İrab, Mahmud Paşa, nr.369, 1 b

4-H.Sadeddin, Tac, V/15; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/520;

Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/351

Özel, Ahmet; Alaaddin Ali Esved, TDVIA, II/319

Mecdi, Hadaik, 29

5-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/351; Karaman, İ.Hukuk, 157

Buna göre Alaattin Esved'in yüksek tahsilinde, Cemaleddin-i Aksarayf'den Tebriz, veya Aksarayf'nin eser yazdığı, talebe okuttuğu(3) Şiraz'da(2) istifade etmiş olmalıdır.

Katip Çelebi'nin verdiği Tebrizf-Aksarayf nisbesi, ailenin Anadolu'ya hicretini, Aksaray'dan önce Tebriz'deki ikametini gös termesi şeklinde(3) kabul edilmelidir. Kayıt bu bakımdan önemlidir.

İlhanlı Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıfların mütevelliliğine getirilen, bir müddet Aksaray Kalesi muhafızlığını yapan XIV.asır Selçuklu tarihçilerinden Aksaraylı Kerimüddin, 723 /1323 te telif ettiği eseri Müsameretü'l-Ahbar ve Müsayeretü'l-Ahyar(4)ı, dört bölüme ayırmış, bu kitabın üçte ikisini tutan dördüncü bölümü, Kerimüddin Aksarayı'nin içinde yaşadığı Anadolu'daki Moğol istilası devrini(1243-1323) anlatmaktadır.(5) XIII. yüzyılın ikinci yarısından XIV.yüzyılın ikinci yarısına kadar meydana gelen hadiseleri, kendi müşahedelerine dayanarak kaleme aldığı son bölüm(6)de, diğer üç bölümde olduğu gibi ne Cemaleddin-i Aksarayf'den, ne de babasından bahseder. Dönemin olayları yanında ilim ve tefekkür adamlarından da bahseden Aksaraylı Kerimüddin, bu konuda garib bir suskunluk içindedir.(7)

Buna göre Cemaleddin-i Aksarayf ve babası bu tarihlerde Aksaray'da olmamalıdır. Cemaleddin-i Aksarayf'i eserin telif tarihinde on yaşlarında(8) ve babasından ders alıyor olmalıdır.(9) Kerimüddin'e göre bu yıllar Aksaray'ın sıkıntılı yıllarıdır.(10)

Cemaleddin-i Aksarayf tek bir nisbe kullanmaz. O Şiraz'da Tebrizf(11), Amasya'da Aksarayf(12) nisbelerini kullanır. Konya'da ise her ikisini de terkeder.(13) Bunlar, Cemaleddin-i Aksarayf'nin nisbesini yere ve duruma göre kullandığını gösterir.

Konyalı Cemaleddin-i Aksarayf'nin babası Muhammed el-Ömer el-Hatıbf'nin evini 667/1267 de Şafii ve Hanefi ashabından her iki grubun tefsir ve hadiscilerinin faydalanmaları için vakfettiğini belirtmektedir.(14) Tarihçi Kerimüddin'in ondan bahset-

1-Aksarayı, Cemaleddin; Keşfu'l-İrab, Mahmud Paşa, 369, 1b ve devamı

2-Çelebi, Katip; Keşf, II/1544

3-Hulvi, M.; Lemezât, 341 XIII.yüzyılda Tebriz'in konumu için bak.

Tuğan, Osman, Selçuklular Tarihi, 345 ve 482 ve 363

4-Aka, İsmail; Kerimüddin Aksarayı, TDVİA, II/293

5-Türk Ansiklopedisi, I/347

6-Aka İsmail; Kerimüddin Aksarayı, TDVİA, II/293

7-Aksarayfın Kerimüddin; Müsameretü'l-Ahbar, F.Nafiz Uzluğ Neşri, Çev.Nuri Gencosman

8-Çelebi Katip; Keşf, II/1544

9-Aksarayf, Cemaleddin; Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 1b

10-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/386-400

11-Çelebi, Katip, Keşf, II/1544

12-H.Hüsamettin; Amasya Tarihi, III/76 Ayrıca bak.Es'ile ve Ec-vibe, Ayasofya, 71, 1b; Haşiye Ala Şerh Mecmai'l-Bahreyn, Fatih, 1472, 1b

13-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2281

mediğine bakılırsa, bu tarihten sonra Aksaray'dan ayrılmış olmalıdır.

Buna göre Cemaleddin-i Aksarayî'nin Aksaray'da doğmuş olma ihtimali bulunmamaktadır. Fakat onun, mevcut vesikalara göre, memleketinin önce Tebriz daha sonra Aksaray olduğunu söyleyebiliriz.

2.1-AKSARAY

Aksaray ak ve saray kelimelerinden müteşekkil, aslı (ha)lı olan harfin yerine kullanılan Kaf harfinin Konya yakınındaki Ana dolu beldesine delalet ettiğini daha önce söylemiştim.

Bizim görebildiğimiz Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklarda ve belgelerde "Aksera", "Aksara" şeklinde geçer. Sonra Aksaray şeklinde yazılır söylenir olmuştur.(1)

Kelime şehre, Anadolu Selçuklu Devleti idaresine girdikten sonra, Selçuklu Sultanı II.İzzeddin Kılıçarslan(1155-1192)ın yaptırdığı saraydan dolayı isim olmuştur.(2)

Kapadokya kralı Arkhelaos tarafından kurulduğu için Arkhela is adını alan şehir(3), Hz.İsa'dan sonra birinci asırda Garsaura dan değiştirilmiş(4)tir.

Büyük Selçuklular zamanında, 432-553/1040-1157 yıllarında Archelais Bizanslıların hakimiyetinde idi.(5) Konyalı'ya göre şehir, 1071-72'lerde Danişmendler'e, 1100'lerde de Selçukluların eline geçmiştir.(6) Kısa aralıklarla Danişmend ve Bizans'ın eline geçen Arkelais, başka bir kayda göre 1177'de Selçuklu yurduna katılmıştır.(7) II.Kılıçarslan 551/1156 yılında Aksaray'ı yaptırdı. Çok vakit orada oturdu. Askeri bir üs haline getirdi.(8)

Aksaray Selçuklular tarihi boyunca yalnız askeri bir üs olmamış, bir ticaret ve ilim merkezi de olmuştur. II.Kılıçarslan Aksaray'ı kurarak burada büyük binalar, saraylar, medreseler, za viyeler, kerâvansaraylar yaptırmış, oraya Azerbaycan ve başka yerlerden müslüman halkı, gaziler, mücahitler, alimler ve ticaret adamları getirerek yerleştirmiş(9), imparatorluğun ikinci payitahtı haline geçirmişti.(10)

732/1332'de Aksaray'a gelen İbn Batuta burada Irak hükümdarı

14-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/1333

1-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/310

2-Şahin, İlhan; Aksaray, TDVİA, II/291; Aksaray Mektupçusu M.Hil mi, Aksaray Tarihçesi, 6

3-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/133

4-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/145

5-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/251

6-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/254 ve 276

7-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/256

8-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/283, Aksarayı Kerimüddin, Selçukiler Tarihi, 126-127

9-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/284-85; Şahin İlhan, Aksaray, TDVİA II/291

rı Ebu Sait Bahadır Han'ın umumi valisi Emir Ertana(1)nın naibi ahilerden Şerif Hüseyin'in zaviyesine iner.(2) Bu da bize şehrin Anadolu'nun diğer şehirleri gibi genelde İlhanlı yönetiminde, özelde ise Eratna Beyliğine bağlı olduğunu gösterir. Aksaray 46 yıl Eratna beyliğine bağlı kalmıştır.(3)

Karamanoğullarından Alaaddin Bey, 1366-67'de Konya'yı, bilahere Niğde ve Aksaray'ı ele geçirdi.(4)

Kaynaklara göre Karaman ve Eratna beylikleri arasında karşılıklı el değiştirdiği anlaşılan Aksaray, 1397'de Yıldırım Bayazıt zamanında Osmanlı topraklarına katılır.(5)

3-SOYU VE MİLLİYETİ

İlk kaynaklar Cemaleddin-i Aksarayî'nin milliyeti hakkında konuşmazlar. Fakat onlar dördüncü kuşakta Unlu Türk mütefekkeri Fahreddin Razi(ö.1210)(6) ye ulaştığında ittifak halindedir.

Taşköprüzade, ismini Cemaleddin Muhammed b.Muhammed el+Aksarayî şeklinde verdikten sonra nesebi hakkında şunları söyler:

"Mevla mezkurun İmam Fahreddin Razi'nin neslinden olduğu ve dördüncü mertebede ona ulaştığı rivayet edilmektedir. Bunun için o, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. İmam Fahreddin Muhammed Razi'dir.(7)

İ.Alaattin, Bursalı ve Brockelman dışında bütün kaynaklarımız Fahreddin Razi ahfadından olduğuna yer verirler.(8)

10-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/302

1-Adı Alaaddin Ertana veya Eratna'dır. 736-735/1335-1352 yıllarında sultanlık yapmıştır. Bilgi için bak.Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 50, Konyalı, Aksaray Tarihi, I/431

2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/431

3-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/433

4-Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, 19

5-Konyalı İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, I/415, 465 ve devamı. Ayrıca bak. Şahin İlhan, Aksaray, TDVİA, II/291

6-Olguner Fahrettin, Üç Türk Mütefekkeri, 10

7-Taşköprüzade, Şakayık, 17 ; Mecdi, Hadaik, 40

8-Bağdadlı, Hediye, II/165

Kurdoğlu, Şair Tabibler, 32

Leknevi, Fevaid, 191

Aynı M.Ali, Hacı Bayram, 66

M.Süreyya, Sicilli, II/82

Melikof, Eİ, II/419

Ali Mustafa, Kühn, III/76

Sami Şemsettin, Kamus, III/1832

H.Sadeddin, Tac, V/14

Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265-6

Brockelman, GAL+II/328

Karaman, İ.Hukuk, 156

Ünver, C.A.Mucez Şerhi, 101

İ.Alaattin, Meşhur Adamlar, I/209

Mecdi, Leknevi, Mustafa Ali, Ömer Nasuhi, Hoca Sadeddin, S. Ünver, İ.Hakkı Konyalı, TBWA ve Türk ansiklopedisi bu şecereyi tekrarlarlar.

Hoca Sadeddin Efendi Musannifek'in şecereyi, Mahmud Paşa adına yazdığı Ahlak kitabının önsözünde açıkladığını söyleyerek birş silsileye yer verir. Silsile şu şekildedir.

"Ömer oğlu, Mahmud oğlu, Mesud oğlu, Ulu İmam+Fahredden Muhammed oğlu, Muhammed oğlu, Muhammed oğlu, Mahmud oğlu, Mesud oğlu, Muhammed oğlu, Mecdüddin Muhammed oğlu, Şeyh Ali Şahrudî, Bistamî, Herevî, Razî. Soyu hemHz. Ebu Bekr'e hem de Hz. Ömer'e ulaşmaktadır.(1)

Fatih Ali Emiri Kütüphanesi'nde 87 numarada kayıtlı Münşeat ta bür başka silsile vardır. Buna göre silsile, Cemaleddin-i Aksarayî, Muhammed, Muhammed, Muhammed, Fahreddin Muhammed Razi, Ömerü'l-Hatıbf, Hüseynü'l-Hatıbf, Mahûdu'l-Hatıbf, Mevdud, Sabit, El-Müseyyeb, Mutahhar, Hammad, Abdurrahman, Ebubekri's-Siddik(2) şeklindedir.

Görüldüğü gibi silsilede Cemaleddin-i Aksarayî Hz. Ebubekr'e nisbet edilmektedir. Halbuki Cemaleddin-i Aksarayî, kendi el yazısı veya eserlerinde isim silsilesini ya Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî(3) ya da Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Aksarayî (4) şeklinde yazar, Muhammed ismini bir fazla veya bir eksik verir fakat ne Fahreddin Razi, ne de Hz. Ebubekr neslinin olduğu nu söyler. Acaba Cemaleddin-i Aksarayî, kendisinin Fahreddin Razi veya Hz. Ebubekr'in neslinin olduğunu bilmiyor muydu? Bu soruya verilecek cevap, Ebubekr'in değil, Fahreddin Razi neslinin olduğunu bildiği şekilde olacaktır. O, yazılarında ve eserlerinde bu mensubiyeti yazmak yerine, eğitim-öğretim metodu ve telif ettiği eserleriyle Fahreddin Razi evladı olduğunu ortaya koymuş, deyim yerindeyse, başlattığı Cemâli geleneği ile Anadolu'nun Fahreddin Razi'si olmuştur. Biz bu çözümümüzle O'nun Fahreddin Razi'nin torunlarından olduğunu ortaya koyan tek delil budur diye bir iddiada bulunmuyoruz. Oğünkü ilmiye sınıfı O'mu ve aile şeceresini tanıyordu. Kaynakların bu konudaki ittifakı bunu göstermektedir. Ancak buradaki problem silsilenin Fahreddin Razi'ye kadar olan bölümünde değildir. Problem Fahreddin Razi'nin Ebubekr'e ulaştığı söylenen şeceresinin ne derece hakikat olduğudur. Kureys kabilesine mensub olduğu belirtilen Fahreddin Razi'nin(5) bu mensubiyeti bir soy-milliyet mensubiyeti midir? Yoksa başka bir anlamı varmıdır?

1-H.Sadeddin; Tac, V/138 Ayrıca bak: Leknevi, Fevaid, 192 Konyalı Aksaray Tarihi, II/2286 ve 2323

2-Konyalı İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, II/2290

3-H.Hüsamettin; Amasya Tarihi, III/79

Aksarayî Cemaleddin; Es'ile ve Ecvibe, Ayasofya, 70,1b; Nafiz Paşa, 108, 1b; Yozgat, 439, 1b; Şehid Ali Paşa, 365, 1b ve 45, 1b, Carullah, 2058,1b; Fatih,99,1b; Şerh Mecma,Fatih,472,1b v
4-Aksarayî Cemaleddin; İzah, Fatih,1020,230 b; Fatih 4595, 274 b Fatih,4601, 182 a; Fatih, 99,1a; Yeni Medrese, 210, 228b; Millet-Feyzullah Efendi, 1935, 201 b; Konyalı,Aksaray Tarihi,II/2

Bize göre buradaki problem İslam felsefesini çerçeveleyen meselelerden birisiyle alakalıdır. Problem, İslam felsefesinin kime ait olduğu, tek bir millete ait olup olmadığı sorunudur.(1)

İslam felsefesi, onu tek bir millete ait olduğunu göstermeye çalışanların(2) aksine, İslam medeniyetinin, bu medeniyet içerisinde yer alanların-ister müslüman olsun, ister olmasın- meydana getirdikleri bir felsefedir. İslam felsefesi içerisinde muhtelif unsurları ve katkıları bulmak mümkündür.(3) Ancak bu unsur ve katkılar, bütünün tek millete maledilmesini gerektirmezler.

Razi ile Çağdaş olan İbnü'l-Kıfti Razi'nin adını verirken yukarıdaki nesebine temas etmez, ama İranlı yazarlar Razi'ye sahiplenmekte gecikmezler.(4)

Razi eserlerinin hiç birinde Arap olduğunu söylemez, hangi milletten olduğunu belirtmez. Şayet o gerçekten Hz.Ebubekr'in soyundan gelen bir Arap olduğunu bilseydi, bu soyu bir şeref konusu yapmaktan ve eserine kaydetmekten geri durmazdı. Öyle anlaşıyor ki daha o çağda bile Razi'nin Arap olmadığı herkes tarafından biliniyor ve bu husus muhalifleri, Kerramiler, Batıniler, Mutezililer tarafından onun aleyhinde kullanılarak Razi'nin "Muhammed-i Tâzî(Arap Muhammed)" veya "Muhammed-i Bâdî(Bedevi Muhammed)" şöyle dedi ama "Muhammed-i Râzî' de böyle diyor, dediğini iddia etmişlerdir.(5) Razi'nin Arap olmamasını bir kusur sayan muhaliflerine karşı Razi'yi savunmak için tanınmış Şif neseb alimi İsmail b. Hüseyin(ö.632/1234)e el-Fahrî isimli risale yazdırılarak nesebinin Kureyş'e bağlanması sağlanmıştır.(6)

Râzî'nin Arapça'yı ve Farsça'yı çok iyi konuşması ve
5-(arkadan devam)Uludağ Süleyman, Fahreddin Razi, 12

1-Olguner Fahrettin, İslam Felsefesi Kimdir? Aittir?, SÜİFD+187

Ayrıca bak. Türk İslam Düşüncesi, 26

2-Corbin Henry, İslam Felsefesi Tarihi, Çv.Hüseyin Hatemi; O'lear De lacy, Arabic Thought and its places in history+İslam Düşüncesi ve Tarihteki Yeri, Çv.H.Yurdaydın-Y.Kutluay; Usulü Felsefeti'l-Arabiyye-İslam Felsefesinin Kaynakları, Çv.Fahrettin Olguner.; Benzeri eserlerin bir listesi için bak. Türk İslam Düşüncesi, 5

3-Olguner Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi, 29 Ayrıca bak. Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, 8-11; Kumeyr Y. İslam Felsefesinin Kaynakları, 16-147; Ülken H.Ziya, İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri, 11-24; Açıkgenç Alparslan, Bilgi Felsefi, 80; Taylan Necip, Anahatlarıyla İslam Felsefesi, Keklik Nihat, Felsefenin İlkeleri, Birinci Bölüm.

4-Uludağ Süleyman, Fahrettin Razi, 13

5-Eflâki, Ariflerin Menkıbeleri, Çv.T.Yazıcı, II/121

6-Uludağ Süleyman, Fahrettin Razi, 13

bu dillerde eserler yazması onun Arap ve İranlı olduğunu göstermez. Çünkü düşünceyi oluşturan, ortaya koyan dil değildir. Dil alettir. Zira başta Türkler olmak üzere çeşitli kavimler o çağlar da ilim ve sanat dili olarak çoğu zaman Arapçayı, bazan da Farsçayı kullanmaktaydı. Razi'nin Arap veya Fars asıllı olduğu konusunda hiçbir kesin ve güvenilir delil yoktur. Herşeyden evvel bir Türk hanedanlığı olan Harzemşahlar Devleti'nde yetişen ve yayan alim olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Türklüğü kesin olan alimler de Razi gibi hareket ederek eserlerini Arapça ve Farsça yazmışlardı. Öyleyse Arap veya Türk hanedanlığının seçkin bir alimi oluşu onu bu kavmin ve devletin bünyesinde görmemi gerektirmektedir.(1)

Mensubiyet problemini sadece Cemaleddin-i Aksarayî dolayısıyla Fahrettin Razi'de değil, benzeri Türk mütefekkir ve muta savıflarında da görüyoruz. Mesela: Akşemseddin b. Hamza(792-863/1389-1458) Hz. Ebubekr'e, Ahmed Yesevî Hz. Ali'ye şecere itibariyle mensub oldukları rivayet edilmiştir. Rivayetler bu şekilde olsa da, bizce, bu mensubiyet soy değil, mânâ olarak alınmalıdır.(2) Zaten Konya Müzesi eski müdürü Yusuf Akyurt'ta Cemaleddin-i Aksarayî'nin yukarıya doğru bu zincirini şöyle yapmıştır.

Cemaleddin Muhammed Aksarayî, Şemseddin Muhammed Vaiz, Abdullâh Muhammed, Fahreddin Razi, Ömerü'l-Hatibî, Şeyh Ahmed el-Hatibî, Mevdud, Sabit Belhî(3)

Bu tesbitlerimizden sonra, burada, Konyalı'nın üç ayrı müellife göre ayrı ayrı verdiği Cemaleddin-i Aksarayî şeceresini bu meseleye misal teşkil etmesi ve problemin ortaya konması bakımından vermek istiyoruz.

<u>ŞAKAYIK TERCEMESİNE</u>	<u>MUSANNİFEK'E GÖRE</u>	<u>MÜNŞEAT'A GÖRE</u>
Fahreddin Razi Muhammed	Ömer Şahrudî	Ebubekr
Muhammed	Mahmud	Abdurrahman
Muhammed	Mesud	Hammad
Cemalüddin Muhammed Aksarayî	Fahreddin Muhammed Razi	Mutahhar
	Muhammed	El-Müseyyeb
	Muhammed	Es-Sabit
	Mahmud	Mahmud el-Hatib
	Mesud	Hasan el-Hatibî
	Muhammed	Ömer el-Hatibî
	Mecdüddin Muhammed	Fahreddin Razi

1-Uludağ Süleyman, Fahrettin Razi, 18 ; Olguner Fahrettin, Üç-Türk İslam Mütefekkirî, 9-11; Olguner Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi, 29; Goichon A.M, İbn Sina Felsefesi ve Ortaçağ, Ekkiön sözü.

2-Olguner Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi, 76, 93 ve 85; Ethem Ruhi Fıglalı da Hacı Bektaş-ı Veli'yi aynı şekilde Hz. Ali'ye ulaştırır. Bak. Türkiyede Alevilik-Bektaşılık, 138 ve 143

3-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2294

Musannifek Şeyh Ali Abdullah Muhammed
Muhammed
Muhammed
Mevlana Cemaleddin
Aksarayf (1)

Silsileye göre Cemaleddin-i Aksarayf'nin, babasının ve dedesinin adları Muhammed'dir. Yine silsilelerden bu aileden gelenlerin hefsinin adlarının Muhammed olduğu, bunların lakap ve ünvanlarla birbirinden ayırd edildiği anlaşılmaktadır.(2)

Leknevi'ye göre babası Muhammed b. Muhammed b. Fahreddin Razi, ilim tahsilinde epeyce gayret gösterdiyse de cecdi Razi'nin rütbesine ulaşamadı. Va'z mertebesini elde etti. O insanlara vaz u nasihat ediyor ve tasavvuf ilimlerini anlatıyordu. İnyet sahi bñ bir kimse olup baba ve dedesinin hallerine sahipti.(3) Cemaleddin-i Aksarayf'nin ifadesinden babasının tıbla ilgilendiği anlaşılmaktadır(4) Yusuf Akyurt'a göre 605/1208 de Heraş'ta doğmuş (5), 667 tarihli kitabesi bulunan Aksaray'daki medrese(6)yi vakfetmiştir.(7)

Konyalı'ya göre Ebul-fezail Mehmed'in Şafii ve Hanefi tefsir ve hadis ehline vakfettiği medrese değil evdir.

Dedesi Muhammed b. Fahreddin Razi'ye gelince, o, daha babasının sağlığında fazl mertebesine ulaşmıştı. İmam Fahreddin Razi, onu çok severdi.(8) Pek genç iken vefat ederek Razi'nin kalbinde derin izler bırakmıştı.(9) Fahreddin Razi eserlerinin çoğunu bu sebeple telif etmiş(10), bazı kitaplarında ve bilhassa Tefsir-i Kebir'in bir cildinde bu pek zeki olan oğlunu bir lisanı teessürle yad etmiştir.(11)

Razi 601/1204 te bitirdiği Yunus Suresi'nin tefsirinde bu oğlunun genç yaşta vefat ettiğini söyler, hayırlı evlad olarak nitelediği bu oğlun için dua edilmesini okuyucudan ister, üzüntü sünü Hud, Yusuf ve Rad sureleri'nin sonunda da dile getirir, rahmetli oğluna mersiyeler söyler. El+Erbain Fi Usuli'd-Din isimli eserini de onun ruhuna ithaf eder.(12)

Razi'nin ifadelerine göre oğlu Muhammed hüsn-i sire sahibi, salih, gençliğinin baharında(13) bir kimse olup anne, baba ve kardeşlerinden uzakta 601/1204 yılında vefat etmiştir.(14)

- 1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2326; Münşeatta üç Muhammed sıralanırken Konyalı dörde çıkarmıştır. Bak. II/2320
- 2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2289
- 3-Leknevi, Fevaid, 192
- 4-Aksarayf Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b
- 5-Konyalı, İ.Hakkı; Aksaray Tarihi, II/2294
- 6-Beramunf Medresesi
- 7-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2294 ve 2288
- 8-Leknevi, Fevaid, 191
- 9-Bilmen Ö.Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, II/361
- 10-Leknevi, Fevaid, 191
- 11-Bilmen Ö.Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi, II/361
- 12=Uludağ Süleyman, Fahreddin Razi, 14; Razi, Tefsir, V/50, 149, 258
- 13-Razi Fahreddin, Tefsir, V/50, 149, 258
- 14-Razi Fahreddin, Tefsir, V/50 ve 149

Daha önce adı geçen Musannifek, eserinde Razi'nin Muhammed ismindeki oğlunun soyundan geldiğini belirtir. Bu ifadeğen baba-
sının sağlığında vefat eden Muhammed'in evli ve çocuk sahibi ol-
duğu anlaşılmaktadır. Râzi, vasiyetnamesinde çocuklarına bakılma-
sını vasiyet ederken muhtemelen bu yetimleri kast etmiş olmalıdır.

Razi vefat etmeden evvel çocuklarını ve ailesini Herat'a
gerleştirmişti. Razi ailesi daha sonra Semerkant'a gönderildi.(1)

Razi'nin oğlu için verdiği vefat tarihi ile Y.Akyurt'un Şem
settin Mehmet Vaiz için verdiği doğum tarihi arasında dört yıl-
lık bir fark vardır. Bir çocuğun babasının vefatından bu ka-
dar yıl sonra dünyaya gelmesi mümkün olmasa gerektir.

Büyük büyük babası Fahrettin Razi(544-606/1150-1210) el-Fah-
ru'r-Razi olarak anılır, İbn Hatibi'r-Rey diye bilinir. Asıl adı
Muhammed b.Ömer el-Hasan b. el-Hüseyn'dir. Aslen Taberistan'lı-
dır. Rey şehrinde doğmuştur.(2)

Baynaklar soyu itibariyle Kureyş kabilesinin Teym koluna
mensup olan Hz.Ebubekr'in soyundan el-Kuraşî, et-Teymf, el-Bekrî
olduğunu kaydederler.(3) O aynı zamanda Farukî olarak ta bilinir
Büyük bir müfessir, bilgin ve filozof olan Fahreddin Razi Herat-
ta vefat eder.(4)

Cemaleddin-i Aksarayî'nin çocuklarından bahsetmeden önce,Ra-
zi evladının Aksaray'a gelişi, iskanı üzerinde durulmalıdır.Cema-
leddin-i Aksarayî veya Razi evladı Aksaray'a ne zaman gelmişler-
dir?

II.Kılıçarslan'ın Aksaray'a bina ettiği 551/1156 tarihi Cem-
maleddin-i Aksarayî ailesinin Aksaray'a geldikleri tarih olabile-
ceği hemen akla gelivermektedir. Acaba hakikaten aile, Aksaray'a
bu tarihlerde mi gelmişlerdir? Eğer bu tarihte geldilerse süre-
kli Aksaray'da mı ikamet etmişlerdir?

Cemaleddin-i Aksarayî'nin torunu Şeyh Muhyiddin'in 887/1482
83 tarihli vakfiyesine göre babaları ve dedeleri Aksaray'ın fet-
hinden beri oradadırlar.(5) Vakfiyeye göre, Aksaray'ın fethi sı-
rasında ve sonra eski sultanların zamanlarında temlik edilmiş,
dedelerinin ellerinde bırakılarak baba ve deden mülk olarak ta-
sarîf ettikleri yerleri tescil ettirmiştir.(6)

Acaba burada bahsedilen fetih,Aksaray'ın Selçuklular tara-
fından fethi mi, Moğol istilasından kurtuluşu, Eratna hakimiyeti
negirişi mi yoksa Karamanoğulları hakimiyeti mi?

- 1-Uludağ Süleyman, Fahrettin Razi, 15
- 2-Olguner Fahrettin, Üç Türk İslam Mütefekkeri, 10
- 3-Uludağ Süleyman, Fahrettin Razi, 12
- 4-Bilmen Ö.Nasuhî, Büyük Tefsir Tarihi, II/488; H.Sadeddin,
Tac,V/14; Doğuştan Günümüze İslam Tarihi,III/407 Herat:Afganis-
tan'da eski bir şehirdir. Horasan'ın başkenti idi.
- 5-Ürekli Bayram,C.A'nin Torunu Şeyh Muhyiddin Vakfına Dair Bir B
Berat,TTDTD,Sayı: 78, s.30; Konyalı,Aksaray Tarihi,I/881
- 6-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2317

Cemaleddin-i Aksarayî ailesinin Aksarayla ilgili tesbit ede bildiğimiz ilk tarih Konyalı'nın Vaiz Muhammed'in evinin vakfe~~si~~ dilmesiyle ilgilidir. Bu tarih~~in~~ 667/1267'dir.(1) 657/1258x de Ak saray kadılığında Tebrizli Mehmed'in olması bu geliş~~in~~ muhtemel kılmaktadır. Ancak bu yıllar Aksaray'ın ilk fetih yılları değil çok sonrasındır.

Tarihi kaynaklarımız olan Nişancı, Aşıkpaşazade, Hoca Saded did, Bolakzade hatta Hammer ve benzerleri, Aksaray'ın fethinden Aksaray'ın Osmanlı hakimiyetine girişi, anlamakta ve umûmiyetle 875/1470-71 tarihini vermektedirler.(2) Tarihlerin Osmanlı devri ve sonrasında yazıldığı gibi vakfiye tescilinde bu devirde yapılmasına bakılırsa, Aksaray'ın fethinden, tarihçilerin anladığı ve ifade ettikleri mana olmalıdır. Ancakbu tesbit problemi ortadan kaldırmamaktadır. Vakfiyede, eski sultanların zamanında, baba ve dedelerine temlik edilerek ellerinde bırakıldığı, belirtilmektedir. Eski sultanlar kimlerdir? Hangi zamana ~~kekabül~~ etmektedir? Baba ve dedelerinden kasıt nedir?

Vakfiyeye göre Şeyh Muhyiddin'in babası Şeyh Mahmud, dedesi Şeyh Cemaleddin-~~i~~ Aksarayî'dir.(3)

Şeyh Muhyiddin'in çocuklarından olduğunu söyleyerek dava açan~~ın~~ Aksaraylı Şah Çelebi'ye göre, Aksaray'da ilk mülk edinen en büyük dedeleridir. Vakfiye ve beratlarda belirtilen en büyük dede ise Cemaleddin-i Aksarayî'dir.(4)

Cemaleddin-i Aksarayî için belirtilen devir, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Zincirli Medrese'nin inşası, bir başka deyişle Karamanoğulları ile Eratna Beyliği'nin hakimiyet yıllarıdır. (5) Bu durumda vakfiyelerde kastedilen eski sultanlardan maksat Karamanoğulları demek mümkündür. Bu devir, Konyalı'nın verdiği kayda nisbetle ailenin, Aksaray'daki ikinci dönemi olmaktadır. Ailenin ~~xxxxxxx~~ Aksaray'daki birinci devresiyle ilgili fazla bir bilgimiz yoktur.

Aile^{ile} ilgili başka bir problem de Vaiz Mehmed'in doğum tarihi için verilen rakamlara göredir. Buna göre o 120 yaşından fazla yaşamış olmalıdır. Bu yaş makul olmadığına göre Razi ile Aksarayî arasında iki yerine üç Muhammed olmalıdır. Leknevi, birisine yer vermemiştir. Münşeattaki kayıta bunu doğrulamaktadır.

1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/1333

2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/465, 466, 467, 468

3-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2317 ve I/881

4-Ürekli Bayram, agm.TTDTD, yıl 7, sy 78, 39

5-Bak: Zincirli Medrese

III-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ AİLESİ-ÇOCUKLARI

L-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ AİLESİ

Kaynaklar Cemaleddin-i Aksarayî'nin daha önce sözü edilen doğum tarihi ve Aksaray'a gelişinden bahsetmediği gibi, annesinin kim olduğu, hangi kadınla evlendiği sorusuyla da meşgul olmazlar. Bu^{na} mukabil Cemaleddin-i Aksarayî'nin evladından ve torunlarından olanları Cemaloğlu, Cemalzade, Cemalî şekillerinde anmakta sözbirliği ederler.(1) Çünkü Aksarayî daha sağlığında iken Cemâlî olarak tanınmaktadır.(2)

H.Hüsamettin'e göre Amasya'da 739H.de ölen fazıllardan Cemaleddin Aksarayî(3) evladına Cemâlî denir. Bunlar sonra üç fırka olup, bir fırkası Mısır'a diğer fırkası Konya'ya gitmiş ve bir fırkası da Amasya'da kalıp Cemalizadelikle zincirlenmişlerdir.(4)

H.Hüsamettin'in ifadeleri iki konuda yanıldığını göstermektedir. Bunlardan birisi sülalenin kendisiyle başladığı Cemaleddin-i Aksarayî, diğeri ise sülalenin Amasya merkezli oluşu hususu ile sülale ismidir.

Konyalı'ya göre birbiriyle muasır olan iki Cemaleddin-i Aksarayî vardır. 739 vefat tarihli olanı İbrahim isimlidir. Sülalesi de "Rumî" şeklinde zincirlenmektedir. İkincisi mütefekkirimiz olan, torunlarınıninifadesine göre daha Aksaray'ın fethinde Aksaray'da olan ve sülalesi "Cemalî" şeklinde zincirlenen Muhammed Aksarayî'dir.(5)

Aksarayîleri karıştıran sadece H.Hüsamettin değildir. Bir vesile ile bahsedilen Hulvi, Lemezât'ta, Prof.Dr.M.Cavid Baysun, İslam ankipedisinde aynı karışıklığı düşmüşlerdir

2-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ'NİN ÇOCUKLARI

Kaynaklarımız Cemaleddin-i Aksarayî'nin çocuklarına yer vermezler.

Bilgi kaynakları arasında kitabelerin mühim bir yere sahip olduğu eserinde, bir tek Konyalı, Cemaleddin-i Aksarayî'nin üç oğlundan bahseder. Kızlarının olup olmadığını tesbit edemediğini söyler. Konyalı'nın Münşeat'a dayanarak(6) verdiği ilk isim Mehmed Çelebi'dir. Mehmed Çelebi, Cemalî neslinin şeceresinde adı Mehmed Cemalî şeklinde geçer.

Mehmed Çelebi babasının medresesinde(7) yetişmiş, aynı med-

1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2325

2-Melikof İ.;Eİ,II/419 ; Türk Ans.C.Aksarayî Mad.;

3-Cemaleddin İbrahim Aksarayî

4-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, I/260; Konyalı,Aksaray Tarihi,II/2327

5-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2325

6-Fatih-Ali Emiri ~~XXXXXX~~ Efendi, 487,sonu

7-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2317

reseye müderris olmuştur. Şeyh Hâmid Veli'nin oğlu Baba Yusuf-ı Hakiki'nin 884/1479-80 tarihli vakfiyesine şahid sıfatıyla "Mevlana Muhammed Pîr Paşa el-Hatîb" şeklinde imza koymuştur. Bu tarihte çok yaşlı idi. Doksanını geçtikten sonra vefat ettiği anlaşıyor. Babasının ilk oğlu olduğu için Türk geleneğine göre "Paşa" ile tavsif edilmiştir.(1)

Konyalı'nın Şeyh Muhyiddin vakfiyesini kullanarak verdiği ikinci isim Şeyh Mahmud'dur.(2) Kendi kütüphanesinde olduğunu söylediği, 887/1482-83 yılında tanzim ve tescil edilen vakfiyeye göre isim silsilesi şu şekildedir:

"eş-Şeyh Muhyiddin b. eş-Şeyh Mahmud b. eş-Şeyh Cemalüddin el-Aksarayî an evladı Hz.Ebf Bekri's-Sıddîk."

Şeyh Mahmud'un ismi Münşeât'ta Mahmud Çelebi el-Cemâli şeklinde kayıtlıdır. Kaynaklarda Cemaloğlu ve Cemâli şekillerinde anılan Mahmud, Aksaray kadısı idi. Bunu bize şimdi aslı Mevlana Müzesinde bulunan 787/1385 tarihli bir şecerename öğretmektedir. (3) Konyalı'ya göre Şeyh Mahmud Halveti tarikatına mensuptur. Bu tarihte babası da Konya kadısıdır.(4)

Konyalı'nın kitabe kullanarak verdiği bir başka isim Kemâlüddin Ahmed'dir.(5) Ervah kabristanlığından bulunan mezar taşı kitabesine göre 750/1349-50 yılı Şaban'ının 28.günü ölmüştür.(6) Kitabede Mevlana şeklinde anılan Kemaleddin Ahmed, babasından 41 yıl önce ölmüştür. Şemseddin Mehmed isminde bir oğlu vardır. 764 yılı Zilkade'sinin 18'inde miladi 1362'de babasından 14 yıl sonra dedesinin sağlığında ölmüştür.(7)

IV-TAHSİLİ-HOCALARI VE TESİR ALDIĞI KİMSELER

L-TAHSİLİ

Cemaleddin-i Aksarayî'den bahseden ilk kaynakların bilgi vermediği bir mesele, tahsilini nerelerde ve kimlerden yaptığı sorunudur.

Daha sonra ve günümüzde kaleme alınan eserler, ilk tahsilini Aksaray'da yaptığını söylemektedirler. Farklı olarak S.Ünver, ihtisas için Mısır'a gittiğini belirttikten sonra, gidişin kaynağını vermediği gibi Aksaray ve Mısır'daki tahsiliyle ilgili bilgimiz yoktur diyerek önceki hükmüyle de çelişmektedir.(8)

Kendi ifadesine göre Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilk tahsilini

1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2317

2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2317; Ürekli Bayram,Şeyh Muhyiddin,TTDTD, 78/39

3-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2319

4-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2281

5-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2319

6-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2319

7-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2319

ni babası Muhammed Vaiz'den yaptığını bugün için söylemek mümkündür.(1)

Konyalı Aksaray Tarihi'nde, Amasya Tarihi'ni kullanarak ilk defa, Cemaleddin-i Aksarayı'nın Amasya'da tahsil yaptığını söyler (1) Konyalı'ya göre ilk tahsilini Aksaray'da yapan Aksarayı, Amasya'ya giderek orada aynı lakabı taşıyan hemşehrisi Cemaleddin İbrahim Aksarayı(ö.729/1328)(2) ve oğlu Fahrettin İlyas Rumi'den ders almıştır.(3) Hacı Şadgeldi(ö.783/1381-82) de ders arkadaşı idi.

O dönemdeki önemli kültür merkezleri arasında İznik, Bursa ve Amasya'yı saymak mümkündür. Bunlardan Amasya Cemaleddin-i Aksarayf'nin yetişmesinde de önemli bir rol oynamıştır, diyen Emin Kahya(4), yukarıdaki kayıtlardan hareket etmiş olmalıdır. Böyle kabul edilmesi durumunda Cemaleddin-i Aksarayı'nın kaç yaşında veya hangi yıl gittiği, kaç yıl kaldığı; yüksek ihtisasın Mısır, İran, Horasan'da yapıldığı bir devirde Aksarayf'nin buradardan birine gidip gitmediği sorularına cevaplar bulunmalıdır.

Bâz, Katip Çelebi ve Hulvi'nin kayıtları ile Karahoca Alaaddin(ö.800/1397)le aralarındaki yakın münasebetten(5) Cemaleddin-i Aksarayf'den Amasya'da ~~şahid olduğu~~ değil Tebriz'de ders aldığını düşünüyoruz. Çünkü Cemaleddin-i Aksarayf'nin Amasya'da ders görmesi, elimizdeki vesikalara uygun görünmemektedir.

Kaynaklarımız Cemaleddin-i Aksarayf'yi Murat Hüdavendigâr devri bilginlerinden zikretmektedir. Murat Hüdavendigâr'ın tahta çıkışı 763/1362 tarihidir.

Ders arkadaşı Hacı Şadgeldi'yi Amasya'da, Eratna'nın oğlu Mehmed Bey(ö.1365) döneminde görüyoruz.(6) Eratna'nın ölümü ise 1352'dir.(7)

Karamanoğlu Alaaddin Beyin Karaman hükümetinin idaresini eline aldığı tarih ise 762/1361'dir.(8)

Rakamların en erken 1350'gi göstermesi, kaynakların Hacı Şadgeldi'nin "mamluk" olduğunu söylemesi(9) ve benzeri hususlar bize göre Hacı Şadgeldi ve Cemaleddin-i Aksarayf'nin Amasya'da ders görmelerini mümkün kılmamaktadır. Amasya'nın 742/1341'de Eratna'nın eline geçmesi(10), Hacı Şadgeldi'nin Amasya'da olabileceği ilk tarihi, Cemaleddin-i Aksarayf'nin Şiraz'da bulunduğu, medrese gramere dersleri verdiği tarih olmaktadır.

Cemaleddin-i Aksarayf' tahsiliyle ilgili olarak eserlerin

1-Aksarayf Cemaleddin, Hall, Ragıp Paşa Ktp, 806/952, 1b vr.

2-Konyalı İ.Hakkı, II/2278

3-Konyalı İ.Hakkı, I/1370; H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/61, 62

4-3-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2278; H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/68

4-Kahya Esin, Agt, C.A Sempozyumu, B2ldirileri, s.52

5-Çelebi K.; Keşf, II/1544; Hulvi, Lemezât, 341; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/251

6-Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri, 18, 19, 44

7-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Anadolu Beylikleri, 50; Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri, 14

8-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, I/45 ve 590

9-Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri, 49

10-İslam Ans. Amasya mad. I/394

de sadece Hallu'l-Mucez'in mukaddimesinde bilgi verir. Bu mukaddimeye göre o tahsilini ikiye ayırır. Biri din ilimleri tahsili, diğeri tıb-hikmet tahsilidir. Bu iki tahsil zaman itibariyle birbirinden ayrı tahsiller olmayıp yanyanadırlar. Fakat tıb tahsili daha uzun süreli görünmektedir. Tıb tahsilinde danışmanı babasıdır. (1) Tıb konusundaki meşhur kısa metinleri birlikte müzakere ederler.

Aksarayı'nın tıb tahsili risalelerle sona ermez. Daha sonra uzun metinlerin ekserisini kendisi etüt eder.(2) Nihayet bu tahsil çalışmalarını Mucez Şerhi'yle meyvesini verir.

S.Ünver Aksarayı'nın tababeti Aksaray daruşşifasında tahsil ettiği kanaatindedir.(3) XIII.yüzyıl Aksaray'ında bir hastanenin bulunması(4), düşüncesinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca Dr.Osman Şevki'nin dediği gibi din bilgini iken sonradan tababete heves etmiş biri olmadığı müellifimizin kendi ifadelerinden anlaşılabilir.

Şimdilik dini ilimler tahsilini kimden ve ne şekilde yaptığını, kaynaklardan ve müellifim ifadelerinden tesbit etmek mümkün görünmemektedir.

2-HOCALARI VE TESİR ALDIĞI KİMSELER

Konyalı'nın tereddütlerine göre C.İbrahim Aksarayı ve oğlu Fahrettin İlyas Rumi'yi birlikte hocası kabul etmek, hakikat ortaya çıkıncaya kadar, gerekmektedir.

İcazet geleneğine göre ifade edilen bir başka hocası Siraceddin Urmevi(1197-1283)dir. Urmevi Aksarayf'nin ekol hocasıdır.

Siraceddin Urmevi'den ekol hocası olarak bahsetmek,bizi, Cemaleddin-i Aksarayf'nin tesir aldığı kimseler meselesine ulaştırılmaktadır. Acaba Aksarayf kimlerden, hangi konularda tesir almıştır?

Taşköprüzade'nin verdiği bilgileri tekrarlayan kaynaklarımız iki husus üzerinde ısrar ediyorlar. Birincisi Cemaleddin-i Aksarayf'nin Fahreddin Razi evladı olması, ikincisi Cevheri(ö.1010 nin Sihah'ını(6) ezbere bilmesidir.

Dimeşk hatibi Muhammed b.Abdirrahman Kazvini(ö.739)nin İzah h'ına yazdığı şerhe göre Cemaleddin-iAksarayf, belâğat, meani,ve bedi ilimlerinde eserlerini kaynak kullandığı, başka bir deyişle tesir aldığı kimseler; Sekkaki, Abdülkahir Cürcani ve Zemahşeri'dir.(7)

1-Aksarayf Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b

2-Aksarayı Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b

3-Ünver Süheyl, Selçuklu Tababeti, 78

4-Olguner Fahrettin,C.A.nin İçinde Yetiştirdiği Fikri-Felsefi Ortam KAM, 31 23, 2/52

4-Ünver Süheyl,The Origins of History of Turkish Medicine,ÜİHM, No 53, s.5

6Gevheri ve Sihah'ı için bak.Turan Osman,Selçuklular Tarih, 469

7-Aksarayf Cemaleddin, Şerhu'l-İzah, Carullah, 1804, 1b ve diğer

Zemahşeri(ö.538/1143) ismi bize, Cemaleddin-i Aksarayî'nin tesir aldığı bir diğer disiplini hatırlatmaktadır. Bu disiplin Tefsir'dir. İ.Cerrahaoğlu, Zemahşeri tefsirinin, mutezili fikirleri ihtiva etmesi ve Kur'an'ın icaz yönünün en güzel örneklerini, meani ve beyan yönünden vermesi sebebiyle kendisinden sonra gelen her müfessir tarafından okunduğunu ve adeta kapışıldığını söylemektedir.(1) Bu durumda Cemaleddin-i Aksarayî, hem Zemahşeri hem de eserine haşiye yazdığı Kutbeddin Tahtani(ö.766)den tesir alması söz konusudur.(2)

Üzerinde durulması gereken başka bir tesir aldığı saha, fıkıh alanıdır. Aksarayî fıkıhla ilgili yazdığı eserinin başında da bu tesiri belirtir.

"Şüphesizki İbn Saatî diye tanınan İmam, fazıl Muzafferüddin'in Şerh Mecmai'l-Bahreyn'i göz kamaştırıcı ve çok beğenilen bir kitaptır. Onu etüd ettim.(3)

Tıp tahsilinde babasından tesir aldığı kadar, hatta ondan daha fazla İbn Sina(ö.980/1037), Ali b.Abbas Macusi(Mucavvisi), (ö.372 veya 384), Ebu Bekr Muhammed b.Zekeriyya Razi(ö.250/864-373/925) ile Necibüddin Semerkandî(ö.619)nin telifatından faydalandığı(4), onlardan tesir aldığı kendi açıklamalarından anlaşılmaktadır.

V-TEDRİSİ-USULÜ-EKOLÜ VE ÖZGÜNLÜĞÜ

Kaynakların ittifakla bahsettiği ve tekrarladığı Cemaleddin Aksarayî'ye ait hususiyetlerden birisi Zincirli Medresesine tayini ve eğitim-öğretim metoduna dair rivayetidir. Aksarayî'nin Zincirli'ye atanması ve eğitim-öğretim metodundan bahsetmeden önce adı geçen medrese üzerinde durulmalı ve şu sorulara cevap aranmalıdır.

Zincirli Medrese Aksaray'ın kuruluşunda II.Kılıçarslan'ın yaptırdığı medrese midir? Medrese ismini nereden almaktadır. Ne zaman nevede kurulmuştur? Kurucusu kimdir? Aksarayî'den önce buraya müderris atanmış mıdır?

1-ZİNCİRLİ MEDRESE

Bir kısım kaynaklar II.Kılıçarslan'ın Aksaray'ı bina ettiğini, medrese vb. kurduğunu(5) söylemelerde, kurulan medresenin a-

1-Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Tarihi, I/383

2-Çelebi Katip, Keşf, II/1478; Aksarayî C.; İtirazat, Fatih, 577
Aksarayî Cemaleddin, Keşşaf Haşiyesi, Carullah, 208

3-Aksarayî Cemaleddin, Haşiye Ala Şerh Mecmai'l-Bahreyn, Fatih, 1472, 1 b; Muzafferüddin İbnü's-Saati(ö.694)

4-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b

5-Yurdaydın H.Gazi, İslam Tarihi Dersleri, 81

Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/284-285; Şahin İlhan, Aksaray, DÜVİA, II/291

dından, vakfiyesinden, görevlendirilen müderrisinden bahsetmezler.(1) Dolayısıyla şehrin kuruluşunda tesis edilen medresenin Zincirli Medrese olduğunu söylemek mümkün değildir.

Zincirli Medrese aslında, Taşköprüzade, Ali, Leknevi ve Bilmen'e göre Karaman'da; Uzunçarşılı, M.Süreyya, A.Adivar, İ.Alaattin, TDVİA ve Türk ansiklopedisine göre Aksaray'da; M.Karakaş'a göre Konya'dadır. Bu yer problemi Mecdi Efendi'nin Şakayık Tercümesinde "bilad-ı Karaman'dan Aksaray'da Zincirli Medrese" diye belirttiği gibi yönetimle ilgilidir.(2)

Zincirli Medrese, adını verdiği semtte ve mahallede, Aksaray kalesi dışında kurulmuştur. Kaynaklarda Medrese-i Silsile(3), Medresetü's-Silsile şekillerinde geçer.(4) Bu medreseyi Medrese-i Müselsele şeklinde yazarlar da vardır. Bu medrese Ankara Kadim Kayıtlar Arşivi'nde 584 numaralı, 992H. tarihli III.Murad adına yazılan deftere bağlı 1157H. tarihli vesikada "Aksaray da vaki İncirli namı diğer Zenkirli Medresesi" şeklinde geçer. Kaynak ve vesikalarda daha çok "Zincirli Medrese" şeklinde yer alır.(5)

Konyalı'ya göre medresenin Zincirle adlandırılması üç ihtimale dayanır. Birincisi medrese tak kapısının kemeğine hayvanların girmelerini önlemek için asılan sarkık zincirden dolayıdır. İkincisi numarasını ve tarihini vermediği bir şer'î sicil defterinde "Zincirlikuyu Medresesi" kaydı ile (6), yaşlı bir Aksaraylı'nın, medresenin içinde şimdi olmayan Zincirli bir kuyunun bulunduğunu, zincirinin aşındırıldığı kuyu bileziğini gördüğünü, sözlerini birleştiren Konyalı'ya göre zamanla "kuyu"nun hazfedilerek "Zincirli" isminin kalmasıdır. İsimlendirmedeki üçüncü ihtimal ise kale dışındaki kalan medresenin geceleri kapısı zincirle kapatıldığı içindir.(7)

Yine Konyalı'nın arşiv kayıtlarına dayanarak verdiği bir başka ismi de ha vardır. Buna göre ismi "İncirli Medrese"dir.(8)

Medresenin hiçbir yerinde yaptıranı, yapıldığı tarihi ve mimarını gösteren bir kitabe yoktur.(9) Medresenin planı, mimari özellikleri, Karamanoğulları devrinin bir yapısı olduğunu açıkça gösteriyor.(10)

Yaptığı araştırmalar sonucu Karamanoğulları beylerinin vakıf müesseselerine taş kitabe koyduklarından(11) hareket eden Konyalı, vakfedenin ve vakfın adını gösteren satırların taranarak mezar taşı olarak kullanılan vakfiye ile, medrese kapısındaki ayet(12) parçasının ebced hesabıyla ifade ettiği yılı medresenin yapılış tarihi kabul eder.

Vakfiyedeki tarihin onlams hanesini teşkil eden kelimenin okunuşu biraz şüphelidir, diyen Konyalı kelimeyi "İşri" veya "Hamsin" şeklinde okunabileceğini söyler. Buna göre tarih 722 ve 752'dir.(13)

1-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/283-284

2-Mecdi, Hadaik, s. 41; Adivar, Osmanlı Türkleri, 21; Ayni, Hacı Bayram, 65

3-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1334; Bilmen, Büyük Tefsir, 391; Ali, Kühn, III/76

4-Konyalı, Aksaray Tarihi, aynı yer

5-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1335

6-Konyalı'nın başka yerde(s.1360) verdiği kayıt Başbakanlık arşivi, 455 numar

7-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1336

8-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1361

9-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1348

10-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1353

11-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1348

12-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1343 ve Enfal, 51 "Allah'a tevekkül edenler."

13-Konyalı, Aksaray Tarihi, 1347

Ayet ise ebced hesabıyla 738 hicret yılı 1337-1338 M.y ifade eder.(1) 738 yılı yapılış tarihi kabul edilirse Karamanoğullarından Bedreddin Mahmud'un oğlu Şücaaddin Mirza Halil zamanında yapılması lazım gelir.(2)

Kaynaklarımızın Cemaleddin-i Aksarayf'den bahsetmeye başladıkları tarihe en uygun olanı, Zincirli Medrese'nin içinden bulunan taranmış vakfiyeli taşın kabul edilmesidir. Bu durumda medrese yine Halil bey zamanda yapılmış olacaktır. Bu medrese yapıldığı zaman Halil Bey'in kardeşi Bahaaddin Musa Bey tarafından Ermenek Tol medrese ile Karaman Minareli medreselerinin bu tarihlerde yaptırıldığını biliyoruz.(3)

Taranmış taşın başka bir yerin vakfiyesine ait kabul edilmesi durumunda medresenin; Mirza Halil Bey'in oğlu Alaaddin Bey'in ilk beylik yıllarında yapılmış olması kabul edilebilir.(4)

745/1344 yılında ölen Karaman hükümdarı Emir Musa'dan sonra Karaman tahtına Seyfeddin Süleyman gelmiş, kısa bir süre sonra bir suikastle öldürüldükten sonra yerine Alaaddin Bey geçti(5)ği ne göre medresenin yapılış tarihi 1350'li yıllardır. Bir başka deyişle bu yıllar Cemaleddin-i Aksarayf'nin Zincirli'de tedrise başladığı yıllardır.

Medresenin vakıf şartlarını birisi dışında ne yazıkki bilmiyoruz. Kaynaklarımızın ittifakla yer verdiğine göre bu şart Zincirli müderrisi'nin Sihah-ı Cevherf'yi ezberleme bilmesidir.(6)

2-AKSARAYI'NIN ZİNCİRLİ'YE TAYİNİ

Katip Çelebi'ye göre 740/1340 yılında Şiraz'da olan(7) Cemaleddin-i Aksarayf, 750/1350 lerde medresenin yapılmasıyla(8), Sihah adındaki lügat kitabından hıfzını(ezberini) dinletmek yoluyla Zincirli Medresesi müderrisliğini elde eder.(9) Katip Çelebinin verdiği kayda göre Aksarayf bu sırada 37-38 yaşlarında olduğu söylenebilir. Amasya müderrisliğine gitmeden de öncedir.

3-ÖĞRETİM METODU

Cemaleddin-i Aksarayf'nin Zincirli'ye müderris atanması kadar meşhur olan bir yönü de felasife'den mütakaddimini çağrıştıran bir öğretim metodu takip etmesidir.(10)

-
- 1-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/1353; Ünver S.+C.A.Mucez Şerhi, 101
 2-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/1353
 3-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/1353
 4-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/1353 ve I/1355
 5-Konyalı, Aksaray Tarihi, I/417
 6-Taşköprüzade, Şakayık, 17 Mecdi, Hadaik, 41
 Leknevi, Fevaid, 161 Ali, Kühn, III/76 Sami Ş.Kamus, III/1832
 Adivar, Osmanlı Türkleri, 21 Melikof, Eİ, II/419 Ayni, Hacı Bayram, 66
 Bursalı, O.Müellifleri, I/265 H.Sadeddin, Tac, V/15 Türk Ans. C.Aks.Madde
 Kurdoğlu, Şair Tabibler, 31 Bilmen, Büyük Tefsir, II/391 ve diğerleri
 7-Çelebi Katip, Keşf, II/1544

Cemaleddin Aksarayf evinden medreseye atla gelir giderdi. Mevlana Celaledin-i Rumi, Fahreddin-i Razi de ders okutacakları yere atla, kaçırla giderlerdi.(1) Cemaleddin-i Aksarayf vaktini çok iyi değerlendirdiği ve medresesine normalin üstünde talebe geldiği için(2) giderken talebeleri bineklerinin etrafını bir ay ağıllı gibi sararlardı(3), hatta atının üzengilerinden tutarak yürürlerdi.(4) Yürürken hocaları onlara ders anlatırdı.(5) Meskeni şerifinden medrese-i mezkureye giderken yolda istifade edenlere Meşşaiyyun(6) adını vermişti.(7)

Bir kısım talebeleri medresenin revaklı bölümünde beklerler, Cemaleddin-i Aksarayf medreseye girip takrire başlamadan önce bunlara da ders verirdi. Mecdi Efendi bu hususu şöyle ifade eder:

"Revak-ı medresede sakin olub ol mahalde istifade eyleyenlere Revakiyyun(8) diyüb her bir taifeyi vechi meşruh üzre birer ünvan ile ma'nun kıldı."(9)

Aksarayf revak-ı medresedeki dersini ayak üzre ifade eder(10), öğrenciler oturarak dinlerdi.(11)

Sınıfı ahir ise dahili medresede ders dinleyen(12), odalarda oturan(13), alim-i Tahrir(makale yazan) mertebesinde olub kendileriyle bilmubahese müzakere kıldıkları(14) yüksek tilmizleri idi.(15) Üçüncü sınıf dahi dahili medresede ders dinleyen fazla idi.(16)

-
- 1-Sami Şemsettin, Kamus, III/1832; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2282
 2-Evliyalar, IV/304; Türk Ansiklopedisi, C.Aksarayı, X/144
 3-Ali Mustafa, Kühn, III/76; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2283#
 4-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2283; Ali, Kühn, III/76
 5-Taşköprüzade, Şakayık, 18; Mecdi, Hadaik, 41
 Sami Şemsettin, Kamus, III/1832 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265
 Adıvar, Osmanlı Türkleri, 21 Bilmen, Büyük Tefsir, 391
 6-Yürüyenler: Aristo felsefesine tabi olanlara verilen isim.
 Bu konuda daha geniş bilgi için bak:
 Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş, XXXX
 Erdem Hüsamettin, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 127
 Birand Kamirand, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 90
 Olguner Fahrettin, Batı ve İslam Kaynakları ışığında Platon, 96
 7-Taşköprüzade, Şakayık, 18 ; Mecdi, Hadaik, 41
 Ali, Kühn, III/76 Bilmen, Büyük Tefsir, II/391
 Adıvar, Osmanlı Türkleri, 21 Melikof, E, II/419
 Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265 Türk Ansiklopedisi, X/144
 Kurdoğlu, Şair Tabibler, 31 İ. Alaattin, Meşhur Adamlar, I/209
 8-Revaklılar: Revakiyye, revaka mensup veya ait demektir. Stoacılık
 Ustuvaniyyun da denilir. Daha geniş bilgi için bak:
 Birand Kamiran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 97-119
 Bayraktar Mehmet, İslam Felsefesine Giriş,
 9-Mecdi, Hadaik, 41; Ayrıca bak. H. Sadeddin, Tac, V/15; Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 21
 10-Sami Şemsettin, Kamus, III/1832;
 11-Ali Mustafa, Kühn, III/76
 12-Sami Şemsettin, Kamus, III/1832
 13-Bilmen Ömer, Büyük Tefsir, II/391
 14-Ali Mustafa, Kühn, III/XX 77 ; Türk Ans, C.A. Maddesi.

Ş.Ünver'in dediği gibi,böylece Meşşaiyyun ilk, Revakiyyun orta, dershanede(dahil-i medresede) okuyanlar yüksek derecede sayıl maktadır. Demek ki kendisinden feyz almağa gelen talebesini yolda, revak altında; nerede olursa olsun ilmin mukadimelerini derece derece bildirmekte, nihayet onları dershanede mukayeseli takrirle riyle en yüksek yani kendi mertebesine ulaşma yoluna kadar getir mektedir.(1)

H.Hüsamettin ve Mndan aktaran Konyalı dışındaki kaynaklar Cemaleddin-i Aksarayf'nin Amasya'daki hayatına yer vermezler. Yine bu tedris usulünün Zincirliye has olup olmadığı, yani Amasya Daru'l-ilm müderrisliğinde bu eğitim-öğretim metodunu takip edip etmediği hususundan bahsetmezler. Umumiyetle kaynaklar Molla Fenari'nin revak öğrencisi(2) bazanda âlâ(yüksek) sınıfına dahil olduğunu söylerler.(3)Fenari üzerinde yüksek lisans çalışması yapan Mustafa Aşkar ise Fenari'nin 770/1369-783/1381 yılları arasındaki bir tarihte Amasya'da, Cemaleddin-i Aksarayf'nin öğrenciliğini yaptığı kanaatindedir.(4) Buna göre Aksarayf'nin aynı metodu Amasya'da da takip ettiği, Molla Fenari'nin Amasya'da revak, Aksarayda, Aksarayf'nin ölümü sırasında dahil-i medrese öğrencisi olan âlâ sınıfında bulunduğu söylenebilir. Fakat Uzunçarşılı'ya göre 778/1376 da Kahire'ye giden Molla Fenari, Aksaray'da eğitim görmüştür.(5)

Kaynakların ittifakla Aksaray'da ders gördüğünü söylemesi,776 /1375 de Aksarayf'nin Aksaray'da olması, Cemaleddin-i Aksarayf'nin her iki medreseyle irtibatının sürekli olduğunu gösterir.

4-CEMALEDDİN-İ AKSARAYI'NİN OKUTTUĞU DERSLER

Yaptığımız tetkiklere göre Cemaleddin-i Aksarayf'nin, üç farklı beldede şu dersleri ve kitapları okuttuğunu görüyoruz.

- a.Nahiv: İsfarayf'nin el-Lübab fi'n-Nahv (6)
- b.Belâğât: Kazvinf'nin İzah fi'l-Meani ve'l-Beyan (7)
- c.Hikmet(Tıb): İbn Neffis'in Mucezû'l-Kanun (8)
- d.Fıkıh : İbn Saati'nin Şerh Mecmai'l-Bahreyn (9)
- e.Tefsir : Muhtemelen Zemahşeri'nin Keşşaf'ıyla ilgili Kutbeddin Tahtani'nin Keşşaf Şerhi (10)

15-Bilmen,Büyük Tefsir, II/391 Ayrıca bak: :

Taşköprüzade, Şakayık, 18 Mecdi, Hadaik, 41,

H.Sadeddin, Tac,V/15

16-Sami Şemsettin, Kamus, III/1832 Konyalı,Aksaray Tarihi,II/2283

1=Ünver Süheyl,Şeyh C.A. Mucez Şerhi, 103

2-Taşköprüzade,Şakayık,18 Mecdi, Hadaik, 42

Bilmen,Büyük Tefsir,II/391 Ünver Süheyl,C.A.Mucez Şerhi, 102

3-Türk Ans.C.A.Maddesi, H.Sadeddin,Tac,V/15

Kurdoğlu,Şair Tabibler,31 İ.Alaattin,Meşhur Adamlar,I/209

4-Aşkar Mustafa,Molla Fenari, 37

5- Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II/648

6-Aksarayf Cemaleddin,Keşfü'l-İrab,Mahmud Paşa, 369, 2 a

7-Aksarayf Cemaleddin,İzah Damad İbrahim Paşa, 1020, 1b

5-CEMALEDDİN-İ AKSARAYI'NİN EKOLÜ

Karamanlılar devrinde Zincirli taş medresede tedrisatta bulunan(1) Cemaleddin-i Aksarayî, Fahreddin Razi ekolü-Ortaasya mektep geleneğine mensupdur.

XIII.asırdan itibaren Anadolu'da Osmanlı memleketlerinde ve hatta İran ve Azerbaycan'daki ilim müesseseleri şeyhu'l-ulema denilen İmam Fahreddin-i Razi'ye kadar giderdi. Razi haklı olarak allame ve şeyhulislam ünvanlarını aldı. Tefsir, hadis, kelam, felsefe, tıp, riyaziye, edebiyat vesair akli ve nakli ilimlerde pek çok eser yazmış olup icazet silsilesi birkaç vasıta ile İmam Gazali'ye kadar gider.(2)

Razi'nin tesirini yayan ve devamlı kılan talebeleri ve eserleridir.(3)

Gazali gibi Razi'nin de herhangi bir eseri Osmanlı medreselerinde ciddi ve daimi surette okunmamıştır. Başlangıçta Siraceddin Urmevi, Taceddin Urmevi, Efdaleddin Huncî, Şemseddin Hüsrevşahi, Sadeddin Ahlatî gibi alimler Razi tesirini Anadolu'ya getirmişlerdir.(4)

Bunlardan sonra aynı mektebe mensup olarak İzzeddin Razi, Hüsametdin Razi, Nasuriddin Tusî, Sadreddin Konevi ve XIV.asır başlarında allame Mahmud Şirazi ve daha sonra Alaaddin Esved(Karahoca) ve Fahreddin Razi aklifadından Cemaleddin Aksarayî, Abdulmuhsin Kayserî, Davud-ı Kayserî ve Sivas hükümdarı Kadı Burhaneddin Ahmed'i görmekteyiz(5)

Fahreddin Razi talebeleri Konya, Kayseri medreselerinde tedrisat yaptılar, İbâ Sina'dan Kanun ve Şifa şerhleri vücuda getirdiler.(6)

Cemaleddin Aksarayî Molla Fenari, Alaaddin Esved,oğlu Hasan Paşa ve benzeri halka-î tedrisinden geçen öğrencileri vasıtasıyla Fahreddin-i Razi mektebini hem Anadolu'ya taşımış ve hem de müessislerinden olmuştur.

Burada şöyle sorulabilir: Fahri Razi ekolünün varlığı neyi ifade eder? Cemaleddin-i Aksarayî'nin Razi ekolüne mensup oluşunun ehemmiyeti nedir?... Bu ve benzeri soruları sormak, bu sorulara cevap aramak bizi İslam Felsefesi'nin özgünlüğü sorununa götürür.

İslam felsefesini sadece Yunan felsefesinin basit bir devamı gibi gören bazı şarkiyatçılar, onun özgün bir felsefe olmadığı iddiasındadırlar; Mesela De Boer bunlardan birisidir. O diyor ki; "İslam felsefesi daima Yunancadan tercüme edilen eserlere bağlı bir eklektik felsefe olagelmıştır. Tarihi boyunca, ortaya yeni bir görüş getirmekten ziyade diğer görüşleri kendi içinde eritici bir yol takip etmiştir. Ortaya neyeni meseleler atmış ne de eski meseleleri yeni bir şekilde ele almıştır."(7)

8-(arkadan devam)Aksarayî, Cemaleddin,Hall, Ayasofya, 3666, 1b

9-Aksarayî Cemaleddin, Haşîye Ala Şerhi Mecmai'l+Bahreyn, Fatih, 1472, 1b

10-Aksarayî Cemaleddin, Keşşaf Haşîyesi, Carullah, 208

" " İtirazat Ala Şerhi Keşşaf, Fatih, 577

1-Ünver Süheyl, Selçuklu Tababeti, 78

2-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, 75

3-Uludağ Süleyman, Fahreddin Razi, 32 Öğrencileri içinbak: Aynı yer.

4-Uludağ Süleyman, Fahreddin Razi, 33

5-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, 76

6-Ülken H.Ziya, Türk Tefekkürü Tarihi, II/6

7-Bayraktar Behmet, İslam Felsefesine Giriş, 124

Dolayısıyla İslam felsefesi, çok uzun süre, filozof ünvanı ile anılan birkaç düşünürün özel teşebbüsü ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan küçük bir "özel düşünce koleksiyonu" olarak görülmüş ve gösterilmiştir. Daha çok Batılı yazarlardan oluşan ve "Doğu Bilgileri Uzmanı-Oriyantalist" denilen zümre, felsefenin Batılılara aid bir meşgale olduğu noktasından hareketle İslam Dünyasında filozof bulunmadığını, "filozof-hakim" ünvanına sahip bir kaç kişinin de ilkçağ Batı-Yunan felsefesini bilen, sadece onunla uğraşan kişiler olduğunu, açık ya da kapalı ama ısrarla telkin etmiştir.(1)

Oysa felsefe; meseleleri işlerken takınılan bir tavır, bir tarz ve üslup demektir. Dolayısıyla hangi niyetle yazılırsa yazılsın herhangi bir konu, herhangi bir kitap içinde işlenirken felsefe usul ve üslubu içinde ele alınır sa, orada bir felsefe ürünü ortaya çıkar. Bu tavır ise matematikten edebiyata, teolojiden-kelamdan fıkıha... her dalda ve her eserde ortaya konmuş olabilir. (2)

BU açıklamalara bağlı olarak Fahri Razi ekolünde, bu tavırla ortaya konan eserlerin, fikirlerin özgünlüğü var mıdır? Bir başka söyleyişle XIV.asırdan hatta Razi'den itibaren, şerh ve haşiye geleneği içerisinde telif edilen eserler özgün olabilir mi? Sadece bir öncekini tekrardan ibaret olduğu iddia edilen şerh ve haşiyeler, hakikatte sadece birer tekrardan mı oluşmaktadır? Özgünlüğün ölçüsü nedir?

Alparslan Açıkgenç özgün bir fikri şu şekilde tanımlar: "Bulunulan ortamın bilgi birikiminden kaynaklanan ve daha önceki bilgilere bağımlı, fakat onlardan belli bir yönde ayrılan her fikir özgündür."(3)

İslam felsefesinin özgün olduğunu söylemek, İslam felsefesinin, konumuz itibarıyla Fahreddin Razi ekolünün ve Cemaleddin Aksarayi'nin özgünlüğünü göstermek, onun kendi ortamı içerisinde geçirdiği gelişimi göstermek demektir. Dolayısıyla bu gelişimin her aşamasında "ortamdan kopmayı" belirlemek demektir. Bu ise, hem felsefi düşüncenin ortamını hem de kopmasını göstermekle olabilir.(4) Burada Açıkgenç'in şerh, haşiye ve zeyilleri ortama çok sıkı bir "bağlanma", bağlanmanın olduğu yerde de özgünlüğün olmadığı, fikrine katılma mademizi belirtmek istiyoruz. Çünkü eser verme metodu olan şerh ve haşiye geleneğinin reddedilmesiyle ortada düşünce eseri de kalmayacaktır.

Ekolün kurucusu olan Razi, İslam dünyasında "rasyonalizm" diyebileceğimiz^{mi2} "mantıklı düşünce"nin en büyük simasıdır. Sert tenkitler yönelttiği İbn Sina (980-1037), bizce, kendisinin fikir babasıdır. Ancak, mantıklı düşüncesini tevarüs ettiği ve bunu her dalda maharetle kullandığı halde F.Razi, büyük ve uzak üstadı İbn Sina'nın tasavvufi düşüncelerine iltifat etmemiştir. İbn Sina bir yandan rasyonel bilgiyi kullanmış bir yandan da tasavvufi bilginin imkanlarını hazırlamıştır. Verdiği eserleriyle o, her iki alanın bilgisini, akli ve tasavvufi bilgiyi birarada tutmuştur. Çünkü, bu sistemin asıl kurucusu bulunan Ebunaser Farabi(870-950), sistemin temellerini böyle atmıştı.(5)

1-Olguner Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi Üzerine, 11

2-Olguner Fahrettin, Türk-İslam Düşüncesi Üzerine, 11

3-Açıkgenç Alparslan, Bilgi Felsefesi, 85

4-Açıkgenç Alparslan, Bilgi Felsefesi, 86

5-Olguner Fahrettin, C.A.nin İçinde Yetiştirdiği Fikri ve Felsefi Ortam, . . . :

KAAM, yıl 23, sayı 2, s.53

Fahredden Razi hakkında müstakil çalışma yapan Süleyman Uludağ metoduy¹ ilgili şunları söyler:

"Razi bir meseleyi ortaya koyar, sonra bu meseleyi taksime ve tasnife tabi tutar². Bu taksimden ortaya çıkan dalları da bölümlere ayırır. Sebr ve taksim(endüktif) usul ile bunlardan herbirinin delillerini ortaya koyar. Onun için ana mesele ile ilgisi bulunan hiçbir tali mesele dikkatten kaçmaz. Bu suretle kaideler düzenli bir şekilde ifade edilmiş, meseleler tam olarak tesbit edilmiş olur."

Gazali ve İbn Sina'nın kullandığı bu metodu felsefeden alan Fahreddin Razi'nin yaptığı şey, yani ekolündeki yenilik, dini ilimleri felsefenin metoduyla ele almasıydı. Bu sebeple Razi'den sonra İslami ilimler alanında yeni bir usul ve gelenek ortaya çıktı.(1)

VI-CEMALEDDİN AKSARAYİ'NİN SULTANLARLA MÜNASEBETİ

Cemaleddin-i Aksarayî'nin hayatını araştırırken yapılması gerekenlerden birisi de onun sultanlarla olan münasebetini belirlemektir. Aksarayî'nin sultanlarla olan münasebetini belirlemek, hayatının önemli bir bölümünü tesbit edebilmek demektir. Zira o günün ilim halkaları ve merkezleri ya sultanların çevresinde teşekkül etmekte veya beylerin yönetimine bağlı önemli siyasi-idari şehir çevrelerinde oluşmakta idi. Yani ilim hareketleri sultanların desteğiyle orantılıydı. Buradan anlaşılacağı gibi Cemaleddin-i Aksarayî'nin hayatını ve ilmi çalışmalarını sultanların uzağında değil, o günün mühim idari, siyasi ve ilim merkezlerinin içinde; sultanların, beylerin yakınında aramak gerekmektedir.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin tarih itibarıyla tesbit edebildiğimiz sultanlarla olan ilk münasebeti, Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa ile olan münasebetidir.(2)

Aksarayî'nin kendi ifadesine göre Şadgeldi, kendisine hizmet edilen, alimlerin sığınağı, fazılların mürebbisi, din direği, çeriler beyi, gaziler başı,...Mustafa huluklu, Ebubekir siddıklı, Ömer heybetlü, Osman hayalu, Ali sehalı, tağ devletlü, deniz mümetlü, hatem mürüvvetlü bir şah'tır.(3)

Aksarayî 763/1262 yılında ders arkadaşı Amasya emiri Şadgeldi Paşa(4) tarafından Amasya kadılığına ve Daru'l-İlim müderrisliğine getirilir.(5)

768/1366-67 hududunda kadıasker Pir Nizameddin Mahmud Cür-canıvefat edince yerine Amasya emirliğinin kadıaskerliğine(6) getirilir.(7)

1-Uludağ Süleyman, Fahreddin Razi, 37

2-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/76; Konyalı, Aksaray T, II/2276

3-Aksarayî Cemaleddin, Tefferrecü'l-Ümera, Nuruosmaniye, 1931/2347, 1b

4-Hacı Kutlu Şah'ın oğludur. 763'te ikinci defa emir olmuştur. Bak.

H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/69

5-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/69; Konyalı, Aksaray T. II/2279

6-Kadıasker, ilmiyem mesleğinin en yüksek mertebelerinden biriniñ adıdır. Bak. Pakalın Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri, II/229

7-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/76; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2279

Cemaleddin-i Aksarayf'nin her iki görevi ne kadar süreyle yaptığını bilmesekte, 763/1362 yılından Kazaskerliğine kadar bey yıl süreyle kadılık yaptığını söyleyebiliriz.

Kazaskerliğe getirilmesinden iki yıl sonra tescil ve tasdik ettiği, Amasya Mevlevihanesi şeyhinin Zile'de yaptırdığı 770/1368-69 yılı Şevvâli tarihli vakfiyesindeki şu imza bu bilgileri doğrulamaktadır: "Muhammed b.Muhammed el-Aksarayf el-Hâkim bi-memaliki'r-Rum ve Asakir-i Şadgeldi Paşa"(1)

Eratna oğlu Ali Bey'in devlet idaresindeki zaafı neticesinde devlet arazisinden, elde kalan yerlerde ümera birbirine düşmüştü. Sivas'ta Hacı İbrahim, Tokat'ta Şah Necib, Amasya'da Hacı Şadgeldi(Memlûk) ve Koyulhisar'da Kılıçarslan(Türkmen) müstakil bir hükümdar gibi davranmakta idiler.(2)

Beylerin hakimiyet ve çıkarları çatıştığında Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa'nın Kadı Burhaneddin Ahmed(1345-1398) ile arası açıldı.(3)

Savaş yapmaya karar veren Hacı Şadgeldi, Kazasker Cemaleddin Aksarayf, Amasyalı müftü İzzettin Muhammed, Amasya'nın tanınmış nüfuzlu bilginlerinden Cemaleddin, Aksarayizade Alaaddin Ali, emirlerden Cemaleddin Firuz ile bir yüksek dâvan toplantısı yaptı. Kararını açıkladı. Bu yüksek heyet Hacı Şadgeldi Paşa'nın kararını beğenmezler.(4) Kadı Burhaneddin'in yüksek divanda Şadgeldi Paşa'ya muhalif kalanlara, savaş taraftarı olmayan bilginlere ve emirlere; Amasya emirinin eline geçecek şekilde bir teşekkürna me yazması üzerine, Cemaleddin-i Aksarayf ve mecliste Hacı Şadgeldiye muhalif kalanlar Kadı Burhaneddin'den para almak ve savaşı istememekle suçlanırlar.(5) Hatta Konyalı'ya göre toplantıya katılanlar hayatlarına kıyılacağını kestirdiler. Bunlardan Kazasker C.Muhammed Aksarayf ile Amasya'nın faziletli adamlarından Hasan Çelebi hemen Karamanoğlu Alaaddin Beyin hakim bulunduğu Konya'ya; Müftü İzzeddin Muhammed, Kadı Müeyyededdin Muhammed Çelebiler Hicaz'a, alimlerden Resulzade Celaleddin Muhammed Mısır'a, Aksarayizade Alaaddin Ali, Merzifonlu Cemaleddin Sefergah Çelebilerle emirlerden Pazarlızade Cemaleddin Firuz Bey Bursa'ya, Konyalı'nın tabiriyle kaçarlar.(6)

Amasya Tarihi ve Aksaray Tarihi yazarlarının imi emir aramızındaki savaş sonrasında, medresesine döndüğüyle ilgili bilgiler doğru değildir. İmtihanla Zincirli medresesine atanmasının dışında, Aksarayf'yi 776'de ~~şah~~ yine Aksaray'da görüyoruz.(7) Bu tarihte Aksaray'da olması, H.Hüsamet'in "Amasya'nın işgal edilmesine kadar Amasya'da kaldığı" fikrinde yanıldığını gösterir. An-

1-H.Hüsamet'in, Amasya Tarihi, III/76; Konyalı,Aksaray T.,III/2279

2-Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri Hakkında,II, 49-50

3-Konyalı İ.Hakkı,Aksaray Tarihi,II/2279 ve devamı.

4-Konyalı İ.Hakkı,Aksaray Tarihi,II/aynı yer.

5-Konyalı İ.Hakkı,Aksaray Tarihi,II/2281

6-Konyalı İ.Hakkı,Aksaray Tarihi,II/2280

7-Çelebi Katip, Keşf, I/210; Aksarayf C.,İzah,Fatih,1020, 230 b.

Hacı Şadgeldi ve Kadı Burhaneddin ilişkileri için bak.Yücel Yaşar,Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Eratna Devleti

aynı müellife göre Amasya işgalinde orada olduğuna, yüksek di vanda savaşa muhalif kaldığına göre Amasya emirinin ricası veya her iki görevi birlikte yürüttüğünden Amasya'ya gittiği söylenebilir.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin münasebette bulunduğu, adına eser telif ettiği sultan-bey-lerden ikincisi Karamanoğlu Alaaddin Bey (1357-1398)dir.(1)

Katip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre 776/1376k dan önce, Alaaddin Bey'le başlayan münasebet Cemaleddin Aksarayî'nin Amasya'nın işgali üzerine Konya kadılığıyla devam eder.(2) Aksarayî'nin Konya kadılığına getirilişinin tarihini bilmiyoruz. Fakat bunun için bir tarih verilmesi gerekirse, bunun, Amasya'nın Kadı Burhannedin tarafından işgal tarihi 1381 M.(783 H.)'i veya takip eden yıllar olduğu söylenebilir. Konya bu sırada Karamanoğullarının başkentidir.(3) Konyalı'nın 1967 yılında bulduğu bir vakfiyeye göre Cemaleddin-i Aksarayî, Karaman'da Alaaddin Bey'in karısı, Murad Hüdavendigâr'ın kızı Melek Hatun'un Hatuniye Medresesi'ni 787/1382 yılının Rebiülevvel ayı ortalarında tasdik ve tescil eder.(4) Konyalı eserinin bir başka yerinde vakfiyenin, medrese kapısı üzerindeki 783/1381-82 yılından dört yıl sonra tanzim edildiğini söyler.(5) Buna göre Konyalı miladi tarihlerde hakkatsiz davranmış görünmektedir.

Konya kadılığına tayin edildiği zaman yaşı hayli ilerlemiş olan Cemaleddin-i Aksarayî, sonra Aksaray'a, medresesine döner.(6)

Yine Konyalı'nın eserinden hareketle tesbit edebildiğimiz, Cemaleddin-i Aksarayî'nin münasebette bulunduğu bir diğer beylik Osmanoğullarıdır. Aksarayî Ali oğlu Hasan yazısıyla olan kitabı Keşşaf Haşiyesi'ni, 783/1381 yılında, Çandarlı Kara Halil Paşa(ö. 789/1387)(7)ya "Vezirü'l-fâzılu'l-âlim Mevlana Hayreddin" ifadesiyle ithaf etmiş görünmektedir.(8) Keşfu'z-Zünun Zeyli'ne, İsmail Saib Efendi'nin yaptığı zeyilde, bu tesbiti yaptığını söyleyen Konyalı'ya göre Cemaleddin-i Aksarayî, Murad Hüdavendigâr(1360/-1389)ın hükümdarlığı zamanında Osmanlı veziri ile münasebet kurmuştur.(9)

Haberin doğruluğunun kabul edilmesi durumunda, ilmiye arasında ve beyliklerde, Cemaleddin-i Aksarayî, adının ve ününün ne kadar yayıldığını, kabul gördüğünü(10), atının hakim beyliğini tesbit ettiğini gösterir.

1-Çelebi Katip, Keşf, I/210

2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2281

3-Yücel Yaşar, Anadolu Beylikleri, 19; Konyalı, Aksaray T., II/2281

4-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2282 ve 2282

5-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2279, 2281, 2282

6-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2282

7-Çandarlı için Bak: Mecdi, Hadaik, 31; H.Sadeddin, Tac, V/8; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/176, 247, 583

8-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2331; Uzunçarşılı, Osm.Tar, I/536

9-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2331

10-Ali Mustafa, Kühn, III/76

Kaynakların belirttiğine göre Osmanlılarla olan bir başka münasebeti Yıldırım Bayezid'le olanıdır. Kaynaklara göre o, Yıldırım'a Ahlâk-ı Cemâli isimli eserini takdim etmiştir.(1)

VII-TALEBELERİ VE TAKİPÇİLERİ

1-TALEBELERİ

Görebildiğimiz kadarıyla Aksarayî hakkında temel kaynağımız Taşköprüzade'nin 1558'de yazımı tamamlanan Şakaik'in, 28 yıl sonra Mehmûd Mecdi Efendi tarafından yapılan ilk tercümesi(2)ne göre bugünkü dille, başta meşhur Molla Fenari olmak üzere dersleri ve yazıları ile şöhret bulmuş bir çok bilgin onun öğrencisi olmuştur.(3) Kara Alaaddin oğlu Hasan Paşa da(ö.1400), Cemaleddin-i Aksarayî'nin öğrencilerindedir. Bursalı Kara Alaaddin'in de istifade ettiğini söyler.(4)

Kaynaklarımız Cemaleddin-i Aksarayî' talebisinin çokluğu, medresesinin dolup taşıdığı hususunda ittifak halindedirler.(5) Talebe o kadar çoktur ki bu çokluktan dolayı Aksarayî, onları da ha öncede bahsedildiği gibi Meşşaiyyun, Revakiyyun ve Sakinun olmak üzere üçe ayırır.(6) Hatta Seyyid Şerif Cürcanî(ö.1413) de Cemaleddin-i Aksarayî'nin şöhretini işiterek ondan ders almak geyesi ile Karaman ülkesine gitmek üzere yola çıkar, ama, öğrencisi olma ve dersini dinleme şerefini elde edemez.(7)

Süheyl Ünver ve Esin Kahya'ya göre bir başka meşhur öğrencisi de Konyalı Hacı Paşa(ö.820/1817)dır.(8)

2-TAKİPÇİLERİ

Kaynaklarımızın verdiği bilgiler topluca bir arada düşünüldüğünde Cemaleddin-i Aksarayî'nin takipçilerini iki kategoride değerlendirmemiz mümkündür.

İlki daha sağlığında Cemâli olarak tanınan ve anılan Aksarayî'nin, kendi neslinden yetişen, ilmiye ve idarî sınıfta yer alan, Cemâli geleneğini devam ettirenler(9)dir.

Bunların en meşhurları Halvetiyye şeyhlerinden Cemâl-i Halvetî diye tanınan Şeyh Muhammed Çelebi el-Cemâli(ö.899/1494)(10), tarihçilerden Muhyiddin Mehmed Cemâli(11), şeyhülislamlardan Zem

- 1-Çelebi Katip, Keşf, I/36; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/266
- 2-Turan N.Nezihi, C.A.nin Hayatı ve O'ndan Bahseden Bazı Kaynak ve Tetkikler, 1993 C.A.Sempozyumuna sunulan tebliğ, 31
- 3-Mecdi, Hadaik, 40
- 4-H.Sadeddin, Tac, V/25; Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/351 ve 271
- 5-Mesela Mecdi, Hadaik, 41 ; Sami Ş.Kamus, III(1832; Ali, Kühn, III/76
H.Sadeddin, Tac, V/15; Melikof, Eİ, II/419; Bilmen, Büyük Tefsir, II/391 ve diğerleri
- 6-Bilmen Ö.Nasuhi, Büyük Tefsir, II/391; Sami Ş.Kamus, III/1832
- 7-Mecdi, Hadaik, 42; Ali Mustafa, Kühn, III/76; Ünver, Mucez, 102 ve
- 8-Ünver, Selçuklu Tababeti, 38 ; Kahya Esin, C.A.ve XIV.yy Türk Bili
Hayatı, II.Aksaray ve C.A.Sempozyumuna sunulan tebliğ, Basılıyor
- 9-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, I/260; İslam Ans.Cemâli Mad.III/85

billi Ali Cemâlf(1) ve sadrazamlardan Piri Mehmed Paşa(2) dir. Cemâlf geleneğinin diğer bir üyeli Karamanî olarak anılan Cemaleddin İshak(ö.933/1526)tır. Cemâlf geleneğinin en belirgin özelliği isim yanında iyi birer hatip oluşlarıdır.(4)

İkincisi akli ilimlerdeki takipçileridir. Kaynaklarımız Cemaleddin-i Aksarayî'nin akli ilimlerdeki takipçilerinden bahsetmezler.(5) Ancak Süheyl Ünver, önce Şu Bey Oğlu diye maruf Cemaleddin(6), daha sonra İbn Şevbekî denmekle maruf Şeyh Cemaleddin(7) ifadesiyle Cemaleddin-i Aksarayî'nin, Konyalı Hacı Paşa'nın üstadı olduğunu söyler.

Prof.Dr.Esin Kahya yine Cemaleddin-i Aksarayî'nin Hacı Paşa'nın üstadı olduğunu tekrar eder.(8)

Cemaleddin-i Aksarayî, hakikaten, her iki araştırmacının söylediği gibi üstadı-hocası-mıdır? Hacı Paşa, Aksarayî'den der almış mıdır?

Gerçekten Hacı Paşa, 783/1381 de telif ettiği Şifau'l-Eskâm'ın mukaddimesinde üstadı Cemaleddin'e yer verir:

"Eserimi, İbnü's-Şevbekî diye tanınan şeyhim ve üstadım olan şeyh, fazıl, kâmil Cemaleddin'in meclislerinden istifade ettiğim fevaidle süsledim."(9)

Hacı Paşa'nın ifadesine göre üstadı Cemaleddin Aksaraylı değil Şevbekli, Şevbekli'nin Oğlu'dur. Şevbek ise el-Şara silsilesinde Mısır, Hicaz ve Şam arasında, Ürdün'ün güneyinde yer alan kale ile Kahire çevresinde, yakınlarında yer alan bir kaç köye verilen isimdir.(10) Öyleyse Hacı Paşa'nın üstadı .. bir Şevbekli nin Oğlu Cemaleddin'dir. Şevbekli Cemaleddin'nin meclislerini, Anadolu'da değil, Kahire'deki tahsili veya hastane tabibliği sırasında Kahire'de takip etmiş olması daha doğru ve daha isabetlidir. Ayrıca Ünver'in emin olmadığı açıktır.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin takipçilerinden birisi Molla Fenârî'dir, diyebiliriz.

- 10-(Devam)Geniş bilgi için bak:Hariri Kemaleddin, Tibyanu'l-Vesâli'l-Hakaik, İbrahim Efendi, 430, 246; Yazıcı Tahsin, Fetih'ten sonra İstanbul'da ilk Halveti Şeyhleri, İED, II/91-92; Cumbur Müjgan, Çeleb-i Halife Cemal-i Halvetî Hayatı ve Eserleri;;
- 11-Muhyiddin Mehmed(ö.1550) için bak: İslam Ans.VIII/555,556
Asıl adı Muhyiddin Mehmed b.Alaaddin Ali el-Cemalf'dir.
- 1-Zembilli Ali Cemali Çelebi(ö.1525) için bak:H.Sadeddin,Tac,V/217; İslam Ans., III/85; Bursalı, Osmanlı Müellfleri,I/320
- 2-Piri Mehmed Paşa(ö.1532) için bak: Küçükdağ Yusuf, Veziriazam Piri Mehmed Paşa; İslam Ans., IX/559
- 3-Bak:Bursalı, Osmanlı Müellfleri, I/51; H.Sadeddin, Tac, V/299
- 4-5-Taşköprüzade, Şakayık, 18; Mecdi, Hadaik, 41; Ali, Kühn, III/76
H.Sadeddin, Tac, V/15; Sami, Kamus, III/1832; Bilmen, Büyük Tefsir, I/391
- 6-Ünver Süheyl, Selçuklu Tababeti, 38
- 7-Ünver Süheyl, Hekim Konyalı H.Paşa Hayatı ve Eserleri, İÜTTE, 9
- 8-Kahya Esin, C.A.XIV.yy Türk Bilim Hayatı, II.C.A.Sempozyumuna sun.Teb., Başk'da
- 9-Hacı Paşa, Şifau'l-Eskam, Servili, 223, 1b Ayrıca bak:İsl.Ans.V/29
- 10-İslam Ans.Sevbeğ Maddesi, XI/448; Müncid, Şevbeğ, Mad. cilt.II.

İcazet geleneği ve kaynaklarımız Molla Fenarî'yi Cemaleddin-i Aksarayî'nin öğrencisi olduğunu belirtirler. Aşkar, Fahri Razi ekolünün Molla Fenarî'yle Osmanlı medreselerine aktarıldığını(1) söyler.

Uzunçarşılı'dan Molla Fenarî'nin birkaç sefer Kahire'ye gittiğini öğreniyoruz. O sıralarda Suriye ve Mısır da tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat ve tarih ileri gitmiş, koyu bir taassub vardı. Tasavvudaki vahdet-i vücudculuk bu yüzden buralarda inkişaf edememişti. İran ve Orta Asya'da akla kıymet verilmesine mukabil Suriye ve Mısır'da nakliyatçılık vardı.(2)

Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiye göre Molla Fenarî, Mısır seferlerinde, bilginlerin tahriklerine rağmen taassubtan korktuğu için "mensub olduğu vahdet-i vücud akidesi"ne dair ora alimleriyle hiçbir mübahaseye girişmemiştir. (3) Fenarî'nin bu mensubiyeti, bize göre, Sadeddin Konevî(1210-1274)'nin, babası yoluyla tesirinin yanında, vefatı esnasında yanında bulunduğu hocasından kaynaklanıyordu. Zira Taşköprüzade'ye göre Anadolu'dan gitmeden önce sözüne itibar ettiği bazı kimseler, Mısır'da İbn Arabî'den dolayısıyla vahdet-i vücudtan bahsetmemesini tenbih etmişlerdi.(4) Sözüne itibar ettiği bazı kişilerin başında muhtemelen hocası Aksarayî vardı.

Mısır'a gitmeden önce tasavvufî ve felsefî birikimi olan ve vahdet-i vücud(5) sistemini iyi bilen Fenarî, orada bunlardan hiç bahsetmez.(6)

Kaynakların ittifakla belirttiği öğrencilerin ikincisi, Afyonkarahisarlı Kara Alaaddin(ö.800/1397)'nin oğlu Hasan Paşa(ö.803/1400)'dir.(7) Bursalı'nın Kara Alaaddin'in, Cemaleddin Aksarayî'den istifade ettiğine dair verdiği bilginin doğru kabul edilmesi durumunda, Aksarayî'nin, her iki mütefekkir vâsıtasıyla da Osmanlı Türk düşüncesine tesir ettiği söylenebilir.

VIII-İLMİ HÜVİYETİ

Kaynaklarımız, Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilmi hüviyetini bugün herbiri ayrı bir disiplin haline gelmiş bilimlere göre değil, o günün kabul gören ilim tasnifine göre yer vermektedirler.

Taşköprüzade Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilmi hüviyetini şu şekilde belirtir: "Şeyh C.Muhammed Aksarayî alim, kâmil, fâzıl, akıf, şer'î ve arabî ilimlere vakıf bir kimsedir."(8) Mecdi ise Ş. A.Nezihi Turan'ın ifadesiyle "muhakkik-i rabbani(rabbani ilimleri araştıran) müdekkik-i samedani(Allah'ın ezeli kuvvet ve kudretini inceleyen) ve ârif-i ulum-i arabîyye(arapça ilimleri bilen) vâkıf-ı fûnun-ı akliyye ve şer'îyye(aklı ve şer'î bilgilere vâkıf idi)" demektedir.(9)

Mecdi Efendi'den dokuz yıl sonra ölen Şeyhulislam Hoca Sadeddin Efendi, Cemaleddin-i Aksarayî'nin, şer'î, şer'î ve akli ilimlerde mahir oluşunu tekerrürlenerek, fazlı ve meziyetinin güneş gibi apaçık olduğunu, iyikonuştuğunu, çok iyi yazdığını, bir çok fazıllar yetiştirdiğini belirtir.(10)

1-Aşkar Mustafa, Molla Fenarî, 8-9

2-Uzunçarşılı İ.H, Osmanlı Tarihi, I/520

3-Uzunçarşılı İ.H, Osmanlı Tarihi, I/520

4-Taşköprüzade, Mevzuatı'l-Ulum, I/573

5-Bak: Bolay S.Hayri, Felsefî Doktrinler Sözlüğü; Erdem Hüsamettin, Panteizm ve Vahdet-i Vücud Mukayesesi.

6-Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, I/520; Aşkar M.,Molla Fenarî, 39

7-Hasan Paşa için bak: H.Sadeddin,Tac,V/26; Gönçer Süleyman, Afyon İli Tarihi I/358; Bursalı, Osmanlı Müellifleri,I/271

Moca Sadeddin'in bu ifadelerinin yanında, İsmet Parmaksızoğlu, Molla Ce maleddin gerek Arapçada, gerek dinsel bilimler ve matematik alanında hepsinde başarılı ve üstün kişi olarak tanınırdı, şeklinde Matematik alanında da üstün oluşunu ilaveeder.(1)

Şemsettin Sami, "ulum-i şer'iyeye ve edebiyede yed-i tula sahibi(geniş bilgi sahibi)"(2), Mustafa Ali, "ulum-i arabiyede mahir ve fünün-ı akliyye ve nakliyyede telife kadir bir alim"(3)dir diyerek; Şemsettin Sami edebî yönü ne, Ali ile birlikte, herikisi öbür kaynaklarla ittifak halinde aklî, dinî ve arabî bilimlerde eser yazma kudresine dikkat çekmektedirler. Onun bu yönüne dikkat çekenlerdenbiri de Ö.Nasuhi Bilmen'dir. Bilmen, "kudret-i ilmiyesi baş lığı altında, Cemaleddin hanefî mezhebine sâlik, bir çok ilimler ile mücehhez talakat-ı ilsana malikti", demektedir.(4) Lekne'vî Şafîf idi dedikten sonra babasının veya kendisinin sonradan Hanefî olduğu zannediliyor(5) şeklinde te-reddüdünü ortaya koyar. Mecmau'l-Bahreyn Haşiyessî Şafîf olduğunu göstermekte dir. Fakat Katip Çelebi de Leknevi'deki tereddüdü gösterir.(6) Ünver ve Konya lı da Şafîf olduğunu söyler.

Süheyl Ünver, Cemaleddin Aksarayî'nin Dünya İlimler Tarihi'nde bilhassa Tıp sahasında meşhur(7), hakîm ve Kâfîh(8); tıbbî, şer'î, edebî ilimlerde ve diğer zamanın mühim ansiklopedik bilgilerinde vukufu bulunduğu(9) açıklar. Kurdoğlu ve Karakaş doktor ve şair olduğunu söylerler.(10) Ancak biz bu açıklamalardan şair olduğunu gösteren bir şiirini tesbit edemedik. Kur-doğlu Cemaleddin-i Aksarayî'nin şiirlerini Cemal Halvetî mahlasıyla yazdığını belirterek verdiği örnek, ismindende anıldığı gibi Cemaleddin Aksarayî'nin değildir. Torunu Cemal Halvatî'nindir. Burada her iki müellif her iki müelli fi birbirine karıştırmış görünüyor. Aksarayî'nin doktorluğu ise tartış malıdır.(11)

İrenne Melikof, Encyclopaedia of İslam'a yazdığı maddede Aksarayî'nin bir Türk filozofu ve kelamcısı olduğunu belirtir.(12)

Netice olarak Prof.Dr.Kenan Gürsoy'un ifadesi ile Cemaleddin-i Aksarayî, ilk noktada dönemin bütün naklî ve aklî ilimleri ile meşgul olmuş; onlarda bir otorite hüviyeti kazanmış; ikinci merhalede bu bilgiyi kadılık mevkiinde sosyal hayat çevresinde tatbik eylemiş(13), bir alim-i küldür.(14)

8(Devam) Taşköprüzade,Şakayık, 17

9-Mecdi, Hadaik, 41; ~~Turan~~ A.Nezihi,C.A.nin Hayatı ve O'ndan Bahseden Bazı Kaynak ve Tetkikler, 31

10-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2324

1-H.Sadeddin,Tac,V/15

2-Sami Şemsettin, Kamus,III/1832

3-Ali Mustafa, Kühn, III/76

4-Bilmen Ö.Nasuhi, Büyük Tefsir, II/391

5-Lekne'vî, Fevaid, 191

6-Çelebi Katip, Keşf,II/1601 Bak.Ünver,Mucez Şerhi, 102

7-Ünver Süheyl, Mucez Şerhi, 101; Bayraktar Mehmet, İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi, 173

8-Ünver Süheyl, Mucez Şerhi, 102

9-Ünver Süheyl, Mucez Şerhi, 104, 105

10-Kurdoğlu, Şair Tabibler, 32; Karakaş, Müsbet ilim, Cemaleddin Aksarayî;

11-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2311; Kaçya Esin, Bir Bilim Adamı Olarak C.A. , 60

12-Melikof İ, Eİ, II/419

13-Gürsoy Kenan, C.A.nin Şehsiyet Yapısında Bilgi Ahlak Bütünleşmesi, 39

14-Gürsoy Kenan, aynı yer.

Doç.Dr. Fahrettin Olguner'in ifadesiyle de O, toptan dile, mantıktan tasavvufa devrin ilimlerini üst seviyede bilen bir ilim ve fikir adamıdır.(1)

IX-ÖLÜM YERİ-ÖLÜM TARİHİ VE ÖMÜR SÜRESİ

1-ÖLÜM YERİ

İlk kaynağımız Taşköprüzade Zincirli Medresesi'nde olduğu gibi Cemaleddin-i Aksarayî'nin ölüm yeri olarak "bilad-ı Karaman"ı verir.(2)

Taşköprüzade'yi Mecdi, H.Sadeddin, Leknevi, Mustafa Ali, Ş. Sami, N.Bilmen tekrar ederler.(3)

Konyalı, S.Ünver, Türk Ansiklopedisi, İ.Melikof Aksaray'da vefat ettiğini söylemektedirler.(4)

Bursalı, M.Süreyya ve Bağdadlı ölüm yerinden bahsetmezler.(5)

Kaynaklarda geçen "Bilad-ı Karaman" deyimi, Karamanoğulları ülkesi, Karaman Beyliği Toprakları anlamında olup, bugünkü Karaman ili demek değildir. Deyim Karamanoğulları devrini ve topraklarını ifade etmektedir. Kelimeyi Karaman şehri şeklinde almak, Zincirli Medrese'in Aksaraydaki varlığını ve Cemaleddin-i Aksarayî'nin bu medresedeki eğitim-öğretimini dikkate almamak demektir. Nitekim TDVİA'nin bu konuda dikkatsiz davrandığı görülüyor.(6)

Cemaleddin-i Aksarayî, bu kayıtlara göre, Karaman beldelerinden Aksaray'da vefat etmiş ve buraya gömülmüştür.

2-ÖLÜM TARİHİ

Aksaray-Ervah kabristanlığında, zaviyesinin önüne gömülen Cemaleddin-i Aksarayî(7)nin ölüm yılının tesbitinde kaynaklar ihtilafa düşmüşlerdir.

Katip Çelebi, 770 ve 771, Leknevi 771, Bağdadlı 1369, Brockelman 779/1387, Karaman 775/1373-4 tarihini ölüm yılı olarak verirler.

Taşköprüzade, Mecdi, Ş.Sami, M.Ali, H.Sadeddin, M.Süreyya ölüm tarihine yer vermezler.

1-Olguner Fahrettin, C.A.nin İçinde Yetiştirdiği F.ve F.Ortam, KAM+52

2-Taşköprüzade, Şakayık, 19

3-Mecdi, Hadaik, 41

H.Sadeddin, Tac, V/16

Ali Mustafa, Kühn, III/76

Sami Şemsettin, Kamus, III/1832

Bilmen Ö.N., Büyük Tefsir, II/392

4-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2284; Ünver, Mucez Şerhi, 103

Melikof, Eİ, II/419

5-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/265

M.Süreyya, Sicilli, II/82

Bağdadlı, Hediye, II/165

6-Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayî, TDVİA, VII/307

7-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2329

Cemaleddin-i Aksarayî'nin mezar taşında Katip Çelebi'nin verdiği rakamlardan 770 h.yılı yazılıdır.(1)

Bursalı, Adnan Adıvar, S.Ünver, Mustafa Öz ve Türk Ansiklopedisi 791/1388-89 tarihini verirler.(2)

Konyalı ise Cemaleddin-i Aksarayî'nin 787/1385-6 yılında Melek Hatun'un vakfiyesini tesciline dikkat çekerek, 791/1388-89 tarihinden aşağı verilen tarihlerin hepsinin yanlış olduğunu söylemektedir.(3)

3-ÖMÜR SÜRESİ

Elimizdeki vesikalara göre bugün, Cemaleddin-i Aksarayî'nin 714 te doğup 791 de vefat etmesinden hareketle, hicri takvime göre 77, miladi takvime göre 75 yıl yaşadığını söyleyebiliriz.

X-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ HAKKINDA ANLATILAN MENKİBELER

Çalışmalarımız sırasında Cemaleddin-i Aksarayî hakkında anlatılan üç menkibe tesbit ettik.

Bunlardan ilki, kaynakların Taşköprüzade'den aktardıkları, Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilmi hüviyetini, Zincirli Medresesi'ne müderris atanmasını, buradaki tedrisini konu alan rivayetidir.(4)

İkincisi bir yönüyle yine adı geçen medresedeki eğitim-öğretimi, bir yönüyle de kendisinden ders alan öğrencilerini ne kadar tanıdığının yanında, öğrencileriyle olan münasebeti hakkındadır. Menkıbeye göre Cemaleddin-i Aksarayî öğrencileriyle gece gündüz ilgilenmektedir. İ.Parmaksızoğlunun sadeleştirmesiyle menkıbe şu şekildedir:

Birgün Cemaleddin-i Aksarayî öğrencilerinin davranışlarını anlamak için gizlice medreseye gelerek onlara gözükmeden hücreleri gözlemiş. Görüş ki, Hasan Paşa yan yatmış dersini okumakta iken, Molla Fenari derslikte olduğu gibi, dizi üstüne oturmuş öylece okuyor ve okuduğu kitap üzerine durmadan notlar yazıyor. Bu görünüş üzerine Hasan Paşa için iyi bir molla olamaz, üstün bir kişiliğe de ulaşamaz. Ama öteki pek çok üstünlükler gösterecek ve ileri derecelerde ün yapacaktır. Adı, halk arasında övgü ile anılacaktır, Bilimsel derecelerde de en üstün rütbeye ulaşacaktır demiş ve dediği gibi çıkmıştır.(5)

1-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2284 ve 2295

2-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/266

Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, 21

Ünver, Mucez Şerhi, 103

Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayî, TDVİA, VII/307

Türk Ans.Cemaleddin Aksarayî, 144; Konyalı, II/2281

3-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2284

4-Taşköprüzade, Şakayık, 18; Bak:C.A.nin Metodu.

5-H.Sadeddin, Tac, V/26

Üçüncü menkıbe Cemaleddin-i Aksarayî'nin tedrisi, öğrencisini yetiştirmeye verdiği önem ve ölümü hakkındadır. Menkıbe aynı zamanda vefat ettiği sırada bulunduğu kemal mertebesini göstermesi bakımından mühimdir.

"Cemaleddin-i Aksarayî'nin defnedilmesinden sonra dersleri yarım kalan talebeler birlikte toplanıp kabrinin başına gittiler. Saygı ve hürmetle ziyaret edip rûhuna Kûk'an-ı Kerim'den sureler okudular. Devam ederek; "Hocam! Hocam! Biz geldik." dediler. Fakat Cemaleddin-i Aksarayî hazretlerinden ses gelmedi. İkinci ve üçüncü gün aynı durum oldu. Dördüncü gün kabrin başına geldiklerinde ruhaniyeti tevessüm edip; "Geldiniz mi yavrularım Haydi dersimizi okuyalım." buyurdu. Yarım kalan derslerini tamamlayıp ayrılacakları zaman talebeleri; "Hocam biz üç gündür kabrinizin başına geldik, toplanıp sizden cevap bekledik ama bir türlü cevap alamadık. Sebebi neydi? diye sordular. Cemaleddin-i Aksarayî hazretleri cevaben buyurdu ki: "Evlatlarım! Defnedildiğim kabrin yanından bir mümin geçiyordu. Kabristana karşı dönüp bir Fatiha ve üç İhlas-ı şerif okudu. Burada yatan müminlerin ruhlarına bağışladı. O sevaptın nasibimizi alabilmek için biz de sıra ya girdik. Üç günde bana ancak sıra gelebildi. Onun için geç kaldım. Özür dilerim."(1)

Cemaleddin-i Aksarayî'nin hayatından bahseden her kaynağın, Cemaleddin-i Aksarayî ile ilgili olarak yer verdiği menkıbevi bir olay daha vardır. Olay Şeyyid Şerif Cürcanî'nin, Cemaleddin Aksarayî'nin eseri Şerhu'l-İzah'a yönelttiği tenkidle ilgilidir. Hadaiktan nakleden Konyalı'nın ifadeleriyle hadise şu şekildedir

"Rivayet edildiğine göre Seyyid Şerif Cürcanî(740-814/1339-1411) kendi memleketine kadar şöhreti erişen Şeyh Cemalüddin onun kalbinde bir kıble gösterici oldu. O marifetler kâbesini ziyaret etmek ve feyizlenmek için yola çıktı. Rum diyarına(Anadolu) hareket etti. Büyük bir ümid ile uzun yollar alıp asıl varacağı yere yaklaşıırken Şeyh hazretleri'nin İzah Şerhi'ni gördü. Dikkat kesilerek onu inceledi; bu makbûlu olmadı. Beğenmedi. İlk kararından dönmek Şeyh Hazretleri'yle görüşmekten vazgeçmeye karar verdi. O sırada Şeyh Cemalüddin'in tilmizlerinden birisi onu eski kararında sadık olmaya teşvik etti. Seyyid Şerif-i Cürcanî kararını tazeledi, Karaman biladına (Karaman Beyliği topraklarına) girdi. Onun Karaman beldelerine varışı Şeyh Hazretleri'nin vefatı zamanına rastladığından kendisiyle şereflenme ve saadetlenme imkanından mahrum kaldı. Bu sırada Seyyid Şerif Mevlana Fenari'ye rastladı. Birbirlerine maksatlarını ve arzularını açıkladılar. Herkisi de Şeyh Ekmeleddin(ö.786/1384)den faydalanmak için beraberce Mısır'a gittiler. Şeyh Cemaleddin İzah kitabına şerh ederken müellifinin metnini kırmızı, kendi şerhini siyah mürekkeple yazmıştır. Seyyid Şerif Cürcanî bu kitap hakkında şu

mısralı söylemiştir:

"Lahm-ı bakarda yer yer konmuş zübaba benzer."

Bugünkü Türkçemizle şöyle yazılır: Öküz etine yer yer konmuş sineklere benzer. Bununla Cürcanî kitapta metin satırlarının şerh satırlarından uzun olduğunu anlatmak istemiştir.(1)

Bu rivayet bize göre, Cemaleddin-i Aksarayî'nin, 791'de, 48 yaşındaki, Seyyid Şerif Cürcanî gibi bir insanı ders almağa uzak diyarlardan celbe edecek kadar bir üne sahip olması, bu kadar eser telifine rağmen tedris ve takririnin(eğitim, öğretim ve ders anlatımının) tahririnden(yazmasından) üstünlüğünü ve hitabet güzelliğinin dinleyenleri tarafından ifade edilmesi bakımından pek mühimdir.

XI-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ'NİN ZAVİYESİ VE TÜRBESİ

1-ZAVİYESİ

İ.Hakkı Konyalı, Aksaray'ın Osmanlı sınırları içine girdikten dokuz yıl sonra 881/1476-77 yılında Fatih adına, ve 25 yıl sonra II.Bayezid adına 906/1500 yılında Aksaray vakıflarını tesbit eden defterde Cemaleddin-i Aksarayî'nin zaviyesinin kaydına rastladığını söylemektedir.

Konyalı'nın verdiği bilgiyegöre Şeyh Cemaleddin, zaviyesini Karamanoğulları zamanında yaptırmış ve Karamanoğlu İbrahim Bey de vakıflığının yürürlüğe konması hakkında berat vermiştir.

Zaviye Ervah kabristanında idi. Önünden işler bir yol geçer, hacı namzetleri buradan uğurlanırdı. Şimdi zaviye yoktur. Ne vakit yok olduğu ve gelirlerinin nereye gittiği hakkında bir bilgi mevcut değildir.

II.Bayezid devri tesbitine göre gelirleri, 3 kıta bahçe, koru yanında Şeyh tarlası, Senir köyü altında Balçıkçı yeri, Emir Hac tarlası, iki nehir arasında 3 kıta tarla(2)dır.

2-TÜRBESİ

Cemaleddin-i Aksarayî'nin türbesi Ervah kabristanındadır. Cemaleddin-i Aksarayî'nin adi taştan yapılmış sandukasına esmer renkli baş ve ayak taşları dikilmiş ve baş taşına bozukça bir yazı ile şu kitabe kazılmıştır.

1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2322 Ayrıca bak:

Taşköprüzade, Şakayık, 18

Ali Mustafa, Küh, III/76

Sami Şemsettin, Kamus, III/1832

2-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, I/1389, 1390

"Hazreti Sıddık-ı Ekber, Radiyallahu Teala anhu, hazretleri nin evladından ve fuhul-i, muhakkik-i ulemadan Efdalu'l-Müteahirin, arif billah ve mukteday-ı dil-âgâh, Şeyh Cemaleddin Muhammed ibn-i Muhammed ibn-i Muhammed ibn-i Fahreddini'r-Razi, kadde sellahu sirrahu'l-aziz hazretleri nice, zamanlar eyâdi-ite'yidât-ı ilâhi birle, ulum-i arabîyye ve şer'îyye ve akliyyeyi tedris ve iftada da yed-i tûlâ ızhar ve kütüb-i, müteaddideyi tasnif ve teşrih, eylemiş ve Sultan Murad-ı evvel tâbe serâhû hazretlerinin, ecille-i ricalinden olup 770 senesinde irtihal-i, dâr-ı bekâ buyurmuştur."

Bu mezar taşı ve kitabe kendi devrinin orijinal eserleri de ğildir. 80 sene kadar evvel türbenin yanına iki odalı tekkesini yaptıranlar tarafından hazırlatılmıştır.(1)

XII-SONUÇ

Cemaleddin-i Aksarayf muhtelif kaynaklarca muhtelif yönle-riyle ele alınmıştır.

Cemaleddin-i Aksarayf'ye ilk yer veren Taşköprüzade'dir. Bir kısım kaynak onu tekrarlamıştır. Taşköprüzade ve onu tekrarlayanlar Aksarayf'nin efsaneleşen hayatına, rivayet olarak yer vermişlerdir.

Bursalı ve Bağdadlı ise Cemaleddin-i Aksarayf'nin eserlerine ağırlık vermişler, hayatından bahsetmemişlerdir.

Ansiklopediler ve Konyalı her iki bilgiyi birleştirerek, tekrarlamışlardır.

Bu kaynaklara göre Cemaleddin-i Aksarayf, Zincirli Medresesi ile Anadolu'da belirir. İmtihanla müderrisliğe tayin edilir. Medresenin almadığı talebeleri, üçe ayırarak eğitimlerini yaptırır. Takip ettiği metodu, eserleri, ilmi, hatip oluşu ve Fahrettin Razi torunlarından olması ... gibi özellikleri O'na, efsaneleşen bir ün kazandırır.

Aklî, şer'î ve arabî-edeblî ilimlere vâkif bir kimse olan Cemaleddin-i Aksarayf'yi kaynaklar, alim, fâzıl, kâmil, şeyh olduğunu kaydederek. Öğrencileri ve eserlerinin müstensihleri müfessir, muhakkik ve feylesof olduğunu söylerler.

Sağlığında Cemâlî olarak tanınan, Aksarayf'nin asıl adı Muhammed olub Cemaleddin ismiyle meşhur olmuştur.

Taşköprüzade ve onu tekrarlayanlar Aksarayf'nin sadece Aksaray'daki hayatına yer vermişlerdir. Ansiklopediler ve Konyalı Amasya Tarihi'ne dayanarak Aksarayf'nin Amasya'daki üstlendiği görevleri ve Amasya hayatının varlığını açıklığa kavuşturur. Keşfü'z-Zünun'dan tesbit ettiğimiz bir kayıt, müellifin Aksaray'dan öncesi hayatını ve doğumunu belirlemektedir. Buna göre kaynakların kabul ettiği gibi Aksaray'da doğmuş olması ihtimali yoktur.

O günün sosyal ve siyasi durumları, bilhassa tarihçilerin kayıtları da bu kaydı desteklemektedir.

Elimizdeki vesikalara göre Cemaleddin Aksarayî'ninⁿⁱⁿ üç ayrı yerde müderrislik, iki ayrı yerde kadılık, bir yerde de kazaskerlik görevinde bulunduğunu görüyoruz. Müderrislikleri Şiraz, Aksaray ve Amasya şehirlerinde; kadılıkları Amasya ve Konya'da; kazaskerliği ise Amasya'da yapmıştır. Müderrislik görevini Anadolu'da iki ayrı şehirde aynı anda devam ettirmiştir. Zaten bu iki şehir Aksaray ve Amasya, tek bir idareye, Eratna Beyliği'ne bağlı iken görevini sürdürmüş; Aksaray'ın Karamanoğulları'nca alınması ile şehir yönetim bakımından ayrılmıştır ama bu ayrılış Cemaleddin-i Aksarayî'nin eğitim-öğretimini etkilememiştir.

Aksarayî Zincirli medresesinde . . . din ilimleri, hikmet/tıp yanında gramer okutmuştur.

Müderrislik yaptığı şehirlerden Şiraz'da Tebrizî, Amasya'da Aksarayî nisbesini kullanmıştır. Konya'da ike hiç bir nisbe kullanmamıştır.

Mevcut vesikalara göre 714 te doğup 791 de ölen Cemaleddin Aksarayî, hem nesep hem de ilim ekolü olarak Fahrettin Razi'ye mensuptur. O teoriden ziyade pratiğe yönelmiştir. Akli t^{er}übi ilimlerde kullanması ve pratiğe yönelmesiyle o, tabiri caizse, Kah reddin Razi'yi aşmıştır.

Fahreddin Razi'de görülmeyen, onu aşan bir başka yönü, Şef^{er} rücü'l-Ümera'da ve anlatımında sezilen, tasavvuff yönüdür. Taşköprüzade'nin "şeyh" ifadesi, şimdilik, herhangi bir tarikata bağlı bir şeyh veya postnişin değildir. Ulaşabildiğimiz vesikalara göre tasavvuf onun için bir yaşayış halidir. Aksarayî bu yönüyle Fahreddin Razi'den farklı olarak yaşayışına dördüncü bir yön getirmiş olmaktadır.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin öğrenciliği ve hocalarına ait bilgilerimiz, onun kendi ifadeleriyle sınırlı kalmaktadır.

Aksaray'da vefat edip Ervah kabristanlığına gömülen mütefekirimiz ve bilginimiz Cemaleddin-i Aksarayî hakkındaki bu tesbitlerimiz aksı vesikalarla sabit olmadıkça bu şekilde kabul etmek durumundayız.

II.KİTAP

B. ESERLERİI-CEMALEDDİN-İ AKSARAYİ'YE ATFEDİLEN ESERLER

Kaynakların Cemaleddin-i Aksarayî'ye atfettiği eserlerden bahsetmeden önce Cemaleddin-i Aksarayî ile ilgilenen araştırmacıların belirlenmesine ihtiyaç vardır. Araştırmacıların tesbit edilmesi, dolayısıyla yaptıkları çalışmalar, Cemaleddin Aksarayî'nin eserlerinin hakikate daha yakın tesbitinde faydalı olacaktır. Bizi bu düşünceye götüren XIV.yüzyıla ait yeterli kaynağın bulunmamasıdır.

Yaptığımız incelemede, tesbit edebildiğimiz kadarıyla, Ö.Nasuhî Bilmen, Hayrettin Karaman, İ.Melikof, İ.Hakkı Konyalı, Süheyl Ünver, Brockelman, Mustafa Öz(TDVİA), Türk Ansiklopedisi ve Evliyalar Ansiklopedisi'nin Cemaleddin-i Aksarayî ile ilgilendiğini gördük.

Ö.Nasuhî tefsir, H.Karaman İslam Hukuk Tarihi, S.Ünver tabib-hakim, İ.Melikof, M.Öz ve diğer iki ansiklopedi, ansiklopedi maddesi, Konyalı da Aksaray Tarihi'yle ilgisi yönüyle yer vermişlerdir.

Brockelman Cemaleddin-i Aksarayî'nin iki eserinden bahseder Şerhu'l-Mucez ve Şerhu'l-İzah(1). Ö.Nasuhî Bilmen, Brockelman'ın listesine Keşşaf Haşiyesi'ni ilave eder.(2) H.Karaman eser sayısını iki katına çıkararak verir. İlave olan eserler Haşiyeye Ala Şerhi Mecma el-Bayreyn ve'l-Mülteka, Ahlak-ı Cemalî ve Risale fi Cevazi'd-Devr ve's-Sema'dır.(3) Ayrıca Karaman Şerhu'l-İzah'ı, Şerhu'l-İzah ve't-Telhis şeklinde verir.

İ.Melikof Cemaleddin-i Aksarayî'nin yedi eserinden bahseder. Melikof'un listesinde dört yeni isim vardır. Gayetü'l-Kusva, Keşrü'l-İrab, Haşiyeye-i Mülteka ve Şerh Müşkilatı'l-Kur'an ve Şerh Müşkilatı'l-Ehâdis. Melikof Keşşaf Haşiyesi ve Risale Fi Cevazi'd-Devr ve's-Sema'ya yer vermez.(4)

Süheyl Ünver hepsini ihtiva eden, yeni ilavelerle bunlara göre uzunca bir liste verir. Listesi şu şekildedir:

1-Ahlakul Cemal

2-İzahul İzah, Şerhul İzah filmeani vel Beyan

3-Haşiyeye ala Şerhi Mecmaul Bahreyn li İbni Saati

4-Haşiyeye alel Keşşaf lil Zemahşeri

5-Halil Muciz fit tıb "Şerhi Mucezül Kanun"

6-Şerhi Hadisi İnnellahe Subhanehu ve Taala Halaka Ademe Ala Sur

1-Brockelman Carl, GAL, II/328

2-Bilmen Ö.Nasuhî, Büyük Tefsir, II/392

3-Karaman Hayrettin, İslam Hukuk Tarihi, s.156

4-Melikof İrenne, Djamal Al-Din Aksarayî, Eİ, II/419

- 7-Şerhi gayetMül kusva lil Beyzavi fi fûruuş-Şafiiyye
 8-Keşfü'l-İrab fi Şerhi'l-Lübab lil-Esferayini
 9-Şerhi Müşkûlatil Kuran il Kerim ve Şerhi MüşkûtlMat il ehadis
 10-Nüzhētül ervah fi şerhi ebyatuş şeyh Evhadüddin ve Bazıs Sok-
 f fiyya. Ayrıca
 -Risale fi Cevaziddevri ves Sema
 -Telhise bir şerh
 -Hadisi Erbain
 -Haşiyei Mülteka(1)

Süheyl Ünver'in son dört ismini listeye dahil etmemesi, ayrıca vermesi, bu eserlerin Cemaleddin-i Aksarayi'ye aidiyetinde te reddüd ettiğini göstermektedir. Benzeri bir tereddüdü Cemaleddin Aksarayi hakkındaki son yayınlardan biri olan TDVİA'de Mustafa Öz'de görmekteyiz.

Listesindeki eserlerin kütüphanelerde olup olmadığını araştırdığı, verdiği kayıd numaralarından anlaşılın Mustafa Öz'ün, ulaşamadığı, Ahlak-ı Cemalf hariç varlığını kesinliğe ulaştıramadığı eserleri listesine almadığı; bunlardan başka Gayetü'l-Kusva Şerhi, Şemsiyye Fi Esrari'l-Kelime's-Sıddıkiyye, Şerhi Müşkılata tı'l-Kur'anı'l-Kerim ve Şerh-i Müşkılata tı'l-Ehadis adlı eserleri olduğu da kaydedilmektedir diye tamamladığı anlaşılmaktadır.

Öz'ün listesi, özelliği bakımından hakikate ulaşmada hem önemli bir adım, hem de araştırmacılar arasında takip ettiği metod yönüyle farklı görünüyor. Öz'ün Cemaleddin-i Aksarayi'ye aidiyetini söylediği sekiz eser vardır.

- 1-Şerhu'l-İzah
- 2-Haşiye Ale'l-Keşşaf
- 3-İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf
- 4-Haşiye Ala Şerhi Mecmai'l+Bahreyn
- 5-Esile ve Ecvibe
- 6-Hallu'l-Mucez
- 7-Keşfu'l-İrab
- 8-Ahlak-ı Cemalf(2)

Cemaleddin-i Aksarayi'nin hayatıyla olduğu kadar eserleriyle ilgili yapılan, üzerinde durulması gereken bir önemli çalışma da Konyalı'ya ait olanıdır.

Kütüphanelerdeki varlığından ziyade kaynakların kaydına göre listesini oluşturduğunu söyleyebileceğimiz Konyalı, toplam 18 eserlik listesinin bir çoğunun, Osmanlı Müellifleri ile Türk Ansiklopedisinde yazılı olduğunu, bazılarını da kendisinin bulduğunu söylemektedir. Biz de üç listeyi birlikte vermek istiyoruz.

1-Ünver Süheyl, CeA. Muciz Şerhi, 106

2-Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayi, TDVİA, VII/308, 309

<u>KONYALI'NIN LİSTESİ</u>	<u>OSMANLI MÜELLİFLERİ</u>	<u>TÜRK ANSİKLOPEDİ</u>
1-İzah Şerhi	var	var
2-Telhis Şerhi	var	var
3-Şerh İnnallahe Halaka Ademe Ala Suretih	var	var
4-Hadis-i Erbain	var	var
5-Mecmu'l-Bahreyn Haşiyesi	var	var
6-Mülteka Haşiyesi	var	var
7-Hallu'l-Mucez	var	var
8-Şerh-i Lübab-Keşfu'l-İrab	var	var
9-Ahlak-ı Cemalf	var	var
10-Risaletün fi Cevazi'd-Devri ve's-Sema	var	var
11-El-Keşşaf Haşiyeleri	var	var
12-El-Gayetü'l-Kusva Şerhi	var	var
13-Şerhi Müşkilati'l-Kur'an-ı Kerim ve Şerhi Müşkilati' Ehadis	var	var
14-Kitabu'l-Esileti ve'l-Ecvibe	yok	yok
15-Haşiye ala el-Beydavi	yok	yok
16-Tekmile-i Tefsir-i Semerkandi	yok	var
17-Şerh-i Telbis	yok	yok
18-Nüzhethü'l-Ervah fi Şerhi Ebyati Şeyh Evhadüddin ve Bazı Sufiyye(1)yok		var (

Görüldüğü gibi Bursalı'nın listesine Tekmile-i Tefsir-i Semerkandî'yi Türk Ansiklopedisi; Türk Ansiklopedisi'nin listesine de Kitabu'l-Esileti ve'l-Ecvibe, Haşiye al-Beydavi ve Şerh-i Telbis'i Konyalı ilave etmiştir.

Konyalı'nın ilaveleri, Hacı Şadgeldi'ye sunulan, Konyalı'ya göre bugün kaybolmuş olan Esile ve Ecvibe Amasya Tarihi'nden; eserinin zahriyesindeki Şeyh Cemaleddin Efendi kaydından Haşiye ala Beydavi ve Türk Ansiklopedisinden de Şerh-i Telbis'idir. Ancak bizim gördüğümüz Türk Ansiklopedisi listesinde böyle bir eser ismi yoktur. Konyalı, italik yazılı Şerh-i Telhis'i, Şerh-i Telbis şeklinde okumuş olmalıdır.

Cemaleddin-i Aksarayî ile ilgili son yayınlardan, bir kaç cümleyle bahsetmemiz gereken birisi de İhlas yayıncılık'ın Evliyalar Ansiklopedisindeki ilgili maddedir.

Ansiklopedide Cemaleddin-i Aksarayî'nin eser listesi verilirken Konyalı'nın listesi takip edilmiş ancak Konyalı'nın listesinde Risaletün fi Cevazi'd-devr ve's-Sema ile Şerh-i Müşkilatı-Kuran-ı Kerim ve Şerh-i Müşkilat-ı Ehadis çıkarılmış; Keşşaf Haşiyeleri, İtirazat ala'l-Keşşaf an-Hakaiki't-Tenzil şeklinde verilmiştir.(2)

Buraya kadar yaptığımız tedkik, Cemaleddin-i Aksarayî ile a

1-Konyalı İ.Hakkı, Aksaray Tarihi, II/2300; Bursalı M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, I/266; Türk Ansiklopedisi, X /144
2-Evliyalar Ansiklopedisi, IV/308-309

raştırmacı olarak ilgilenenlerin, Brockelman ve Mustafa Öz dışın da, Bursalı'nın eserini kaynak kullandıklarını, az veya çok onu tekrarladıkları anlaşılmaktadır. O halde burada Cemaleddin-i Aksarayî'den bahseden kaynakların tesbit edilmesi gerekmektedir. Cemaleddin-i Aksarayî'den bahseden kaynaklar nelerdir? Bunların zikrettiği eser sayısı kaçtır? Bu eserlerin isimleri nelerdir?

Daha önce muhtelif vesilelerle söylediğimiz gibi Cemaleddin-i Aksarayî'den ilk bahsetme şerefi Taşköprüzade'ye aittir. İkinci kaynağımız Taşköprüzade'nin mütercimi Mecdi Efendi'dir.

Bunlara ilave olarak Taşköprüzade'yi aynen tekrarlayanlar babında, Şemseddin Sami, Mustafa Ali, Hoca Sadeddin Efendi'yi sayabiliriz.

Kaynaklarımız içersinde Mehmet Süreyya ve Katip Çelebi'nin ardından Bağdadlı İsmail Paşa ile Bursalı Mehmed Tahir Bey önemli yere sahipler.

II-KAYNAKLARIN CEMALEDDİN AKSARAYİ'YE ATFETTİĞİ ESERLER

Taşköprüzade Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait üç eser ismi verir:

- 1-Keşşafa Haşiyeler
- 2-Şerhu'l-İzah fi'l-Meani
- 3-Şerhu'l-Mucez fi't-Tıb (1)

Bu listeyi Mustafa Ali, Şemseddin Sami, Leknevî ve Hoca Sadeddin Efendi aynen tekrarlar.(2)

Taşköprüzade'nin mütercimi Mecdi Efendi, Şakayık metnini tercüme ettikten sonra Tezyil başlığı altında şunları ilave eder

"Şeyh Cemaleddin hazretleri Şafii mezheb idi. Mütun-ı muteveradan Mecma nam metnin sahibinin şerhine Şafii tarafından İtirazat'ı vardır, ve dahi İmam Beydavî'nin Gayetü'l-Kusva adlı kitabına şerhi vardır."(3)

Mehmet Süreyya bu iki eseri tekrarlamakla yetinir. Diğer eserlerinden bahsetmez.(4)

Bir eserler ansiklopedisi sahibi denebilecek olan Katip Çelebi, bizim tesbitlerimize göre şu eserlerin Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait olduğunu söyler.

- 1-Şerhu'l-İzah (5)
- 2-Şerhu'l-Mucez (6)

1-Taşköprüzade,,Şakayık, 17

2-Âli M.Küh, III/76

Sami Ş., Kamus, III/1832

Leknevî, Fevaid, 191

H.Sadeddin, Tac, V/16

3-Mecdi, Hadaik, I/41

4-M.Süreyya, Sicilli, II/82

5-Çelebi Katip, Keşf, I/210

6-Çelebi Katip, Keşf, II/1989-1900

- 3-Gayetu'l-Kusva Şerhi (1)
- 4-Keşfu'l-İrab (2)
- 5-Haşiye Ala Şerh Mecmai'l-Bahreyn (3)
- 6-İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf (4)
- 7-Ahlak-ı Cemalf (5)

Katip Çelebi'nin Cemaleddin-i Aksarayî'ye atfettiği eser listesi, İtirazat'ın Mecdi'nin söylediği gibi Şerh Mecmai'l-Bahreyn'e değil, Keşşaf Şerhi'ne olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bizim burada yer verdiğimiz İtirazat eser ismi itibariyledir. Buna göre araştırmacılardan Mustafa Öz ile Evliyalar Ansiklopedisi'nin yaptığı tashih desteklenmiş görünmektedir.

Kaynaklarımızdan Bursalı ve Bağdadlı'nın verdiği listelerin daha uzun, ve eser isimlerinin birbiriyle mukayesesi açısından birlikte verilmesi faydalı olacaktır.

BURSALI'NIN LİSTESİ

- 1-Keşşaf Haşiyesi
- 2-Gayetu'l-Kusva Şerhi
- 3-Risale Fi Cevazi'd-Devr ve's Sema
- 4-İzah Şerhi
- 5-Telhis Şerhi
- 6-Şerh İnnallahe Halaka Ademe Ala Suretih
- 7-Hadis Erbain
- 8-Şerh Mecmai'l-Bahreyn
- 9-Mülteka Haşiyesi
- 10-Mucez Şerhi
- 11-Keşfu'l-İrab
- 12-Ahlak-ı Cemalf
- 13-Şerh Müşkilati'l-Kurani'l-Kerim ve Şerh Müşkilati'l-Ehadis (6)

BAĞDADLI'NIN LİSTESİ

- 1-Haşiye ala'l-Keşşaf
- 2-Şerh Gayati'l-Kusva li'l-~~XXX~~ Beydavi
- 3-Yok
- 4-İzaḥu'l-İzah
- 5-Yok
- 6-Şerh Hadis İnnellaha Halaka Ademe Ala Suretih
- 7-Yok
- 8-Haşiye Ala Şerh Mecmai'l-Bahreyn li-İbn al-Saati
- 9-Yok
- 10-Hallu'l-Mucez fi't-Tıb
- 11-Keşfu'l-İrab fi Şerhi'l-Lübab li'l-İsferayf
- 12-Ahlak-ı Cemalf
- 13-Şerh Müşkilati Kurani'l-Kerim (7)

Bunlara ilave olarak Bağdadlı'nın listesinde onuncu ve onuncu sırada Nüzhetü'l-Ervah fi Şerh Ebyatı's-Şeyh Evhadeddin ve Bazı Sufiyya yer alır.

-
- 1-Çelebi Katip+ Keşf, II/1192
  - 2-Çelebi Katip, Keşf, II/1544
  - 3-Çelebi Katip, Keşf, II/1601
  - 4-Çelebi Katip, Keşf, II/1478
  - 5-Çelebi Katip, Keşf, I/36
  - 6-Bursalı M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, I/266
  - 7-Bağdadlı İ.Paşa, Hediye, II/165

Bursalı onüç eser ismi verirken Bağdadlı'nın listesindeki M Nüzhet'i, kendi listesine almaz. Bağdadlı'nın listesinde ise Bursalı'nın listesinde yer alan Risale fi Cevazi'd-Devr ve's-Sema, Telhis Şerhi, Hadis Erbain ve Mülteka Haşiyesi görülmez. Her iki müellif Taşköprüzade ile onu tekrarlayan ve tercüme edenlerin k listeleri ile Katip Çelebi'nin listesine yer verirler ama, İtirazat'ın hangi eserde oluşuyla ilgili bir tercih kullanmadıkları gibi eser isimlerinde adı geçen kelimeyi de kullanmazlar.

Kaynaklarımızın Cemaleddin-i Aksarayf'ye ait olduğunu söylediği eserler şunlardır:

- 1-Keşşaf Haşiyesi (1)
- 2-Şerhu'l-İzah (2)
- 3-Şerhu'l-Mucez (3)
- 4-Haşiye Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn (4)

1-Taşköprüzade, Şakayık, 18 Mecdi, Hadaik, 40 Sami Ş, Kamus, III/1832 Ali M, Kühn, III/76 Leknevf, Fevaid, 191 H.Sadeddin, Tac, V/15	Bursalı, Osmanlı M.I/266 Bağdadlı, Hediye, II/165 Konyalı, Aksaray T, II/2308 Öz M., TDVİA+VII/309 Türk Ans.X/143
2-Taşköprüzade, Şakayık, 17 Mecdi, Hadaik, 40 Sami Ş, Kamus, III/1832 Ali M, Kühn, III/76 Çelebi K, Keşf, I/210 Leknevf, Fevaid, 191	Bursalı, Osmanlı M, I/266 Bağdadlı, Hediye, II/165 Konyalı, Aksaray T, II/2301 TDVİA, VII/307 Türk Ans.X/143 H.Sadeddin, Tac, V/15
3-Taşköprüzade, Şakayık, 17 Mecdi, Hadaik, 40 Sami Ş, Kamus, III/1832 Ali M, Kühn, III/76 H.Sadeddin, Tac, V/15 Leknevf, Fevaid, 191	Bursalı, Osmanlı M, I/266 Bağdadlı, Hediye, II/165 Konyalı, Aksaray T, II/2303 TDVİA, VII/308 Türk Ans.X/143 Çelebi K, Keşf, II/1900
4-Mecdi, Hadaik, 41 M.Süreyya, Sicilli, II/82 Çelebi Katip, Keşf, II/1601 Bursalı, Osmanlı M, I/266 Bağdadlı, Hediye, II/165 Konyalı, Aksaray T, II/2303 Türk Ans., X/144 TDVİA, VII/309	

- 5-İtirazat Ala Serhi'l-Keşşaf (1)
 6-Ahlak-ı Cemalî (2)
 7-Keşfu'l-İrab (3)
 8-Şerh Müşkilat-ı Kur'an ve Şerh Müşkilat-ı Ehadis (4)
 9-Şerh Hadis İnnellahe Halaka Ademe Ala Suretih (5)
 10-Hadis Erbain (6)
 11-Risale fi Cevazi'd-Devr ve's-Sema (7)
 12-Gayetu'l-Kusva Şerhi (8)
 13-Telhis Şerhi (9)
 14-Telbis Şerhi (10)

-
- 1-Mecdi, Hadaik, 41
 M.Süreyya, Sicilli, II/82
 Çelebi K, Keşf, II/1478
 TDVİA, VII/309
- 2-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Bağdadlı, Hediye, II/165
 Çelebi K, Keşf, I/36
 Ayni M.Ali, Türk Ahlakçıları, 81
 Türk Ans, X/144
 TDVİA, VII/309
 Konyalı, Aksaray T, II/2304
- 3-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Bağdadlı, Hediye, II/165
 Çelebi K, Keşf, II/1544
 Türk Ans.X/144
 TDVİA, VII/309
 Konyalı, Aksaray T, II/2304
- 4-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Bağdadlı, Hediye, II/165
 Türk Ans,X/144
 Konyalı, Aksaray T, II/2309
 TDVİA, VII/309
- 5-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Bağdadlı, Hediye, II/165
 Türk Ans, X/144
 Konyalı, Aksaray T, II/2302
- 6-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Türk Ans, X/144
 Konyalı, Aksaray T, II/2302
- 7-Türk Ans, X/144
 Konyalı, II/2305
- 8-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 M.Süreyya, Sicilli, II/82
 Çelebi K, Keşf, II/1192
 Bağdadlı, Hediye, II/165
 Mecdi, Hadaik, 41
 Türk Ans,X/144
 TDVİA, VII/309
 Konyalı, Aksaray T, II/2308
- 9-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 Konyalı Aksaray XT, II/2301
 Türk Ans, X/144
- 10-Konyalı, Aksaray T, II/2311

- 15-Mülteka Haşiyesi (1)
 16-Tekmile-i Tefsiri-i Semerkandî (2)
 17-Kitabu'l-Esileti ve'l-Ecvibeti (3)
 18-Nüzhetu'l-Ervah fi Şerh-i Ebyatı Evhadeddin ve Bazı Sufiyya (4)
 19-Haşiye el-Beydavî (5)
 20-Şemsiyye fi Esrari'l-Kelimatı's-Sıddıkiyye (6)
 21-Tefferrecü'l-Ümera (7)

III-ESERLERİN ŞEKİL VE CEMALEDİN-İ AKSARAYI'YE AİDİYETİ

YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Cemaleddin-i Aksarayî'ye atfedilen eserler üzerinde bizzat yaptığımız tetkik sonucunda, müellif ismine göre Şerhu'l-İzah, Şerhu'l-Mucez, İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf, Haşiye ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn, Esile ve Ecvibe ile Teferrücü'l-Ümera'nın Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait olduğunu kesinleştirmiş durumdayız.

Bursalı M.Tahir, S.Ünver ve Türk Ansiklopedisi Aksarayî'nin İzah ve Telhis'e birer şerhinin olduğunu söylerken; Taşköprüzade Mecdi, K.Çelebi, Brockelman, Leknevi, Ş.Sami, M.Âli, M.Öz... sadece İzah şerhinden bahsetmekte, Hayrettin Karaman da ikisini tek bir isim altında birleştirerek "Şerhu'l-İzah ve't-Telhis" ismini vermektedir. İncelediğimiz 30 İzah nüshalarında Kazvinî şunları söyler.

"Bu kitap İlm-i Belağa ve Tevabileri hakkındadır. İzah adıyla tercüme ettim. Telhisu'l-Miftah adlı muhtasarımın tertibi üzere tertib ettim."(8)

Yukarıdaki ifade, Cemaleddin-i Aksarayî'nin sanılarak, iki ayrı eserden bahsedilmesine sebep olmuştur.

Yine Mülteka Haşiyesi benzeri bir yanlış anlamadan, Şerh Mee

- 1-Bursalı, Osmanlı M, I/266
 * Konyalı, Aksaray T, II/2303
 Türk Ans, X/144
- 2-Konyalı, Aksaray T, II/2311
 Türk Ans, X/144
- 3-TDVİA, VII/307
 Türk Ans, X/144
 Konyalı, Aksaray T, II/2309
- 4-Bağdadlı, Hediye, II/165
 Türk Ans, X/144
 Konyalı, Aksaray T, II/2311
- 5-Konyalı, Aksaray T, II/2310
- 6-Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/632
 TDVİA, VII/309
- 7-Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 85; Küçükdüğ, Piri M.Paşa, 6
- 8-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-İzah, Damad İbrahim Paşa, 1020, 1b

mai'l-Bahreyn'den farklı bir eser olarak listelerde yer almıştır. Halbuki Katip Çelebi, eserin Mecmau'l-Bahreyn ve Mülteka'n-Nehrey n'in Şerhi(1), Hayrettin Karaman da Şerhu Mecmai'l-Bahreyn ve'l-Mülteka(2) diye vermektedir. Bu kayıtlar bize müelliflerin isimdeki atıf vav'ını ayrı bir esermiş gibi aldıkları sonucuna götürdü. Hatta bu hata daha ileri götürülerek, Türk Ansiklopedisi'nde italik harfle yazılı Telhis Şerhi, Konyalı tarafından Telbis Şerhi-ne dönüştürülmüştür.(3)

Uzunçarşılı Osmanlı Tarihi'nde Cemaleddin-i Aksarayî'nin, Şehzade Ahmed b. Bayezid adına Şemsiyye fi Esrari'l-Kelimatî's-Sıddıkiyye isimli bir eser yazdığından bahseder.(4) Bilindiği gibi Cemaleddin-i Aksarayî XIV.asır Murad Hüdävendigar bilginlerindedir. Değil Şehzade Ahmed, Sultan Bayezid II'yle görüşmesi mümkün değildir. Uzunçarşılı'nın müellif isminde dikkatsiz davrandığı görülüyor. Zaten o, eserin XV, XVI.asır eseri olduğunu ila- ve etmektedir. Eser Halveti şeyhlerinden Çelebi Halife veya Cemaleddin İshak Karamanî'ye ait olmalıdır.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla Kırk Hadis(Hadis Arbain) mecmuaları ikiye ayrılmaktadır. Birisik kudsi hadislerden derlenmiş, diğeri nebevi hadislerden cem edilmiştir. Her iki tip hadis mecmualarının mukaddimeleri ya çok az farklı ya da aynıdır. Farklılık müellif isimlerinin kaydındadır. Mesela Dügümlü Baba 62'de Muhammed b. Cemalülmille ve'ddin el-Aksarayî, İstanbul Üniversite Kütüphanesi 2930'da Muhammed b. Mahmud b. Cemalülmille ve'ddin el-Aksarayî, Bağdadlı Vehbi 258'de Cemal Halvatî, Bayezid Devlet Kütüphanesi 627'de Muhammed b. Muhammed b. Cemalülmille ve'ddin el-Aksarayî'dir. Kayıtlardaki bu farklılığa rağmen mukaddimelerdeki ifade ve bilhassa eserlerin yazılış zamanının bütün nüshalarda "Sultan Bayezid b. Sultan Muhammed" olması ortaktır. Bu da bizim gördüğümüz Kırk Hadis'lerin Cemal Halvetî'ye ait olduğunu gösterir.

Brockelman ve H.Kamil Yılmaz Serh Hadis İnnellaha Halaka Ademe Ala Sureti'in yine Cemal Halvetî'ye ait olduğunu belirtmektedirler(5) İki nüshasının varlığını tesbit ettiğimiz eserde müellif ismini, Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Cemalülmille ve'ddin el-Aksarayî olarak belirtir.(6) Bursalı ve Bağdadlı'yı yarıntan "Cemalülmille ve'ddin el-Aksarayî" nisbesi olmalıdır.

1-Çelebi Katip, Keşf, II/1601

2-Karaman Hayrettin, İslamk Hukuk Tarihi, 156

3-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2311

4-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II/632

5-Brockelman C., GAL, II/325

Yılmaz H.Kamil, Tasavvufi Hadis Şerhleri, 72

6-Aksarayî Cemaleddin, Sül.Ktp, Carullah, 1084, 81 b vr.

Aksarayî Cemaleddin, " , Lala İsmail, 163/2

Belirttiğimiz son iki eser adlarında anlaşılacağı üzere tasavvufu ilgilidir. Ancak burada hemen şu problemin ortaya konmasına ihtiyaç vardır. Tasavvuf düşüncesinde Kırk Hadis geleneğinin yaygınlığı, kaynakların Cemaleddin-i Aksarayî'den zaman zaman "seyh" olarak bahsetmeleri ve inceleyebildiklerimizde müellif isminin Cemal Halvetî olması, Cemaleddin-i Aksarayî adına kayıtlı Kırk Hadis mecmualarının tamamının ayrıca araştırılmasına ve hakikatin ortaya konmasına ihtiyaç vardır.

Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait olduğu söylenen Tekmile-i Tefsir-i Semerkandî, Alaaddin Ali b. Yahya es-Semerkandî (ö.860/1456)nin Bahru'l-Ulum(1) adlı yarım kalan tefsirinin kalan kısmının tamamlanmasıdır. Mücadele Suresi'nden Muavvizetüyn'e kadardır. Tek cilttir. İki nüshasını tesbit ettik.(2) Nuruosmaniye nüshası, Şeyh Cemaleddin-i Aksarayî'nin kabri başında 997/1589 yılında istinsah edilmiştir. Cemaleddin-i Aksarayî ile ilgili başka bir kayıt yoktur. Adının Ahmed b. Muhammed el-Burusevî olduğunu açıklayan müstensih, istinsah beldesini belirtmese de, Semerkandî'nin 860 da vefat ettiği dikkate alınır Cemaleddin-i Aksarayî'nin daha müellifinin sağlığında tefsiri tamamlaması düşünülemez. Eser torun Cemaleddin Aksarayî'lere aittir.

Türk Ansiklopedisi'nin Tekmile-i Tefsir-i Semerkandî'yi ila ve etmesin benzeyen bir başka tefsir ilavesi, Beydavî Tefsiri Haşiyesi'dir. Tefsiri listesine alan Konyalıdır. Konyalı bu ilaveyi, Üsküdar Selimağa Kütüphanesindeki 131 numarada kayıtlı olan Haşiyeyi, üstüne sonradan yazılan eseri tanıtmaya yönelik cümlede geçen "Şeyh Cemaleddin Efendi" ismini, Cemaleddin-i Aksarayî'ye çevirerek yapmıştır.(3) Ancak kabul edilmelidir ki her Şeyh Cemaleddin, Cemaleddin-i Aksarayî değildir. Çünkü aynı ifade ve kaydı biz "Tebareke Tefsiri"nde de görmekteyiz. Bu eser müellifimize atfedilmemiştir.(4) Eser Nisa Suresi'nden Taha Suresine kadardır.

Yine Türk Ansiklopedisi'nin muhtemelen Bağdadlı'ya istinaden verdiği fakat Konyalı'nın görmediğini söylediği bir başka eser Nüzhetu'l-Ervah fi Şerhi Ebyati Seyh Evhadüddin ve Bazı Sufiyya'dır. Kataloktaki adı bu şekilde olmasa da biz araştırmalarımız sırasında Bazı sufilerin sözlerini şerh eden bir eser gördük.(5) Risale müellifinin ifadesiyle Ehlullah sözlerinin sırlarını şerh etmek isteğiyle kaleme alınmıştır. Müellifi el-Cemalî

1-Yazıcı İshak, Bahru'l-Ulum, TDVİA, IV/517

2-Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 110,
Nuruosmaniye Kütüphanesi, 203/275

3-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2310, 2311

4-Cemaleddin Efendi, Tebareke Tefsiri, Damad İbrahim Paşa, 107,la
İsmin Şeyh İshak Karamanî el-Halvetî olabileceği belirtilmektedir.

5-Aksarayî Cemaleddin, Risale fi Şerhi Kavli Bazı Sufiyya, Bağdadlı Vehbi Efendi, 2062

el-Halvetî'dir.(1)

Serh-i Müşkilat-ı Kur'an-ı Kerim ve Şerh-i Müşkilat-ı Ehadi-
g'i, Bursalı ve Bağdadlı'nın nereden ve nasıl listesine aldıkları
ni bilmesek te biz bunu, bir Esile ve Ecvibe nüshasının zahriye-
sindeki "Bu kitab, merhum Cemal el-Aksarayf'nin telifi olan Şerh
-i Müşkilatı'l-Kur'anı'l-Kerim ve Şerh Müşkilatı Ehadistir"(2) i
fadesinden dahil ettiklerini düşünebiliriz. Bu isimle başkade
bir esere veya kaydına rastlamadık. Eser Hacı Şadgeldi'ye takdim
edilmiştir. Konyalı, Hacı Şadgeldi'ye sunulan, Carullah Efendi de
bulunan ve çalındığını söylediği nüshayı, Amasya Tarihi yazarı-
nın görüp inceldiğini ve nüshanın fıkıhla ilgili olduğunu söyler
Bugün Carullah 2058 da kayıtlı, bizim gördüğümüz Esile ve Ecvibe
ise diğerleri gibi Kur'an ve Hadis'le ilgilidir. Esile ve Ecvibe
nin fıkıhla alakalı olduğunu söyleyenler sadece Amasya Tarihi mü
eâlifi ile Konyalı değildir. Uzunçarşılı ve Küçükdağ'ın da, ese-
rin fıkıhla ilgili olduğuna yer vermelerine bakılırsa; eseri gör-
meden birbirinden veya birbaşkasından akşarmış olmalılar.(3)

Kaynaklarımızın Cemaleddin-i Aksarayf'ye ait olduğunu söyle-
yip te Cemal Halvetî'ye ait olan bir eserimiz daha vardır. Risale
le Fi Beyani Deverani's-Sufiyye. Tek nüshasını görebildiğimiz e-
serde müellifi isminin Muhammed b. Mahmud b. Aksarayf olduğunu
açıklar.(4) Bu konuda kaynakların haber verdiği başka bir Risale
Deverani's-Sufiyye ve Raksihim vardır ki bunun müellifi de diğer
torun Şeyh Cemaleddin(İshak)'dır.(5) Uzunçarşılı ise Zembilli A-
li Cemali Efendi(ö.923/1526) ye ait, şeyhlerle ulema arasındaki
devrana dair olan ihtilafta devranın caiz olduğu hakkında manzum
bir risalesinin varlığından bahseder.(6) Ne yazıkki biz son iki
eseri görme şansını yakalayamadık.

Bursalı ve Würk Ansiklopedisi'nde gördüğünü, Katip Çelebi x
ve Bağdadlı'nın eserlerinde Keşfu'l-İrab'a rastlamadığını söyle-
yen Konyalı, eserin Musannifek'e ait olduğu tahmininde bulunur.
(7) Halbuki biz, dört kaynaktan eserin varlığını gördük. Fakat a-
sıl üzerinde durulması gereken Katip Çelebi'nin verdiği kayıttır
Ona göre eserin müellifi Cemalülmille ve'ddin Muhammed b. Muham-
med b. Muhammed et-Tebrizî el-Aksarayf'dir.(8) Cemaleddin-i Aksa-
rayf'nin eserlerindeki isim kayıtlarından tek fark Tebrizî nis-
besinin varlığıdır. Bu nisbeyi Aksarayf, Şiraz'da iken kullan-
mış, Anadolu'da terketmiştir.

1-Bağdadlı Vehbi, 2062, 7a vr.

2-Aksarayf Cemaleddin, Esile ve Ecvibe, Ayasofya, 71, 1a vr.

3-Uzunçarşılı, Anadolu Beylikleri, 85; Küçükdağ, Veziri Azam Pir
Mehmed Paşa, 6; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2309

4-Süleymaniye Ktp, Hekimoğlu, nr.438

5-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2305 ; Çelebi K., Keşf, I/865

6-Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, II/665

7-Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2304 ve 2305

8-Çelebi Katip, Keşf, II/1544

Keşşaf Haşiyesi Cemaleddin-i Aksarayf'nin bütün kaynaklarca belirtilen eserlerindenbiri olmasına karşılık eserin bir tek nüshası vardır. Eser 28 varaktır. Yarımdır. Zahriyedeki "Haşiyetu'l-Keşşaf li-Seyyid Cemaleddin Ala Kutbi'l-Keşşaf" kaydı, İtiraz'la yaptığımız tetkik ve karşılaştırma sonucunda doğruluk ve kesinlik kazanmıştır. Her iki eser farklı müstensihlere ait olsa da birbirinin tamamlayıcısıdırlar.

Kaynaklar Cemaleddin-i Aksarayf'nin Keşşaf'a haşiyeleri(havaşi) olduğundan bahsetmelerine rağmen biz, henüz Keşşaf'la ilgili ikinci bir haşiyesine tesadüf etmiş değiliz. Sebebinide bilmiyoruz.

Bu tesbitlerimizden sonra Cemaleddin-i Aksarayf'nin eserlerini şu şekilde, sonradan kesinleşecekleri de ilave etmek üzere, sıralayabiliriz.

- 1-Şerhu'l-İzah
- 2-Şerhu'l-Mucez
- 3-İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf
- 4-Haşiye Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn
- 5-Esile ve Ecvibe(Şerh Müşkilatı'l-Kur'an ve Şerh Müşkilatı Ehadis)
- 6-Teferrücu'l-Ümera
- 7-Keşfü'l-İrab

III-CEMALEDĐİN-İ AKSARAYI'YE AİT ESERLER-MUHTEVALARI-
NÜSHALARI

1-ARAPÇA OLAN ESERLERİ

Cemaleddin-i Aksarayf'nin eserlerinden Arapça olanlar görebildiğimiz kadarıyla Şerhu'l-İzah, Şerhu'l-Mucez, Şerh Mecmai'l-Bahreyn Haşiyesi, İtirazat Ala Şerhi'l-Keşşaf, ve Keşfu'l-irab'tır.

1.1a-ŞERHU'L-İZAH VE MUHTEVASI

Şerhu'l-İzah, kütüphanelerimizde Cemaleddin-i Aksarayf'nin kendi el yazısı ile mevcut olan tek eseridir.(1) Eser Cemaleddin-i Aksarayf'ın İzah Şerhi(2), Aksarayf'nin İzah Şerhi(3), Mevlana Cemaleddin'in İzah Şerhi... olarakta bilinmektedir.(4)

Cemaleddin-i Aksarayf kendi el yazısı ile yazdığı ketebesinde eserinin 16 Şaban 776/1375'te bitirildiğini söyler. Katip Çelebi'ye göre Cemaleddin-i Aksarayf, İzah'ı yazdığı hergün için Karamanoğlu Alaaddin Bey(761-800/1361-1398)'den mükafat görmüştür.(5) Katip Çelebi şunları söyler:

"Bunu 800 yılından evvel ölen Muhammed oğlu Cemaleddin Muhammed Aksarayf şerhetmiştir. Aksarayf'nin eseri Karaman emiri adına yazdığı ve her gün için 1000 dirhem aldığı rivayet edilir."

Bu sebeple İzah müstensihinin ifadesine göre Allah, ömrü boyunca rızkını genişletmiş, dünya ve ahiret hayatını muazzam kılmıştır.(6)

Şerhu'l-İzah, Dimeşk hatibi Muhammed b.Abdirrahman el-Kazvini(ö.739/1339)'nin el-İzah fi'l-Meanf ve'l-Beyan'ına, Cemaleddin Aksarayf'nin yazdığı şerhidir.(7)

Cemaleddin-i Aksarayf, öğrencilerin ekseriyetine İzah'ın maksatlarından çoğunun, fasih ibare madenlerinde işaret edilen

-
- 1-Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, 1020
2-Aksarayf Cemaleddin, İzah, Fatih, 4595; Fatih, 4596; Fatih,4598; Fatih, 4599; Fatih, 4600 la vr.; Ayrıca bak: Yeni Cami, 1032, la; H.Hüsnü, 1417, la vr.
3-Aksarayf Cemaleddin, İzah, Laleli, 3293, la vr,
4-Aksarayf Cemaleddin, İzah, H.Hüsnü, 1417,la; Hkm, 869,la
5-Çelebi Katip, Keşf, I/210; Ayrıca bak:Konyalı, age,II/2301
6-Aksarayf Cemaleddin, İzah, Fatih, 4597, 212 b vr.
7-Çelebi Katip, Keşf, I/210; Konyalı, age, II/2301; Öz M,agm, TDVİA,VII/309; Olguner Fahrettin-Gürkaş İrfan,C.A.Eserleri,Muh-tevaları, Basılıyor.

hazinenin çıkarmaları zor geldiğinde, bu kitabı telif etmiş, öğrencinin açıklanmasına ihtiyaç duymadığı konulardan kaçınarak İzah'ın problemlerini şerh etmiştir.(1)

Sadeddin Taftazanî(ö.791/1389)ye göre esere şerh yolunu açan Kazvinî'nin kendisidir.(2)

Kazvinî, el-Miftah adlı eserin muhtasarı olan Telhis isimli eserini İzah adıyla tercüme(şerh) etmiş, İzah'ı Telhis'in tertibi gibitertip etmiştir.(3) Miftah ise, Yusuf b. Ebi Bekr es-Sekkâkî(ö.626/1229)nin el-Miftah Fi İlme'î'l-Meanî ve'l-Beyan isimli eseridir.(4)

Cemaleddin-i Aksarayî, eserini telif ederken Miftah'ın Şarihlerihlerinden de istifade ettiğini söyler.(5) Zaman zaman bu ifadeyi eserinde kullanır. "Kâle Şerrahu'l-Miftah" veya "Ecâbe Şerrâhu'l-Miftah"diyerek onların düşüncelerine yer verir.(6)

Kazvinî eserini şerh gibi olması için sözleri basitleştirdiğini, problemleri anlamları açıkladığını, kapalı konuları genişlettiğini, bunu yaparken Miftahu'l-Ulum'u ihtiva eden Muhtasar'ı ile Miftah'ın kendisinden uzaklaşmadığını, Şeyh Abdülkâdir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcanî(ö.471/1078)nin, Delailu'l-İcaz ve Esraru'l-Belağâ adlı kitabındaki açıklamaları(kelam) ve ikisi dışındakilerin de açıklamaları(kelam)na istinad ettiğini söyler.(7)

Kazvinî eserinin tertib metodunu şu şekilde açıklar:

"Bunun hepsinden bir özet(zübde) çıkarttım. Bu özeti süsledim ve bunların herbirisi kendi yerinde istikrar buluncaya kadar tertibe devam ettim. Buna benim dışımda hiçbir kimsede bulamadığım, benim düşüncemde bulunan fevaid'i ilave ettim."(8)

Cemaleddin-i Aksarayî'ye göre Kazvinî'nin fevaidden kastettiği, Sekkâkî ve diğerlerinin açıklamalarına yaptığı kendi itirazlarıdır.

Bu yüzdendirki, Kazvinî'nin Telhisu'l-Miftah' adı ile yaptı-

1-Şerhu'l-İzah, Crh, 1804, 1b

2-İzah al-İzah, Köprülü Ktp, 1423, 140 b

3-Şerhu'l-İzah, Crh, 1804, 1b

4-Bolelli Nustettin, Belağat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri,9

5-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 1b

6-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 21b, 22b ; Miftah'ın Şarihleri için bak: Çlebi Katip, Keşf,II/1762,1763,1764,1765,1766,1767

7-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 1b

8-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, Aynı yer.

ğı özet ve şerhi, Miftahu'l-Ulum'un yerini almış ve onu geride bırakmıştır.(1)

Buraya kadarki açıklamalardan anlaşılacağı üzere eser Belağat ilmiyle alakalıdır. Bunu Kazvini'de eserinde belirtir. Cemaleddin-i Aksarayî ise, Belağat ilmiyle kastedilenin Meani ve Beyan İlmi, tabileri ve Bedi' ilmi olduğunu açıklar.(2)

Belağat İlmi, ilk dönemlerde, tarih itibariyle Nahiv, Edebiyat ve Tefziî ilmi içersinde ele alınmış, ayrıca lügat'la ilgili eserlerde belağatla ilgili konulara yer verilmiştir. Daha sonra müstakil hale gelen bu disiplin, Sekkaki(ö.626/1229) ve onu izleyen otoriteler tarafından sistemleştirilmiştir.(3) O halde Belağatın sistemleştirilmesine ve geliştirilmesine katkıda bulunanlardan birisinin de Cemaleddin-i Aksarayî olduğunu söyleyebiliriz. Yurt içinde(4) ve yurt dışında(5) İzah nüshalarının varlığı ve fazlalığı bunu göstermektedir.

Belağat İlmi'nin kısımlarından birincisi, Muhtelif cümle şekillerinden ve bunların kullanılmasında; ikincisi vâzih ve güzel, yani fasih ifade etmek sanatını öğretir, teşbih, istiare ve kinayeden; üçüncüsü ifadenin bezenmesinden ve mecazların(istihdam, kalb, mübalâğa... gibi) nevilerinden bahseder.(6)

İzah, bir giriş ile adigeçen üç bölümden meydana gelmektedir. Cemaleddin-i Aksarayî öğrencilerin anlamakta zorlandığını gördüğünü ve zorlandığını düşündüğü Kazvini'nin cümlelerinden ve kelimelerinden sonra, Kazvini'nin cümlelerini keserek, açıklamalar yapar, anlaşılmasını sağlar.

Kazvinî, Mukaddîme'nin Keşf'te fesahat, ~~ya~~ belağat ve belağat ilminin inhisar manasında kullanıldığını söyler. Cemaleddin-i Aksarayî ise makaddime kelimesinin etimolojik açıklamalarına girilerek Zemahşerî'nin el-Fayık'ta bu lafzı, ordunun önünde, kendilerinden bir adım önde alma manasında öndeki birliklere verilen "taifetü'l-Mukaddime"den alındığı ~~ix~~ tarzında açıkladığını, dal harfinin de fethali olduğunu söyler.(7)

Aksarayî "yurâdü bi mukaddime" dedikten sonra açıklamalarını devam eder:

-
- 1-Krenkow F., Sekkaki, İslam Ansi X/329
  - 2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 1b
  - 3-Bolelli Nusrettin, Belağat, 2; Bilgegil Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, 23
  - 4-Bak: Şerhu'l-İzah nüshaları s.66
  - 5-Bak: Kütüphane katalokları. Ayrıca bak: Dikici Recep, C.A.nin Hayatı ve İzahı'l-İzah âdlı Eserlerinin Konya Yusuf Ağa Ktp.de Bulunan Yazma Nüshaları, II.Sempozyuma sunulan tebliğ.Baskıda
  - 6-Schaade A. Belağat, İslam Ans., II/464
  - 7-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 1b

"Mıtabların başlarındaki mukaddimenin amacı, içinde bahsedilenlerden talebenin bilmesi bizzat amaçlanan, belirlenen şeylerdir. Fennin tarifi,,kendisine ihtiyaç duyulan şeklin açıklanması bölümlerin konusu ve mevzunun açıklanması, gibi."

Aksarayî, bunları sırasıyla ele alarak her bir fenni öğrenmek isteyenini, buradaki meseleler ile öbür fennin, ilmin meselelerini ayrıtan tanım ile istenileni zihninde tasavvur edebileceğini, tasavvur gerçekleştiğinde ise öğrencinin isteğinde aydınlanacağı olacağını, söyler. İhtiyaç şeklinin bilinmesi incelikleri araştırma isteğini çoğaltır. Fennin konusunu bilmekle kendisiyle amaçlananla sonradan arız olan amaçları ayrılabilir. Öğrenci için ilmin gerçekleşmesinde kendisiyle amaçlanan bilgi belirginleşir, (1)der.

Konuyla alakalı kendi düşüncelerini ifade eden Cemaleddin X Aksarayî, konuyu dağıtmamak için müellifin cümlelerine döner. Eserinin ifadesinde ve konu akışında müellifi takip eder.

Aksarayî, müellifin el-Keşf'teki Meani ve Beyan ilimlerinin tarifi sözüyle; fesahat ve belâğat manalarında olduğuna işaret ettiğini, mukaddimede söylediği "tabi" ifadesiyle yetinerek Bedi ilminin tarifine işaret etmediğini belirtir.(2)

Kaynakların söylediği gibi Cemaleddin-i Aksarayî kırmızı mürekkeple kaleme aldığı müellif hattına, siyah mürekkeple şerhine devam eder. Okuyucunun aklına takılabilecek meseleleri "Fe in kın kulte-Kültü" ifadeleriyle ele alır, problemi ortaya koyar ve açıklama yapar.

Eğer müellif, kendine ait, bu kitapta fark olduğunu söylemiş mişti, terimlerde kendi reyine yer vermedi, bu fasittir. İşaret ettiği kendine ait farkı bulamadım, dersen; derim ki; İnsanların sözlerindeki farka işaret edilmemesinden murad, onlara göre her ikisi arasında bir farkın olmaması değildir. Çünkü ikisi arasındaki fark zorunlu olarak sabittir. Zira "Fasih adam" sözümüzde fasihle kastettiğimiz bir hükümdür. Adamın kendisi değildir. Sözümüzde fasihle kastedilen kelamın fasih olmasıdır. Burada kaste edilen insanların sözlerindeki farklı şekillere işaret edilmesidir. İlmin reyle caiz olması, insanların sözlerindeki farklı şekillerden bahsedilmemesini gerektirmez.(3)

Cemaleddin-i Aksarayî eserinde, Telhis'in tertibini takip ettiğini söyleyen Kazvinî'nin bu tertibini aynen takip eder. Fesahat ve belâğattan bahsettiği mukaddimeden sonra eserini üç fen de(bölümde-disiplinde) ele alır.

1-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 1b

2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, aynı yer

3-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 2a vr.

Birinci bölüm(el-Fen el-Evvel) Anlamlar ilmidir. Kazvini Meani, muteza-yı halin kendisine mutabık olduğu Arapça lafızların durumlarının kendisi vasıtasıyla bilindiği bir ilimdir, diye tarif eder.(1)

Cemaleddin-i Aksarayî, müellifin bu bölümün elmi nevinden bir ilim olduğunu; "lafzın hallerinin kendisiyle bilindiği" sözünün, durumların kendisiyle bilinmediği ve gayri lafzi durumların bilindiği ilimlerden sakındırma olduğunu açıklar. Fıkıh, Mantık, Tıp, Beyan İlmi ve Bazı Bedi' babları gibi. Fıkıh bellidir. Mantık tassavvurat(kavramlar) ve tasdikat(önermeler)in durumlarını öğretir, ki bunlar lafızlarla alakalı değildir. Tıp, insan bedeninin durumları öğrenildiğinden açıktır. Beyan İlmi, zihnin lafızlardan lazım olan antikal etmesi için sözün anlamının durumlarını öğretir. Bedi İlmi'nin bazı bablarına gelince bunlar anlam ile ilgili süsleme sanatlarıdır. Bunlar yükleme(isnad)nin durumlarını belirtmezler, anlamın durumlarını bildirirler. Yüklemenin durumlarından maksat yüklemenin bulunduğu "cümlelerin halleri" dir.(2), der.

Kazvini bazı faziletli ilim sahiplerine, bilgiyi cüzile re tahsisinden bahsederek Kanun Sahibi'nin tıp tarifini verir. Tıp, kendisiyle insan bedeninin hallerinin bilindiği ilimdir. Şeyh Ebu Amr, tarif, kelimelerin bina durumlarının kendisi vasıtasıyla bilindiği asıllarla ilgili bilimdir der.

Cemaleddin-i Aksarayî, bilginin bu tariflerdeki durumlarına dayandığını, bunların da cüzî işler(umur) olduğunu söyler ve şöyle devam eder:

Tıp tarifinde kastedilen durumlar, Zeyd'in bedeninin durumu Amr'ın ve ikisinin dışındakilerin durumudur. Sarf tarifinde "Bama (Attı)nin hali, Meani'nin tarifinde "Zeyd ayakta" ve Bekir komutandır" ve benzerlerinin durumudur. (3)

İlim, cüzî durumların kendisiyle bilindiği küllî kaidelere dayanır. İlim küllîlere, bilgi cüzîlere tahsis edilir. Bu bir terimde olsa dile ve kullanılışa uygundur. Dilçiler(ehlul-luğa) ilmin tümleçlere, bilginin tek tümlece dayandığını söylerler Dilçiler(elhu'l-lisan) "Ariftullah" derler, "Alimtu" demezler. (4)

İzah'ın birinci fenninde İsnad(yükleme), İsnadın halleri(5) Müsned(Yüklem); Müsnedin halleri(6), Kasr(daraltma)(7), İnşâ(8) vasl ve fasl(bağlama ve ayırma), İcaz(sözü kısaltma)(9) ve müsavat(eşitlik)(10) gibi Meani'nin meseleleri ele alınır.

1-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 10b; Köprülü, 1423, 7a

2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 10b

3-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, aynı yer.

4-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 10b

5-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 10b-13b ve devamı

6-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 18a-48b ve devamı

7-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 54a

8-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 60b

Birinci bölüm müsavat, icaz ve itnab(söz katma)a sırasıyla ayrılmış olan üç "el-kısım"la sona erer.(1)

Aksarayî İzah'ta zaman zaman "Bazu't-talebe" ifadesiyle öğrencilerinin görüşlerine konuyla ilgili olarak yer verir ve bunların bir değerlendirmesini yapar.

Bazı talebeye mukteza-yı hal bilgisi(sözü yerine ve gereğince göre söyleme bilgisi) zor geldi ve şöyle dediler: Hal, öznenin ötrelenmesinin; tümlecın, nisbetin, tasgir'in, i'lalin, idgamin fethalanmasının muktezasıdır. Bu durumlarda Sarf ve nahv nasıl çıkarılır? Onların bazıları halleri tahsis ettiler. Böylece hallerin tırlanması gereken hallerin 8 baktaki haller olduğunu, başka bir grubda muktezayı halden muradın, kelamın asıl manayı kendisiyle ifade ettiği zait hususiyetlerdir dediler.(2) Bu tasavvurlarında muktezayı halin olmamasındandır, ve tahkik edilmesi faydalı olacaktır. Biz hali, konuşma sırasında kendine ait şekil üzere konuşmaya çağrılmadır diyoruz. Bu halin muktezasıdır. Zeyd'i tanıdım., denilirken gereken hal gibi. Doğru ve yanlış bir hükümle hükmeden muhatabın durumu gibi. Nahiv'deki öznenin refi, tümlecın nasbını gerektiren hal, şahsî heyeti gerektiren hal değildir (3)

Aksarayî'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshada 136 b vr. tan itibaren başlayan ikinci bölüm, el-fen el-sani, Beyan İlmi hakkındadır.(3) Kazvinî Beyan İlmi'ni, delaletin izahında, muhtelif yollarla, tek bir manayı istemenin, kendisiyle bilindiği bir ilim olarak tarif eder. Cemaleddin Aksarayî bu tanım üzerinde durarak "muhtelif yollarla", "tek bir" lafızlarıyla Nahvin ve Meani'nin hariç tutulduğunu belirtir.(4)

Aksarayî müellif Kazvinî ile Sekkakî'nin ifadeleri arasında zaman zaman mukayeseler yapar. Anlaşılmada noksan gördüğü ifadelere tamamlayıcı açıklamalar yapar.(5)

İzah'ın bu bölümünde "kavl-söz" altbaşlıklarında Beyan İlmi nin konuları olan teşbih(benzetme) (6), hakikat ve mecaz(7), kinaye (8)nin yanında ayrıca bunlarla ilgili meseleler yer alır.

Aksarayî birinci bölümde olduğu gibi açıklamalarında Sekkakî ve Abdülkahir'den başka, Miftah Şarihleri ile, talebelerinin ifadelerine, bunların görüşlerine yer verir. Kendi görüşlerini de

-
- 9-(Devak) Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 78b
 10- " Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 78b ve devam
 1-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 80a-82b-86b
 2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 11a; bak: 155b
 3-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 11a
 4-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 145b
 5-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 145b
 6-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 88a; Crh, 146b
 7-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 98b; Crh, 1804, 168a; Ayrıca bak: Damad İbrahim Paşa, 1020, 159b

"Ekûlu", çoğuluyla "el-murad bih" terimleriyle açıklar.

Üçüncü bölüm belâğat ilminin üçüncüsü olup, "el-Fen el-Sâlis" "İlmü'l-Bedi'" ile verilmiştir.(1)

Kazvinî bu ilmi şu şekilde tarif eder. Bedi İlmi, mukteza-yı haşin tatbikine ve delaletin vuzuhuna riayet ettikten sonra sözü (kelam) güzelleştirme yollarının kendisiyle bilindiği ilimdir.

Cemaleddin-i Aksarayî sözün güzelleştirilmesinde her iki Meani ve Beyan ilmine riayetinin ancak iki fende bahsedilen güzelleştirme yolları(vücut)yla olacağını, bunların hiçbirisinin de bedi ilminden olmadığına dikkat çeker. Aksarayî Bedi'nin sözlükte garîb manasına geldiğini, garîbe, acîbe şeklinde sözün sıfatlarından olduğunu söyler.(2)

Cemaleddin-i Aksarayî Bedi bölümünde Tıbak(3), Mukabele(4) Tezad.. gibi konuları Kazvinînin ifadesine bağlı olarak ele alır

Eserde konularla ilgili ayet ve şiiirlere yer verdiği gibi(5) kendisine ait örnekleri de ifade eder.

Bütün bunlara ilave olarak Cemaleddin-i Aksarayî'nin bu üç fende, ençok ve daha uzun açıklamalarını birinci bölümde yaptığını söylemeliyiz. Diğer iki bölümü birinciye göre daha kısa açıklamalarla şerh etmiş, bazan uzun uzun müellif metnini vermekle yetinmiştir.

Cemaleddin-i Aksarayî eserini, ve kalem Allah'ın yardımı ile yazmasını tamamladığında ona İZAHU'L-İZAH adını verdim. Onu okuyanlardan gördükleri hataları düzeltmelerini rica ediyorum.,diyerek tamamlar.(6)

-
- 1-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 205a; Bak: Damad İbrahim Paşa, 1020, 194b; Köprülü, 1423, 120a vr.
 2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 205a
 3-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 206
 4-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 207
 5-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Crh, 1804, 205, 206 ve ayrıca ilk bölümler için bak: 15a, 137b vr.
 6-Aksarayî Cemaleddin, Fatih, 4599, 182a

1.1b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Damad İbrahim Paşa, Nr. 1020

Miklepli, şemseli, salbekli, zencirekli, şirazeli, cetvelli yaldızlı, kahverengi cilt. deri.cilt,

Krem renkli, cetvelsiz, aharlı, ortakalınlıkta, filigransız, su yollu kağıt. Kırmızı mürekkepli şerh, siyah mürekkepli yazı ~~1~~ tek sütun, talik, müellif hattı. 231 g yk. 23 st.

260 X 180 ; 205 X 135 mm. ebat.

2-Süleymaniye Kütüphanesi,	Damad İbrahim Paşa,	nr.1021
3- "	"	Fatih nr.4595
4- "	"	Fatih nr.4596
5- "	"	Fatih nr.4597
6- "	"	Fatih nr.4598
7- "	"	Fatih nr.4599
8- "	"	Fatih nr.4600
9- "	"	Fatih nr.4601
10- "	"	Laleli nr.2856
11- "	"	Laleli nr.3295
12- "	"	Şehid Ali Paşa nr.2232
13- "	"	Şehid Ali Paşa nr.2233
14- "	"	Hacı Mahmut nr.6527
15- "	"	H.Hüsnü Paşa nr.1417
16- "	"	Hkm nr.869
17- "	"	Yeni Medrese nr.1872/210
18- "	"	Süleymaniye nr.895
19- "	"	Yeni Cami nr.1032
20- "	"	Carullâh nr.1804
21-Millet Kütüphanesi,	Feyzullah Efendi,	nr.1819
22- "	"	Feyzullah Efendi, nr.1935
23-İstanbul Üniversite Ktp.,	A.Yazmalar	nr.2300
24- "	"	A.Yazmalar nr.2634
25-Bayezid Devlet Ktp.	Nadir Eserler,	nr.6082
26-Nuruosmaniye Kütüphanesi,		nr.3904/4433
27-Köprülü Kütüphanesi,	Fazıl Ahmet Paşa,	nr.1423
28-Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi,		nr.5517
29-Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi,		nr.5522

Burada, verdiğimiz İzah' nushaları listesi bizim tesbit edebildiğimiz kadarıyladır.

1.2a-SERHU'L-MUCEZ VE MUHTEVASI

Şerhu'l-Mucez söylediği gibi Cemaleddin-i Aksarayî'nin eseri ne verdiği bir isim değil, Mısırlı tabib ve Şafii fakihî İbnü'n-Nefis(ö.678/1280)in, Kitabü'l-Mucîzi'l-Kanun'una yazdığı şerhidir. (1)

Mucizü'l-Kanun ise İbn Nefis'in, İbn Sina(370-428/980-1037) nın Kanun Fi't-Tıb isimli eserinin bir hülasasıdır.(2)

Cemaleddin-i Aksarayî uzun yıllar alan araştırmalar yapmış, tıp kaidelerini, hikmetin kaynaklarına uygun bir şekilde tahkik etmiştir.(3) Aksarayî'nin eseri bu yönüyle zamanın meliklerine sunulan çağdaşı tabiblerin eserlerinden farklıdır.

Aksarayî'ye yukarıdaki farklılığı sağlayan iki şeyden birisi babasının katkıları; diğeri, tıpla ilgili uzun metinleri tedkik etmiş olmasıdır. Adlarını belirtmediği uzun metinler eserini yazarken nakillerde bulunduğunu söylediği eserler olmalıdır. Bu eserler ise İbn Sina'nın Kanun, Ali b. Abbas Macusi(Mucavvisi)(ö.372/1184) nin Kâmil al-Sınaat al-Tıbbiyya(4), Ebu Bekr Muhammed b. Zekerriyya er-Râzi(ö.250-373/864-925)nin el-Hâvi(5), ile Necibüddin Muhammed b Ali Semerkandî(ö.619/1223)nin eserleri ve bunların benzerleri(6)di Kütüphane katoloklarında yaptığımız tetkiklere göre Semerkandî'nin eserlerinden bir kaçı, Adviyat al-Mufrada(7), Kitabü'l-Akrabadin Ala Tertib al-İlal Min Kitab al-Esbab ve'l-Alamat(8), Risale fi U-suli Terkiib al-Adviya(9),...dir.

Allah'ın kulâarı üzerindeki rahmetinin tezahürünün tavsif edilemezliğini ve insanların hastalıklardan rahatsız olduklarını, onların rahatlatmaya vesile olmak için başladığı tıp tahsilinde Mucezül-Kanun'u isteyerek okuduğunu, neticede öğrencilere okutmak ve sevap kazanmak için kitaptaki müşkilleri ifade ederek şerh etmek istediğini söyleyen Cemaleddin-i Aksarayî, eserde gördüğü problemleri çözüme kavuşturduğu için şerhine Hallu'L-Mucez ismini verdiğini belirtir.(10)

Cemaleddin-i Aksarayî eserini dört fen üzere tertib eder. Bu aynı zamanda Alaaddin Ali b. Ebi'l-Hazm el-Kuraşî'nin tertibidir.

1-Çelebi Katip, Keşf, II/1900; Adıvar A,Osmanlı Türkleri, 2; Öz M, C.Aksariyî, TDVİA, VII/308; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2303

2-Ünver Süheyl, Mucez Şerhi, CTFD, I/106

3-Aksarayî Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b

4-Macusi, Kamil al-Sınaat al-Tabiyya, Bağdadlı Vehbi, 1425/I

5-Havi yirmi cilttir. Bak: Bayraktar Mehmet, İslam İlsefesine Giriş, 94

6-Aksarayî Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 2056, 1b

7-Bak: Şehid Ali Paşa, 2092/I; Ayasofya, 3554; Ayasofya, 3555; Fatih, 3528

8-Bak: Fatih, 1328/13; Şehid Ali Paşa, 2091/6; Ayasofya, 3570

9-Bak: Laleli, 1647/4; Şehid Ali Paşa, 2045/1

10-Aksarayî Cemaleddin, Hall, Şehid Ali Paşa, 1b; Ayasofya, 2666, 1b vr.

Eserde, ilk fennin başında, genellikle, hemen bütün İslam hekimlerinin eserlerinde de belirlendiği gibi, ve Hippokrates'in (M.Ö. V.yy) ortaya attığı "hıltlar teorisi" diye bilinen dört unsur (toprak, su, hava, ateş)(1), dört hılt (kan, balgam, karasafra ve sarı safra)(2) ve dört mizaç (filegmonik, safravî, melankolik, demevî)(2), konusuna sunmada bilgi vermiştir.

Bu ilk fende, Cemaleddin-i Aksarayî, İbn Nefis'in dört unsur, hıltlar, mizaçlar ve çeşitli organların mizaçları hakkında düşüncelerini aktardıktan sonra, bazı tamamlayıcı bilgiler verir. Ayrıca İbn Nefis'in görüşleri ile İbn Sina'nın görüşlerini karşılaştırır, kendi görüşlerini ilave eder.(3) Beş duyu ve fonksiyonlarını ele aldıktan sonra klasik fizyoloji bilgisi üç kuvvet; tabîî, hayatî ve hayvanî kuvvetlerden bahseder.(4)

Bu fende dikkati çeken en önemli hususlardan birisi de tasnifidir. İbn Nefis sebeplerine göre hastalıkları, genelde, doğal ve doğal olmayan hastalıklar diye ikiye ayırır. Cemaleddin-i Aksarayî, diyorum ki bedende olan hastalıklar doğal hastalıklar diye bilinir; bu yaratılıştandır. Bir başka ifade ile doğuştan mevcut hastalıklardır. Doğal olmayanlar ise bazı zaafılardan meydana gelir, şeklinde açıklama yapar. Aksarayî'ye göre doğal olmayan hastalıklar dış etkenlerle meydana gelir.(5)

Yine sebeplerin azlığına veya çokluğuna göre hastalıklar bir başka tasnife tabî tutulur.

İbn Nefis eğer hastalık tek bir sebepten meydana gelirse basit hastalık, birden çok sebepten ortaya çıkarsa mürekkep hastalık demıştır. Aksarayî'de İbn Sina'nın bu konudaki görüşlerine yer vererek, rüzgar ya da başka etkenlerin hastalıklara sebep olabileceğini ileri sürmüştür.(6)

Bir başka tasnif te hastalıkların birlikteliklerine göre ya pılan şerik ve şerik olmayan hastalıklardır. Bir organda hastalık meydana geldiğinde diğerinde de hastalık görülürse yani hastalıklar arkadaşlık ederse, bunlara şerik hastalıklar denir. Bunlardan biri esas, diğeri ona arkadaşlık eden hastalıklardır.(7)

Gıdalar ve ilaçlar konusunda olan ikinci fen(8) Esin Kahya'ya göre "ameli tıp" adını taşımaktadır. Birinci bölümdeki sağlığı-

-
- 1-Dört unsur için bak: Birand Kamiran, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 13
Erdem Hüsamettin, İlkçağ Felsefesi Tarihi, 45
  - 2-Geniş bilgi için bak: Küyel-Mübahat, Bilimin Felsefeye Dayandığı Görüşünün Bir Timsali Olarak Galenos, Erdem, Mayıs 1988; 510
  - 3-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı Olarak C.Aksarayî, I.Aksar Semp. 54
  - 4-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 55,
  - 5-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 55
  - 6-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 56
  - 7-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 56
  - 8-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 2a ve 89a v

ğın korunabilmesi için alınacak önlemlerin yanısıra, genel ifade ile belli bir gıda rejimi ele alınır. Buna uyulmadığı takdirde meydana gelebilecek hastalıklarla, yine aynı sebeplerden dolayı hıltlarda meydana gelecek dengesizlik üzerinde durulur. Teşekkül etmiş zararlılardan kurtulabilmek için onları vücuttan atabilmek için kusma, çeşitli müshiller önerilir. ,

Yine bu kısımda çeşitli ilaçlar basit ve mürekkeb ilaçlar olarak iki kısımda ele alınarak bilgiler verilir.(1) Basit ilaçlar arasında anason, bakla, menefsec, kereviz vs..gibi daha çok bitkisel kökenli ilaçlara rastlanır. Ayrıca bal gibi bazı hayvanî kökenli maddelerin ilaç olarak sık sık önerildiği ve kullanıldığı görülmür.

İbn Nefis, üçüncü bölümün bir uzva mahsus hastalıklar, sebepleri, belirtileri ve tedavileri hakkında olduğunu(2), Esin Kahya da bunların bugün daha çok nörolojik yada psikolojik kökenli hastalıklar olduğunu söyler.(3) Bu hastalıkların içersinde günümüzde mikrobik olduğu bilinen bazı hastalıkların yanında, lugün müstakil bir hastalıktan çok, çok çeşitli hastalıkların belirtisi olarak kabul edilenler de vardır. Kuduz, raşe gibi.(4)

Cemaleddin-i Aksarayî organ hastalıklarını açıklamaya, baş hastalıklarına başlar, ayaklara doğru sırasıyla tek tek organların hastalıklarını ele alıp, onlar hakkında, ilkin İbn Nefis'in görüşlerini aktarmış; daha sonra, İbn Sina başta olmak üzere, diğer meşhur hekimlerin konuyla ilgili çalışmalarıyla kendi düşüncelerini vermiştir.

Aksarayî eserinin dördüncü fennini, bugünkü deyimlerle bulaşıcı hastalıklar dediğimiz, o günün deyimleriyle hummalara ayırmıştır(5) Diğer bölümlerde olduğu gibi bablara ayrılan fennin ikinci babında buhran, üçüncü babında çeşitli şişler, cüzzam, veba(6) son babında ise çeşitli hayvanların sebep olduğu hastalıklar ve özellikle de çeşitli böceklerin sokmasıyla insanlarda meydana gelen hastalıklar ve bunların tedavileri hakkında açıklamalar yer verilmiştir.(7)

Eserin bu babında son olarak ele alınan hastalık kuduzdur. Aksarayî, belirtileri dolayısıyla önce psikolojik veya nörolojik hastalıklar arasında zikretmiş; sonra, bu hastalığın hasta köpeklerin ısırmaları sonucunda ortaya çıktığını bildiğinden, kuduzu, hayvan ısırmasıyla ortaya çıkan ve bir nevi zehirlenme olarak nitelendirmiştir.(8)

1-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, agt, 58

2-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 2a vr.

3-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, agt, 58

4-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, Aynı yer.

5-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 59; Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 235b

6-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 235b; 89a vr.

7-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, 59

8-Kahya Esin, Bir Bilim Adamı, Aynı yer.

Eserle ilgili söylememiz gereken bir başka nokta tertibiyle alakalıdır. Eser dört fennin yanında her fen cümlelere, cümleler bablara, bablar da zaman zaman fasıllara ayrılmıştır.(1)

Cemaleddin-i Aksarayî, "el-Murad bi" veya "Erade bihi" tabirleriyle, İbn Nefis'in anlaşılamayan ifadelerine, kelime veya kelime grublarına anlam verir, anlaşılmasını sağlar.(2) Aksarayî "Ekûlu" ifadesiyle daha uzun açıklamalar yapar. Mesela: İbn Nefis'in Nabzın Durumları bahsinde nabzı, şıra'nın vazî hareketi olarak tanımlaması üzerine Cemaleddin-i Aksarayî, İslam Felsefesi'nin o günlerdeki problemi olan "hareket" meselesini ele alır.

Ben diyorum ki hareket dört kategori(makulat)de vakidir. Eyne(nerede), vaz(durum), kem(Nicelik-kemiyet), keyfe(nitelik). Eyne'deki hareket, hareket edenin bir yerden(beyt) diğerine taşınmasında, yerinden ayrılarak veya ayrılmadan yerindeki değişimidir. Bir yerden bir yere taşınma sırasındaki oluş içindeki suyun hareketi gibi. Vaz'f hareket, şeyin en küçüğünün, içerden dışarıya, dışarıdan içeriye aynı değişim olmadan meydana getirdiği değişimidir. Dairevî cismin merkezine, ayaktaki hayvanın yatariken yaptığı hareket gibi.

Keyfî hareket, donmuş su gibi keyfiyetteki değişimdir. Kem'de ki hareket ise miktardaki harekettir. Tahalhul(3) ve tekasüf(yoğunlaşma) gibi.(4)

Cemaleddin-i Aksarayî daha sonra, nabzun her kategoriye göre durumunu tek tek ele alarak izahlar yapar.

İzah'ta gördüğümüz "Fe-in kulte-kültü" metodunu bu eserinde de kullanır. Konuyla ilgili okuyucunun aklına takılabilecek soruları ortaya koyar, açıklamalar yapar.

1.2b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya ,3666

Miklepli, şemseli, şirazeli, yeşil ipekbez kaplı, kurt yemelikli, vişnerengi deri cilt. Kremrenkli, aharlı, ince kalınlıkta kağıt. Siyah mürekkepli, iki kırmızı bir mavi cetveli, sözbaşları yaldızlı, nesih hat. Konu başlıkları kırmızı mürekkepli tek sütun yazı. 271 yk. 25 st. 243 X 160 ; 146 X 80 mm. ebat.14 Muharrem 997

2-Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa , nr.2056

3- " " H.Hüsnü Paşa nr.1774

4- " " Şehid Ali Paşa nr.2059

1-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, ³⁶⁶⁶89a, 129a

2-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, ³⁶⁶⁶Mesela bak: 76a vr.

3-Tahalhul: Hava Cereyanı, Bir cismin hacminin kabarıp şişmesi.

4-Aksarayî Cemaleddin, Şerhu'l-Mucez, Ayasofya, 3666, 44b

5-Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli	, nr.1634
6- " " Laleli	nr.1635
7-Ragıp Paşa Kütüphanesi,	nr.806/952
8- " "	nr.807/953
9- " "	nr.808/954
10-Bayezid Devlet Kütüphanesi,Nadir Eser	, nr.4207
11-Topkapı Müze Kütüphanesi, A.Yazmalar	, nr.2012
12-Nuruosmaniye Kütüphanesi	nr.2292/3502
13-Köprülü Kütüphanesi	nr.971
14-Nuruosmaniye Kütüphanesi	nr.3020/3533
15-Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi	nr.5535
16-Konya Mevlana Müze Ktp	nr.6356 (1)
17-Bursa Haraççioğlu Kütüphanesi	nr.2

1-Bu iki nüsha Süheyl Ünverin makalesinden ~~nx~~ tesbit edilmiştir.

1.3a-HAŞİYE ALA ŞERHİ'L-MECMAİ'L-BAHREYN VE MUHTEVASI

Şerafettin Yalrkaya, Mecmau'l-Bahreyn; İbnü's-Saatf(ö.694/1295)nin eser-i meşhuru olup, Ebu'l-Hasen el-Kudûrî(ö.428/1037)nin Muhtasar'ıyla Manzumeşi Neseff'ye muhtevidir ki bunlardan birincisi mesail-i mezhebiyyemizin, diğeri hilafıyyatın en mühim kitaplarıdır, demektedir.(1)

Hilafıyyat ise kavrayış farkının bir sonucu olarak dört mezhebin bilginleri arasında cereyan eden, mezhebinin görüşünü delillerle ispata çalışan, şer'î meseleler ve fıkıhın her kısım ve bölümlünün münazara ve münakaşa edildiği ilim ve buğ yolla ortaya kona telifata verilen isimdir.(2)

Osman Keskiöğlü'na göre İlm-i hilaf'ın kurucusu, Semerkant köylerinden Debûse'de doğan, Türkistan ulemasından Kadı Ebu Zeyd Debûsî(ö.430/1038)dir.(3)

Mecma, Hanefi fıkıhının muteber kaynağı sayılan özet halindeki dört metinden biridir.(4) İbnü's-Saatf el-Bağdadî el-Hanefî diye maruf Muzafferüddin Ahmed b. Ali b. Sa'leb'in şerhine Cemaleddin-i Aksarayî el-Şafîî tarafının itirazlarını yazmıştır.(5) Eserin yazılış tarihi 772/1371-72'dir.(6)

Cemaleddin-i Aksarayî, eserinin mukaddimesinde İbn Saatf'nin eseriyle alakalı olarak şunları söyler:

İbn Saati diye bilinen İmam, Fazıl Muzafferüddin(7)in Şeru Mecmaî'l-Bahreyn'i göz kamaştıran ve çok beğenilen bir kitaptır. Kitapta illetler, ince derin tevcihler vardır. Eseri mütalaa ettim Allah onun hoşlanılmayan hususlarını bana açtı. Geriye üzerinde şüphelerin(şükuk) bulunduğu beni devamlı saran mevzular kaldı. Böylece onlardan bir şey bu sahifelerde cem ettim. Talebenin istifade etmeyi sevmediği, ziyadeleştirebileceği noksanlıkları, yazmaya intisap ettim.(8)

Eser "kitap" başlıklı bölümlerden meydana gelmektedir. Her başlık fıkıhın, o günkü ifadesiyle hilafın, bir meselesine aittir. Eserini "Kale-Ekûlü" metoduyla telif etmiştir. Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilk yer verdiği problem, kırık çoğulla azlık çoğul problemdir. Probleme sebep olan, müellifin "alimler yıldızlardır" ifadesidir.

1-Yalrkaya M.Şerafettin, Simavna Kadıoğlü Şeyh Bedreddin, 115
2-İbn Haldun, Mukaddime, II/512

3-Keskiöğlü Osman, Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, 149

4-Keskiöğlü Osman, Fıkıh Tarihi, 106; Diğer üç metin Kenz, Muhtar ve Vikaye'dir.

5-Çelebi Katip, Keşf, II/1601

6-Aksarayî Cemaleddin, Haşîye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 94a

7-Bak:Bilmen Ö.N; Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, I/415

8-Aksarayî Cemaleddin, Haşîye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 1b vr

Ben diyorum ki, bundan maksadın "alimler yıldızlardır" benzetmesi olduğunda şüphe yoktur. Teşbih harfi mübalağa için terkedilmiştir. Zeyd aslandır, sözlerinde olduğu gibi. Onlar sanki yorum açısından aslan olduğunu iddia etmektedirler. Bu Beyan İlmî'nde mükemmeldir. Müellif ne hakikat düşüncesiyle ne de yorum (tevil nazarıyla) doğru söylemiştir. Birincisinde yıldızlar (Encem) dan murad hakikate göre kevakib'tir. Burada azlık manası itibariyle bir anlam yoktur. Arab'ın En Fasihi (a.s.v), buna, Ashabî ke'n-nücum" sözünde itibar etmez. İkincisi "el-Encem", azlık (kille) çoğul olur sa "el-ulema" kırık çoğuldur. İkiside sığadan alınan azlık çoğula uygun değildir. (1)

Aksarayî ilk kitaba kadar sırasıyla istiare, mecaz-i mürsel hal cümlesi, gizli fail, ..mesleleri açısından tahliller yapar.

Cemaleddin-i Aksarayî eserinde toplam kırk altı kitaba yer verir. Bunlar:

Taharet 2a, Salat 17a, Zekat 35a, Savm 42b, Hac 46a, Bey 55 a, Rehin 60b, Hacr 61b, Mezun 62a, Akrrar 62b, İcere 64b, Şufa 65b Şirket 66b, Mudarabe 66b, Vekalet 67b, Kefalet 69a, Sulh 69b, Hibbe 69b, Vakf 70a, Gasb 71a, Vedia 72a, Ariyet 72a, Müzaraa 73b, Nikah 73b, Radâ' (süt emme) 78b, Talak 78b, Itk (köle azad etmek) 83a, Cinayat 84b, Diyat 85b, Hudud 86a, Sayd 87b, Udhiye (kurban) 87b, Eyman 88a, İtikat ve lukata (yâtik mal) 72b, İbak (kölenin beş bepsiz efendisini bırakıp kaçması) 73a, Ahyau'l-Mevat (ölülerin di rilmesi) 73b, Edebü'l-kadı 89a, şehadet 90a, rucu 91a, İkraha 91b, Siyer 91b, İbaha 92b, Vesaya 92b, Ferayız 93b'dir.

Cemaleddin-i Aksarayî'nin temizlik bölümünde ele aldığı konu, klasik fıkıh eserlerinin yer verdiği ilk konuya uygun olarak su ve temizliği meselesidir. Burada Ebu Hanife, Muhammed ve Ebu X Yusuf'un düşüncelerine yer vererek meseleyi ele alır. Ağız ve diş temizliği için misvakla ilgili İbn Saati'nin verdiği hadisin misvakın sünnet oluşuna delalet etmediğini söyler. Eğer emredilmişse vacib ifade edeceğini, bunun da böyle olmadığını söyler (2) ve abdestle ilgili meselelere girer. Başın meshedileceğini, ayakların yıkanacağını söyler. Boyabdestiyle ilgili ihtilaflara yer verir. Açıklamalarında sadece terim anlamlarında durmaz, sözlük anlamlarına da yer verir.

Ben diyorumki temizlik (taharet), abdest (vudu) ve benzeri k lafızlardan sözlük manaları kastedilmez. Taharetin sözlük manası ancak necasetin kaldırılması sırasında olur. Ebu Hüreyre'den riva yet edilen "cünüb bir mümin necis olmaz" sözü muhdes bedende necasetin olmadığını gösterir. Namaz kılan kimse hadesi yok ederse, namazı icmaen sahihtir. Vudu'ya gelince; vudu'nun sözlük anlamı, azalarını, dişlerini ve benzerlerini su ve sabunla yıkayan kimeelerde hasıl olur. (3)

1-Aksarayî Cemaleddin, Haşiya Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 1b

2-Aksarayî Cemaleddin, Haşiya Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 3b

3-Aksarayî Cemaleddin, Haşiya Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 5a

Şâri'nin abdest üstüne abdesti, nur üstüne nur⁴a benzettiği ni söyleyen Cemaleddin-i Aksarayî'ye göre nur ihtida içindir. Bundan da murad abdestin kişiyi Allah'ın rızasına götürmesidir.

Aksarayî müellifin, kıyamda ve ka'dede uyuyanın abdesti olmaz, hadisin sikkatine itiraz eder. Ben diyorumki, Ebu Davud Sunen'inde bu hadisi münkerdir demektedir. O Aliye'den Ebu Katade'ye rivayeti nisbet etmektedir. Katade ondan dört hadis işitmiştir Bu hadis onlardan değildir. Sıhhati ihtimalidir.(1)

Cemaleddin-i Aksarayî sadece hadis kitaplarını delil için kullanmaz. Gerektiğinde Sahibu'l-Gayeti'l-Kusva(2), Sahibu'l-İzah(3), Sahibu'l-Hidāye(4), Sahibu'l-Misbah(5) gibi fakih ve fıkıh kitaplarından istifade eder, ekseriyetle de Şamil(6)i kaynak ve delil olarak kullanır ve sık olmasada Keşşaf'a da yer verir.(7)

Namaz kitabına vakit(ecel) tartışmalarıyla girer. Namazların cem edilmesi üzerinde durur. Cibril'in imamet hadisi üzerinde değerlendirmeler yapar.(8) Diyorumki bizim için iki ayetteki şey, özürle cemin caiz oluşudur. İyi durumda vakit taayyün edilirse, özür durumundada taayyün edecektir. Her namaz için bir vakit vardır. Vaktin evvelide ahirinde, ihtisas veya iştirak yoluyla da olsa, birdir. Korumak iki durumdada belirli vakitten dışarı çıkmaktan ibarettir. İkiside tek vakittir.(9)

Aksarayî öğle-ikindi, akşam-yatsı namazlarının bu manadaki ceminin; sabah, öğle, ikindi, akşam'ın cem edilmesi için yapılacak kıyasın fasit(geçersiz) olduğunu, çünkü cem olayının özür ve ruhsata mebni olduğunu belirtir. İhtisasa "su bulamadığın zaman teyemmüm et" hadisini delil gösterir ve bunun manası su varken teyemmüm caiz olmaz demek olur diyerek özür, tahsir, âm-has üzerinde, hadislerden örnekler vererek açıklamalarda bulunur.

Aksarayî eserinde sadece müellifin ifadelerine ve delillerine itiraz etmez. Müellifin Şafii'den gösterdiği delillere de katılmadığı olur. Onların müellifin anladığı şekilde olmadığını söyler (10)

Aksarayî zaman zaman gramerle ilgili tartışmalara girer, cümlelerin kullanılışıyla ilgili örnekler verir. Ebu Kubeys dağında namaz kılan kimse için, "Musalli ile'l-Kabe" denemeyeceğini, "Musalli ale'l-Kabe" denileceğini, binek üzerinde olan kimse içinde "yusalli ileyha" denemeyeceğini, "yusalli aleyha" denmesi gerektiğini ifade eder.(11)

-
- 1-Aksarayî Cemaleddin, Haşiya Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 6a
  - 2-Aksarayî Cemaleddin, Haşiye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 39a
  - 3-Aksarayî Cemaleddin, Haşiye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 3b
  - 4-Aksarayî Cemaleddin, Haşiye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 65b
  - 5-Aksarayî Cemaleddin, Haşiye Ala Şerhi Mecma, Fatih, 1472, 19a
  - 6-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, 1472, 5b, 10, 18b, 24b, 31b, 34b, 43b, ...
  - 7-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 10a
  - 8-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 17a
  - 9-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 17a
  - 10-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 23a
  - 11-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 25b

Cemaleddin-i Aksarayî kadınların kadın cemeatına imamlığını caiz görür. Rasulullah'ın görüpte bir şey demediği Hz. Aişe'nin imametini örnek gösterir. Bunun neshinin mümkün olamayacağını, neshin nasla olduğunu, bu konuda da herhangi bir nassin bulunmadığını belirtir.(1)

Cenaze namazında gaibin değil, hazır olanın namazına itibar edilmesi gerektiğini söyler.(2)

Niyeti orucun sıhhatinin şartı kabul eden Cemaleddin-i Aksarayî, niyyetin fecirden sonra yapılmasını da caiz görür.(3) Zekat(4), Oruç(5) ve Hac(6) ve ilgili meselelerden sonra toplumla alakalı, İslam Hukukunun konularına geçer.

Müellifin, tek mazi bir lafızla aktin yapıldığı fikirlere itiraz eder, mülkün satıcıdan müşteriye geçişinde "satın aldım" sözünün, hem satıcı hem de alıcı için nasıl naib olabileceğini sorar ve şöyle der: Çünkü lafız iki zıttan biridir. Şerhan âkitlerde diğeri nin yerinde kullanılmaz. Bu, müellifin itiraf ettiği üzere bابتا muteber olandır. Zikrettiği sahih değildir.(8)

Rehinin vasfının alınmış olması gerekmediğini(8) borca yapılabilmek üzere ziyadelerin, rehindeki ziyadelerin hilafına zayıfı gevşekliğe götüreceğini söyler.(9)

İcare konusunda müellifin, "arkadaşlarımız icare menfaat üstüne bir bedelle yapılan akittir", sözüne Cemaleddin-i Aksarayî ben diyorumki; evde ikamet menfaat makamını gerektirir. Kendisine gittiğiniz veya olmayan menfeati hükmen var kıldığınız gibi. Bu Şafi hayırlılarında olduğu gibidir. Şayet iki durumda da menfi olursa, icarenin tashihi için birinciye yol kalmaz. Çünkü akit malın kendisi(ayn) üzerine değil menfaat üzerine gerçekleşir. Ayn icmaya göre kiralanana mülkten geriye kalanıdır.(10)

Aksarayî zaman zaman açıklamalarında beyitlere yer verir. Sa kab-akraba, car-komsu, şerik-ortak, cariye-hanım arasındaki münasebet üzerinde durduğu(11) gibi konunun başlığı ile ilgili olarak etimolojik açıklamalar yapar.

Hanımların, eşinin kazancından örfe göre tasarrufta bulunabileceğini söyleyen Cemaleddin-i Aksarayî; Edebü'l-Kadı bahsinde, Hz. Peygamber'in Hind'e ve oğluna verdiği cevazı delil gösterir. Yi ne aynı olaya dayanarak hakim bir kişinin gıyabında karar verebileceğini belirtir.

-
- 1-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 24b
 2-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 34b
 3-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 42b
 4-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 35a
 5-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 46a
 6-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 42b
 7-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 53a
 8-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 60b
 9-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 61a
 10-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 64b
 11-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 65b

Kadınların şahitliği üzerine yapılan spekülasyonların "tahsis ifade ettiğini, hadislerden kadınların mahkemede şahitliklerinin caiz olduğunun anlaşıldığını söyler.(1)

Aksarayî buluntu çocuğun varlığının(mültekat) bağış yoluyla vaz geçilmesine engel görür. Çocuğun açıklaması ve buluş sonrası zimmetinde mültekatın veliliğinde görülen kusurlar bu engeli yok etmez. Hakim izin vermiş olsada böyledir. Çünkü izine yapılan tev-kif teberru hüccetini ortadan kaldırır. Bulan bağış yapmak isterse onun bağış için hakimnin iznine ihtiyacı yoktur.(2)

Cemaleddin-i Aksarayîk, "kimin bir toprağı varsa enu eksin ve ya kardeşine versin." hadisini Mudarebe ile ilgili görüşleri olarak zikreder. Aksarayî'ye göre hadisin anlamı Masabih Şarihi Mazharuddin'in açıkladığı gibidir. Toprak sahibinin hakkı ondan faydalanmaktır. İster ekmekle, ister sübutla olsun. İster eker, ister ücretsiz kardeşine verir.(3)

Udhiye bahsinde Duha(kuşluk) namazının farz olamayacağını söyleyerek farzın lügat manası "takdir"dir diyen Cemaleddin-i Aksarayî, farzın terim anlamını, içinde şüphe olmayan, kati bir delille sabit olan, diye tarif eder.(4)

Eserde en son üzerinde durulan konu Ferayiz'le ilgili problemlerdir. Aksarayî diğer bölümlerde olduğu gibi buradada rakibinin delillerine itirazlar yöneltir. Bunlara ilave olarak Aksarayî yeri geldikçe önceki eserlerinde bahsettiğimiz "kulte-kültü" tarzı açıklamalarıyla meseleyi ele alır, çözümler.(5)

1.3b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr.1472

Miklepli, şemseli, şirazeli, kahverengi deri cilt. Kremrenkli aharlı, ortakalınlıkta, filigransız, su yollu kağıt. Siyah mürekkepli, söz başları belirli, cetvelsiz yazı, nesih hat. la'da Sultan Murad b. Orhan'ın hazine resmi olduğu belirtilir.

23 st. 94 yk. 257 X 178 ; 190 X 123 mm. ebat.

-
- 1-Aksarayî Cemaleddin, Mecma; Fatih, 1472, 89b
  - 2-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 72b
  - 3-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 73b
  - 4-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 88a
  - 5-Aksarayî Cemaleddin, Mecma, Fatih, 1472, 93b

1.4a İTİRAZAT ALA ŞERHİ'L-KEŞŞAF VE MUHTEVASI
(KEŞŞAF HAŞİYESİ)

Brockelman'ın GAL'ı hariç bütün kaynakların İzahu'l-İzah ve Hallu'l-Mucez'le birlikte zikrettikleri eserdir. Genellikle kaynaklarımızın Keşşaf Haşiyeleri ismiyle vermeleri Cemaleddin-i Aksarayî'nin Keşşaf'la ilgili muhtelif teliflerinin varlığını akla getirmektedir.

Kaynaklarımız isimsiz haşiyelerden bahsetmelerini rağmen son araştırmalar ve bizim İstanbul kütüphanelerindeki mevcut eserlere dayalı tetkikimizin ortaya koyduğu gerçek, şimdilik, bir tek haşiye yeni olduğuudur.

Eserlerin tedkikine dayalı bir ansiklopedi mahiyetinde olan Keşfu'z-Zünun'da Katip Çelebi'nin tek bir yerde ve Cemaleddin-i Aksarayî'nin İtirazları şeklinde vermesi(1) de Aksarayî'nin tek bir haşiyesinin varlığını düşündürmektedir.

Varlığını tesbit ettiğimiz ve gördüğümüz iki haşiyeden Crh 208'in 6a varak ikinci satır ile, Fatih 577X la varak alttan beşinci satırın aynı olması ve bu ayniliğin devam etmesi, her iki eserin farklı müstensihlere ait iki noksan ve birbirini tamamlayan eserler olmaları, bizim burada, Cemaleddin-i Aksarayî'nin tek bir haşiyesinden bahsetmemize sebep olmaktadır.

Crh 208'in başının noksan, 76a varakta Haşiye Ala Şerhi Muh-tasarı'l-Münteha li-Kâdı'nın girdiği, 128bde sona erdiği, buradan Keşşaf Haşiyesi'nin devam ettiğini söylemek, eserle ilgili bir başka hususu tesbit etmek olacaktır.

Katip Çelebi'ye göre eser Kutbeddin Tahtanf(ö.766/1365)nin yazdığı şerhine, insanları yokluk(adem)un karanlığından varlık'ın nuruna çıkararak Allah'a hamdolsun,..llh., şeklinde yazması üzerine kaleme alınmıştır.(2)

Cemaleddin-i Aksarayî eserini sırasıyla Zemahşeri, Tahtanf ve kendi itiraz ve izahları şeklinde tertib etmiştir. Zemahşeri'nin tefsirini "Kâle", Tahtanf'nin şerhini "Zekera'l-Kutub", "Eca-be'l-Kutub", "Cü'letü'l-Kutub", "Fesserahu'l-Kutub", "Cehede'l-Kutub" ve benzeri tabirlerle, kendi haşiyesini ise "Fihi Bahsun" i fadesiyle kaleme almıştır. Bu tertip eserin başından sonuna hakim görünmektedir.

Aksarayî'nin bu eseri genelde Kur'an'ın, özelde Kur'an kelimelerinin anlaşılmasıyla ilgilidir.

Eserin sonundaki müstensihin, İmam, alim Cemaleddin el-Aksarayî'nin, İmam, Muhakkik Kutbeddin et-Tahtanf'nin Keşşaf Şerhi'ne yaptığı itirazları tamam olmuştur, kaydı bize; eserin müellifi ve

1-Çelebi Katip, Keşf, II/1478

2-Çelebi Katip, Keşf, II/1478

muhtevası ile ismi hakkında bilgi vermektedir.(1) Aksarayf'nin eserinde ele aldığı ilk konuyu örnek olarak vermek istiyoruz.

Keşşaf Sahibi, Kur'an inzal edildi demiştir. Kutbeddin, inzal lügatta ya İva(iskan, yerleşme, oturma) manasına ya yüksekten bir şeyin tahriki(hareket ettirilmesi) anlamına gelir diye şerhetmiştir. Burada bir mesele(bahis) vardır.

Şüphesizki inzal lafzı belirlenen manaların herbirinde gerçektir. Belirlenenler konuşmada(kelam) hakikat değildirler. İnzal konuşmada mecazi manada kullanılır. Bu da yasaktır. Zira İva'nın hilafına, yüksekten aşağıya hareket ettirme zamanda nadir olanlar dandır. Bu da onun mecazi olarak var olmasıdır. Alameti zahirdir. Zira hareket ettirme(tahrik) hilafsız bir şekilde, inzal'in gerçek manasıdır. İva'da bütünlük(cem') olsa bile, onun bir ortağı vardır. Kaynaklarda mecazın iştirakten daha iyi olduğu, iki belirlenenlerin zıtlığı, bütünlük veya mecaz olmalarından daha genel olduğu açıklanır. Böyle kulânim sıhhatlidir. İnfisal(ayrılık)e delaleti yanlıştır. İva, yüksekten aşağıya doğru hareket ettirmekle olur. Bilakis o var olmaz. Çünkü yüksekten aşağıya hareket ettirme, aşağı bir mekana katılmayı ihtiva eder, hakiki infisali de ğil. (2)

Cemaleddin-i Aksarayf levh-i mahfuz, semavi kitapların inzalı ve inzal keyfiyetiyle ilgili açıklamalarını sürdürür.

1.4b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Crh ,nr.208

Yeşil deri cilt. Kremrenkli, aharlı, ortakalınlıkta kağıt. Siyah mürekkepli, su yollu, talik hat. 28 yk. 21 st. 180 X 133 ; 126 X 95 mm. ebat. Eserin ismi la'da Haşiyetü'l-Keşşaf li's-Seyyid Cemaleddin Ala Kutbi'l-Keşşaf olarak belirtilmiştir

2-Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, nr.577

Miklepli, şirazeli, kurt yenikli, kahverengi cilt. Kremrenkli, aharlı, ortakalınlıkta, filigransız, haşiyeli kağıt. Siyah mürekkepli, sözbaşları belirli, talikhat. 17 st. 172 yk. 183 X 138 ı 132 X 98 mm. ebat.

1-Aksarayf Cemaleddin, İtirazat, Fatih, 577, 172b

2-Aksarayf Cemaleddin, Keşşaf Haşiyesi, Crh, 208, 1b ve devamı

1.5a-KEŞFU'L-İRAB VE MUHTEVASI

Keşfu'l-İrab, el-İmam Taceddin Muhammed b. Ahmed b. es-Seyf el-İsferayî(ö.684/1278)nin el-Lübab fi'n-Nahv isimli eserine Cema leddin-i Aksarayî'nin yazdığı şerhtir.(1) Eserdeki nisbesiyle Tebrizî, eserine kendisiyle kalblerin ve gözlerin aydınlandığı kitabı indiren Allah'a hamd ederek başlar.

Arapça ilminin kıymetini anlatan Cemaleddin-i Tebrizî-Aksarayî, bu konuda telif edilen kitapları okuduğunu, hıfz yoluyla Arapça'nın cevherlerini tanzim ettiğini belirtir.

Diyarının öğrencileri ve civarının sakinleri ile kendi öğrencilerinin arzusu üzerine İrab İlmî konusundaki Kitabı'l-Lübab'ı inceleyip önce şerh etmek istemediğini, çünkü eserin bu konuda telif edilmiş eserlerin en zoru olduğunu ifade eder.(2)

Cemaleddin-i Tebrizî Aksarayî eserine Keşfu'l-İrab fi Şerhi'l-Lübab ismini verdiğini açıklar.

Eser bir mukaddime ile dört bölüm(kısım)den oluşmaktadır.

Tebrizî Aksarayî mukaddimede kelime, kelimeden meydana gelenler ve kelimenin türleri olan isim, fiil, harf ile tamyiz ve alametlerinden bahseder.

Eserin birinci kısmı İraba, ikinci kısmı muraba, üçüncü kısmı amil, dördüncü kısımda Mukteza-ya tahsis edilmiştir.(3)

Eserinde Zemahşeri, Sekkakî gibi belâğat ve dilin üstatlarından istifade ettiği anlaşılan Tebrizî Aksarayî'nin eserinden daha önce benzeri konulara İzah'ta yer verildiğinden daha fazla bahsetmek istemiyoruz. Eserin ne baş tarafında ne de sonunda herhangi bir tarih tesbit edemedik. Fakat Katip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre eser 740 yılında yazılmıştır.

1.5b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Mahmut Paşa, 369

Miklepli, şirazeli, kurt yenikli, kapakları mukavva, kahve rengi deri cilt.Krem renkli, aharlı, orta kalınlıkta, su yollu kağıt. Siyah mürekkepli, cetvelsiz, söz başları belirli, talik hat. 27 st. 146 yk. 260 X 150 ; 180 X 200 mm. ebat.

-
- 1-Çelebi Kâtip, Keşf, II/1455; Bursalı, Osmanlı Müellifleri,I/266
Olguner F.-Gürkaş İ.,C.A.nin Eserleri, Muhtevaları,II.C.A.Sempozy.
2-Aksarayî-Tebrizî Cemaleddin, Keşfu'l-İrab,Mahmut Paşa, 369, 1b
3-Aksarayî-Tebrizî Cemaleddin, Keşfu'l-İrab, Mahmut Paşa, 369, 2a

2.FARŞA OLAN ESERLERİ

Mustafa Öz Cemaleddin-i Aksarayî'nin iki, Konyalı, Bursalı bir eserinin Farsça olduğunu söylemektedirler.(1) Tetkiklerimiz neticesinde Cemaleddin-i Aksarayî'nin bir eserinin Farsça olduğunu tesbit ettik.

2.1a-ESİLE VE ECVİBE VE MUHTEVASI

Bursalı'nın II.Bayezid'e takdim edildiğini söylediği eseri, Bağdadlı 776 yılında yazıldığı ve birinci cildinin Damad İbrahim Paşa kütüphanesinde olduğunu söyler. Öyle anlaşılıyor ki Bağdadlı'nın bahsettiği eser Esile değil, İzahu'l-İzah'tır.(2)

Cemaleddin-i Aksarayî'nin Esile ve Ecvibe kitabı, zahriyesin Eki kayda göre tefsir, hadis ve hikmet'le ilgilidir.(3)

Eser, mukaddimesinden anlaşıldığına göre Hacı Şadgeldi Paşa için, onun arzusu üzerine kaleme alınmıştır. Aksarayî özellikle Farsça yazdığını da ifade etmektedir. Eserin Farsça oluşu Amasya'nın coğrafi durumu ve bölgenin insan unsuruyla alakalı görünüyor.

Soru-cevap tarzında telif edilen eser iki bölümden(babdan) meydana gelmektedir. Birinci bölüm tefsir, ikinci bölüm hadis'in meseleleri üzerinedir. 170 küsür soru ve cevap eserde yer almaktadır.

2.1b-NÜSHALARI

1-Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya ,nr.71

Şemseli, salbekli, köşebendli, zencirekli, cetvelli, yaldız, bordo renkli deri cilt. Krem renkli, aharlı, ortakalınlıkta kağıt Siyah mürekkepli, sözbaşları yaldız, biri yeşil diğeri yaldız çift cetveçli yazı nesih hat. 13 st. 80 yk. 183 X 130; 114X 77 mm. ebat. la'da ismi Şerh Müşkilat'ı'l-Kuramı'l-Kerim ve şerh Müşkilatı Ehadisi Rasul şeklindedir. Bu kayıt müstensihe ait olmalıdır. Diğer nüshalarda mevcut değildir.

2-Süleymaniye Kütüphanesi,	Ayasofya,	nr.70
3- "	"	nr.73
4- "	"	nr.1033
5- "	"	nr.99
6- "	"	nr.2058
7- "	"	nr.365
8- "	"	nr.45
9- "	"	nr.108
10- "	"	nr.439
11-Bayezid Devlet Kütüphanesi,	Nadir Eserler,	nr.5343

1-Öz Mustafa, C.A. DDVIA+ VII/309; Bursalı, Osmanlı Müellifleri,

3.TÜRKÇE OLAN ESERLERİ

Cemaleddin-i Aksarayî'nin kaleme aldığı bir tek eseri vardır.

3.1a-TEFERRÜCÜ'L-ÜMERA ve MUHTEVASI

Cemaleddin-i Aksarayî, eserine hamdle başladıktan sonra eseri Amasya emiri Hacı Şadgeldi Paşa'ya sunmak için kaleme alır. Bunu şöyle anlatır.

Pes ol kitab ki Ravzatu'l-Ulema dirler. Yani Alimler Bulistanı. Paşa'nın kuvvetlü adına Türk dilince terceme eyledüm. Ol kitabın adı Ravzatu'l-Ulema'ydı. Emma bu kitaba Teferrücü'l-Ümera adı virdüm.(1)

Aksarayî eserini bablara(konulara) ayırmıştır. İlk bab ilim hakkındadır. İlim taleb etmenin erkek ve kadına farz olduğunu söyleyen Cemaleddin-i Aksarayî, "Sana bilmediğini öğretti."(2) ayetini zikrederek, eğer ilim cümle neslerin yegreği değilseydi Rasul hazretinin anunla minnet iylemeydi. Bu hal deâildir, diyerek ilmin zaruretiyi açıklar.(3)

Alimler ve onları sevenler, dediklerini tutanlardan bahsettikten sonra kelime-i tevhidin faziletine yer verir.(4)

Ayet ve hadisleri orijinalleriyle birlikte verir. Tercümeden sonra gerekirse kıssalarla konuları canlı hale getirir.

Sabır, ahiret korkusu, ahiret korkusundan günahı terk, ihtiyacını Tanrı'ya arz etmek, okuduğun dutmayan, sabırsız dervişler, perhizkarlık, oddan kurtulma, abdest ve taharetin fazileti, ezanı dinlemenin, namazın sevabı, edeble namaz kılmak, nemime, ölüm meleği, ölümü hatırlamak, musibetlere sabr eylemek Cemaleddin Aksarayî'nin eserinde yer verdiği konu başlıklarından bazılarıdır

Türk-İslam düşüncesinin temellerini oluşturduğunu düşündüğümüz bu konuların yanında bir başka temelî Aksarayî'nin ifadeleriyle şu şekildedir:

Babu'l-Hub li'n-nas: Bu bab halk muhabbetin bildürür. Ayşe radiyallahu anha rivayet eyler. Peygamberden s.a.v. buyurur ki: "Bir kaç haslet vardır. Herkimde ki ol hasletün birisi olsa Tengri Tealâ'ya bendândur ol kulunu uçmağa koya. Ve bir kişi dahi cenaze namazın kılmağa vardı. Anda öldi. Elbette uçmağa gire didi. ve bir kişi halkdan uzlet eyledi. Müsülmanları kovulmam(?) diyu ol niyet içinde öldi. Elbette ol dahi uçmağa gire. Ve bir kişi elin üzerine urdı. Ni kim kendüye sandı. Ayruğa dahi anı sana. Elbette uçmağa gire didi.

Ebu Hüreyre ider. Peygamber s.avv elüm tutdı. Bana biş dürlü

II/266; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2309

2-Bağdadlı, Hediye, II/165

3-Aksarayî Cemaleddin, Esile ve Ecvibe, Fatih, 99

1-Aksarayî Cemaleddin, Teferrecü'l-Ümera, Nuruosmaniye Kt, 2347, 2a

2-Aksarayî Cemaleddin, Teferrecü'l-Ümera, Nuruosmaniye Kt, 2347, aynı yer

3-Aksarayî Cemaleddin, Teferrec, Nuruosmaniye, 2347, 2b

4-Aksarayî Cemaleddin, Teferrec, Nuruosmaniye, 2347, 16b

iş işlemek buyurdu. Birisi haramdan saklanmak, biri Hâlik'a kulluk kılmak, biri dahi Tengri virdüğüne razı olmak, biri dahi müslümanlara iyilik işlemek. Biri dahi müminleri sevgil ve çok gülmegil ki gönül öldürür.

Amr b. As r.a. ider: Bir gün Peygamberle oturmuşduk. Mescid içinde bir kişi abdest almış girüb geldi. Henüz dahi abdest suyu akdururdu. Rasul s.a.v. anı göricek iyftti: -Her kim uçmak ehlim nün yüzün göre, işbu kişünün yüzüne baksun, didi. Ol kişi tizcek namaz kıldı. Citti. Ya rendası girü geldi. Girü iyle didi. Çün bu kişi gitdü. Turdum ardınca vardum, kapu kakdum. Kapuyı açdı. Tışarı geldi. İyitdikim: -Ya atam gardaşı oğlı niye geldün? İyitdüm: -Sana geldüm. Atam bana hişm ileydi, beni gizle didüm. Destur virdi. Evine girdüm. Çün karaönü oldu. Sandukki bu kişi turu gele. Erteye degin namaz kıla. Heman yatsu namazın kıldı. Sabaha degin yatdı. Uyudı. Üç dün gün anda oldum, hali böyle oldu. Dördüncü gün itdüm: -Niçün çok hayır eylemezsen ve namaz kılmağa girişmezsen. Peygamber s.a.v. keza ne söylemez ahvalin bana bildür.

Ol kişi itdiki: -Ya kardaşım oğlı, hiç benüm ana layık taatum yok. İllaki iki nesnem var. Ancak biri oldur ki şehadet kelimesin demege kendüzüme dayım vazife kılmışım. Biri dahi kendüzüme ne sa nuram. Vallahü Aalam(1)

Cemaleddin-i Aksarayî'nin ilmi, kemâl; kemalinde sevilen şey olduğunu, ilimde idrak lezzeti ve def-i elem lezzeti olmak üzere iki lezzetin bulunduğundan bahsetmesi(2) onun bir başka vechesini ortaya koymaktadır.

Adının Ali b. Muhammed olduğunu söyleyen Teferrüc müstensihî yazdığı ketebede eserin tarihini hicri 1007 olarak verir.(3)

3.1b-NÜSHALARI

1-Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr.2347

Başlığı tezyinatlı ve tezhibli, sahife cetvelleri tezhibli, tam meşin yaldızlı, salbekli, şemseli, cedvelli, miklepli, şirazeli. 14 st. 107 yk. 279 X 169 175 X 95 mm. ebat. Nesih hat.

-
- 1-Aksarayî Cemaleddin, Teferrüc, Nuruosmaniye, 2347, 61ab, 62a
 2-Aksarayî Cemaleddin, İzah, Köprülü, 1423, 83a
 3-Aksarayî Cemaleddin, Teferrüc, Nuruosmaniye, 2347, 107a

4. TERCÜME VE BASILI ESERLERİ

Prof.Dr. Osman Turan ve Prof.Dr.Esin Kahya Cemaleddin-i Aksarayî'nin Hallu'l-Mucez adlı eserinin Sürurî tarafından Türkçe'ye çevrildiğini söylemektedirler.(1)

Yaptığımız araştırmada Sürurî'nin bir tercümesini gördük.(2) Ancak ne yazıkki bu tercüme Hall'in tercümesi değil, Mucez'in tercümesidir.

Esile ve Ecvibe'nin tercüme edilerek Prof.Dr. A.Suphi Furat tarafından Teferrüçü'l-Ümera ile birlikte neşre hazırlık çalışmalarının sürdürüldüğünü biliyoruz.

Bursalı'ya göre yine, tercüme edilen bir eseri de Ahlak-ı Cemalî'dir. Bursalı eserin Şerif İbrahim Mahir Efendi tarafından sa de bir üslupla tercüme edildiğini, fakat gayr-i matbu olduğunu yazmaktadır.(3)

Mustafa Öz'ün açıklamalarından Hallu'l-Mucez'in Delhi 1870, Leknev 1877, 1908'de bir kaç sefer basıldığı anlaşılıyorsa da, bir başka kaynaktan doğrulayamadığımız göre bu baskı yer ve tarihleri İbn Nefis'in Mucez'ile alakalı olmalıdır.(4)

5. BULUNAMAYAN ESERLERİ

Keşfu'z-Zünun'u eser tetkikine dayalı olarak kaleme aldığı anlaşılan, Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait verdiği bilgilerde, doğrulayabildiğimiz kadarıyla yanılmadığını gördüğümüz Katip Çelebi'nin, Cemaleddin-i Aksarayî'ye ait olduğunu söylediği, bulamadığımız iki eseri vardır.

5.1-AHLAK-İ CEMALÎ

Katip Çelebi'ye göre Cemaleddin-i Aksarayî'nin Yıldırım olarak bilinen Sultan Bayezid için telif ettiği eseridir.(5) Kemalpa sazade tarihine göre Yıldırım Bayezid 788'de Amasya'ya vali olmuştur.(6) Buna göre eser bu tarihlerde telif ve takdim edilmiş olmalıdır.

Ahlak-ı Cemalî'yi Bursalı'nın tekrarlamasına rağmen Konyalı Keşfu'z-Zünun'da bulunmadığını, Hoca Sadeddin'in Musannifek için haber verdiği eser olabileceğini belirtir.(7)

1-Turan Osman, Selçuklular Tarihi, 447; Kahya Esin, Bir Bilim Adanı, 54

2-Terceme-i Mucez bi-Sürurî, Hamidiye, nr.1018

3-Bursalı, Ahlak Kitaplarımız, s.1325

4-Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayî, TDVİA, VII/309

5-Çelebi Katip, Keşf, I/36; Bağdadlı, Hediye, II/165

6-H.Hüsamettin, Amasya Tarihi, III/142

7-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/266; Konyalı, Akaaray Tarihi, II/2304, 2305

Uzunçarşılı ise Ahlak-ı Cemalî'nin, Zembilli Ali Cemalî Efen di'ye ait olduğunu, II.Bayezid'e takdim edildiğini söylemektedir. (1) Problem eserin bulunmasıyla çözüme kavuşacaktır.

Katip Çelebi'ye göre eser üç bölümden meydana gelmektedir.

- 1.Bölüm, şahsına karşı görevler, ferdi ahlak
- 2.Bölüm, aile fertlerine karşı görevler
- 3.Bölüm, diğer insanlara karşı görevler.

Eser bu sıraya göre tertib edilmiş, insanı ahsen-i takvim üzere yaratana hamd eden bir giriş ilave edilmiştir.(2)

Bursalı eserin muhteviyatını nefis, müteallikat ve muamelat şeklinde sıralamaktadır.(3)

Ne yazık ki biz esere, tetkiklerimiz sırasında rastlayamadığımızı itiraf etmeliyiz. Ancak biz onu arayışta bulamayanların ilki de değiliz.(4) Eserin tercüme edildiğine bakılırsa eser ve tercümesi bir yerlerde olmalıdır.

5.2-GAYETU'L-KUSVA SERHİ

Cemaleddin-i Aksarayî Şafi Kadı Nasıruddin b.Ömer el-Beydavî(ö.685/1286)nin el-Gayetu'l-Kusva fi Dirayeti'l-Fetava'sına yazdığı serhtir(5). Eser Şafii fıkhına dairdir.(6) Kütüphanelerimizde varlığını tesbit edemediğimiz gibi hakkında başka bir bilgimizde yoktur.

1-Uzunçarşılı İ.Hakkı, Osmanlı Tarihi, II/668

2-Çelebi Katip, Keşf, I/36

3-Bursalı, Osmanlı Müellifleri, I/266

4-Arayanlar için bak: Levent Ağah Birri, Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız, TDAY Belleten, 115

5-Çelebi,K. Keşf, II/1192; Konyalı, Aksaray Tarihi, II/2308;

Bursalı M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, I/266; Mecdi, Hadaik,41

M.Süreyya, Sicilli, II/82; Bağdadlı, Hediye, II/165;

6-Öz Mustafa, Cemaleddin Aksarayî, TDVİA, VII/309

V-SONUÇ

Eserleri açısından bakıldığında Cemaleddin-i Aksarayf'yi, kaynakların tam olarak tanımadıkları anlaşılmaktadır.

Taşköprüzade ve onu tekrarlayanlar, hayatında olduğu gibi, Cemaleddin-i Aksarayf'nin eserlerininide, çeşitli nedenlerle şöhrete ulaşmış olanların isimlerinden bahsetmişlerdir.

Bursalı ve Bağdadlı, buna Türk Ansiklopedisi ve Konyalı da ilave edilebilir, Muhammed Aksarayf ve Cemaleddin Muhammed gibi benzeri isimlere kayıtlı eserlerden hareketle önemli miktarda yeni eser ilaveleri yapmışlardır. Fakat Cemaleddin-i Aksarayf'ye aidiyeti kesin olan Türkçe eseri Teferrüçü'l-Ümera'dan Uzunçarşılı dışında hiçbirini bahsetmemiştir.

İlk kaynaklarla sonrakiler arasındaki önemli bir fark, Cemaleddin-i Aksarayf'nin Amasya'da telif ettiği eserlerin evvelkiler tarafından bilinmemesidir.

Bizim tesbitlerimizle Cemaleddin-i Aksarayf'nin eserleriyle ilgili kaynakların ifadeleri arasındaki başka bir farkta, Keşşaf Haşiyeleri'dir. Buradaki problem olan farklılık, kaynaklardaki ifadelerin kütüphanedeki vakıya uygun olmamasındadır.

Aksarayf'nin eserleri açısından kaynaklara bakıldığında müellif olarak en isabetli davrananın, sıhhatli eserler atfedenin Katip Çelebi olduğu görülmektedir.

Cemaleddin-i Aksarayf'nin ilk eseri gramer son eseri ahlakla ilgilidir. İkisi arasında konusu itibariyle hikmet/tıp, hukuk tefsir, hadis, mevaiz ve gramerle ilgili eserler yer almaktadır.

Yine eserlere bağlı bir başka hakikat, kaynakların Cemaleddin-i Aksarayf'ye atfettiği tasavvuff eserlerden görebildiklerimizimizin onun olmadığını tesbit etmemizdir. Bir başka deyişle onun tasavvufla ilgili eserleri bir problem olarak devam etmekte, bu konunun ayrıca genişlemesine tetkik edilmesi gerekmektedir. Mevcut eserlerden hareketle bizim bu konuda söyleyebileceğimiz Cemaleddin-i Aksarayf'nin tasavvuf ve tarikatla ilgili bir eser telif etmediği şeklindedir.

Cemaleddin-i Aksarayf'nin tasavvufla ilgili herhangi bir eserini, şimdilik, tesbit edemesekte onun mevcut eserlerinden ve ifadelerinden tasavvufla ilgisinin olduğu sezilmektedir.

Sonuç olarak kaynaklarımız Cemaleddin-i Aksarayf'ye 21 eser atfetmişlerdir. Bunlardan üçünü, Keşşaf Haşiyesi, İzah Şerhi ve Mucez Şerhi'ni hepsi tanımaktadır. Diğerlerinde ihtilaf etmektedirler. İhtilafın temelini Cemaleddin-i Aksarayf'den bir asır sonra yaşayan, çoğunlukla tasavvuff eserler yazan, aynı isim ve nisbe kullanan torunu oluşturmaktadır. Halveti şeyhi olan torun Cemaleddin-i Aksarayf (Cemal-i Halveti) ile müellifimiz bu yönüyle karıştırılmış, karıştırılmaya da imkan tanınmaya devam edilmektedir.(1)

1-Yılmaz H.Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, 278, Cemaliyye konusu.

BİBLİYOGRAFYA

- AÇIKGENÇ Alparslan: Bilgi Felsefesi, İnsan Yayınları, İstanbul-1992
- A.Cevdet Paşa: Kısas-ı Enbiya ve Tüvrihi Hulefa, Sadeleştiren, Ali Arslan,c II, İstanbul-1977
- ADIVAR Adnan: Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İstanbul-1986
- AKA, İsmail: Kerimüddin Aksarayî, TDVİA, Cilt II, İstanbul-1989
- AKSARAY Mektupçusu M.Hilmi, Aksaray Tarihçesi, Aksaray-931
- AKSARAY Cemaleddin: İzahu'l-İzah, Damad İbrahim Paşa, 1020 ve Crh, 1804 ve d.
 -----: Hallu'l-Mucez, Şehid Ali Paşa, 2056 ve Ayasofya, 3666
 -----: Esile ve Ecvibe, Ayasofya, 71 ve diğerleri
 -----: HAŞİYE Ala Şerhi Mecmai'l-Bahreyn, Fatih, 1472
 -----: Keşşaf Haşiyesi, Crh, 208
 -----: İtirazat Ala Şerh'l-Keşşaf, Fatih, 577
 -----: Keşfu'l-İrab, Mahmud Paşa, 369
 -----: Teferrecü'l-Ümera, Nuruosmaniye Ktp., 2347
- AKSARAY Kerimüddin: Müsameratü'l-Ahbar (Selçuki Devletleri Tarihi) Neşreden:
 F.Nafiz Uzluk, Çeviren, N.Gencosman, Ankara-1943
- ALİ Mustafa : Kühü'l-Ahbar, Cilt III, Mısır-Tarihsiz.
- AŞKAR Mustafa : Molla Fenarî ve Vahdet-i Vücut Anlayışı, Muradiye Vakfı Yayını, Ankara-1993
- AYNİ M.Ali : Türk Ahlakçılar, Kitabevi, İstanbul-1993
 -----: Hacı Bayram Veli, Akabe, İstanbul-1986
- BAĞDADLI İsmail Paşa : Hediye'tü'l-Arifin ve Esmau'l-Müellifin, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-1951
- BAYRAKTAR Mehmet : İslam Felsefesine Giriş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, Ankara-1988
 -----: İslamda Bilim ve Teknoloji Tarihi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara-1989
- BİLMEN Ö.Nasuhî : Büyük Tefsir Tarihi, Cilt III, Ankara-1960
 -----: Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu, Bilmen Ktb. Cilt I, İstanbul-1967
- BİRAND Kamiran : İlkçağ Felsefesi Tarihi, AÜİF, Ankara-1987
- BROCKELMAN C. : Geschichte Der Arabischen Literature, II, Leiden-1949
- BURSALI M.Tahir: Osmanlı Müellifleri, Matbaai Amire, Cilt I, 1333
 -----: Ahlak Kitaplarımız, Necm-i İstiklal Matbaası, İstanbul-1325
- CERRAHOĞLU İsmail: Tefsir Tarihi, DİB, Ankara-1988, Cilt II
- CORBİN Henry : İslam Felsefesi Tarihi, Çeviren: Hüseyin Hatemi, İletişim, 2.baskı, İstanbul-1994
- CUMBUR Müjgan : Çelebi Halife Cemal-i Halvetî Hayatı ve Eserleri, Aksaray ve Cemaleddin-i Aksarayî Sempozyumu Ekim 1993, Aksaray Vakfı Yay., İst-1994
- ERDEM Hüsamettin : İlkçağ Felsefesi Tarihi, Konya-1993
 -----: Panteizm ve Vahdeti Vücut Mukayesesi, Kültür Bakanlığı, Ankara-1990
- FAHRİ Macit : İslam Felsefesi Tarihi, Çev. Kasım Turhan, İklim, İstanbul-1987
- FIGLALI E.Ruhi : Türkiyede Alevilik ve Bektaşilik, Selçuk Yay., Ankara-1990
- GOİCHON A.M., : İbn Sina Felsefesi ve Ortaçağ Avrupasına Etkileri, Ter.İ.Yakıt, Ötüken, İstanbul-1993
- GÜRSOY Kenan : Cemaleddin-i Aksarayî'nin Şahsiyet Yapısında Bilgi-Ahlak Bütünleşmesi, Aksaray ve C.A. Sempozyumu, İstanbul-1994

- HACI PAŞA Hızır b. Ali: Şifau'l-Eskam, Servili, 223
- HALVETİ Cemal(eddin Aksarayî): Şerh Hadis İnnellahe Halaka Ademe Ala Suretih,
Carullah, 1084
- : Risale Fi Şerhi Kavli Bazı Sufiyya, Bağdadlı Vehbi, 2062
- : Risale Fi Beyani Deverani's-Sufiyya, Hekimoğlu, 438
- : Tekmile-i Tefsiri Semerkandi, Nuruosmaniye Ktp, 203/275
- : Tebareke Tefsiri, Damad İbrahim Paşa, 107
- : Kırk Hadis, Bağdadlı Vehbi, 258
- HARİRİ Kemaleddin : Tibyanu'l-Vegaili'l-Hakaik, İbrahim Efendi, 430
- HULVİ Mahmud Cemaleddin : Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ıx Ulviyye, Hazırlayan:
M.Serhan Tayşi, İFAV, İstanbul-1993
- HOCA SADEDDİN Efendi: Tacu't-Tevarih, Sadelestiren: İ.Parmaksızoğlu, Kültür Ba-
kanlığı, Eskişehir-1992, cilt. V
- HÜSEYİN Hüsamettin : Amaya Tarihi, Mathaai İslamiyye, İstanbul, 1330
- İBN HALDUN : Mukaddime, Çev. Z.Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı, İst-1986, c.II
- İBRAHİM Alaattin: Meshur Adamlar Hayatları Eserleri, Hz.Sedat Simavi, İstanbul-
1933-35, c.I
- KAHYA Esin: Bir Bilim Adamı Olarak Cemaleddin Aksarayî, Aksaray ve C.A.Sempoz-
yumu, Aksarayı Vakfı Yayını I, İstanbul-1994
- KARAKAŞ Mahmud: Müsbet İlimde Müslüman Alimler, Kültür Bakanlığı, Ankara-1991
- KARAMAN Hayrettin: Başlangıcından Günümüze İslam Hukuk Tarihi, İrfan Yayınevâ,
İstanbul-1975
- KATİP ÇELEBİ: Kesfu'z-Zünun, Milli Eğitim Ba. c. I, II
- KESKİOĞLU Osman: Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku, Diyanet İşleri Başkanlığı, An-
kara-Tarihsiz.
- KONYALI İ.Hakkı: Abideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi, İstanbul-
1974, c.I, II, III
- KURDOĞLU Behçet: Şair Tabibler, İstanbul-1967, Baha Matmaası.
- KUMEYR Y? Bak. Olguner Fahrettin
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf: Veziriiazam Piri Mehmed Paşa, Konya-1994
- KÜYEL Mübahat: Bilimin Felsefeye Dayandığı Görüşüne Bir Timsal Olarak Galenos,
Erdem, Mayıs 1988
- MEKNEVİ Muhammed b.Abdülhay: el-Fevaidü'l-Behiyye Fi Teracimi'l-Hanefiyye,
Kahire-1324
- MECDİ EFFENDİ: Terceme-i Şakayık-ı Numaniyye fi Ulemayı Devleti'l-Osmaniyye,
İstanbul-1269; Ayrıca bak: Hadaiku's-Şakayık, Nesreden:A.Kadir
Özcan, İstanbul-1989
- LEVEND Agah Sırrı: Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız, Türk Tarih Kurumu Basıme-
vi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, BELLETEN 1963'ten ayrı basım.
Ankara-1964
- MEHMED SÜREYYA: Sicilli Osmani, Maarif Nezareti, İstanbul-1311,
- MELİKOF İrenne: Djamal Al-Din Aksarayî, Enclopaedia of İslam, New Edition,
Leiden-1965 c.II
- MÜSTAKİMZADE Süleyman Sadettin, Mecelletü'l-Ensab Fi Nesebi ve'l-Küna ve'l-
Elkab, Halet Efendi, 628
- OLGUNER Fahrettin: Üç Türk-İslam Mütefekkiri (İbn Sina-Fahreddin Razi-Nasireddin
Tusi) Düşünçesinde Varoluş, Ücdal Neşriyat, İstanbul-1984
- : Batı ve İslam Kaynakları Işığında Platón, Kültür Bakanlığı,
Ankara-1989
- : Batı ve İslam Dünyasında Eflatun'un Timaios'u, Selçuk Üniv.
İlahiyat Fak., Konya-1990

- : İslam Felsefesinin Kaynakları, Y.Kumeyr'den Tercüme. Dergağh Yayınları, İstanbul-1992, 2.baskı.
- : Farabi, Akademi Kitabevi, İzmir-1993, 2.baskı
- : Türk İslam Düşüncesi Üzerine, Akademi, İzmir-1993
- : Millet Kavramının Temelleri, Kubbealtı Akademi Mecmuası, yıl 14, sy. 3, Temmuz 1985
- : Fikir ve İnsanlık Dünyasında Farabi, Türkiye 1.Felsefe Mantık Bilim Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Ülke, Ankara-1986
- : Türk-İslam Medeniyeti İçersinde Akşemseddin'in Yeri, Kubbealtı Akademi Mec., yıl 18, sy.4, Ekim 1989
- : İslam Felsefesi Kime Aiddir? SÜ.İlahiyat Fak.Dergisi, sy 3, 1990
- : Türk Düşüncesinin Dünü Yarını, Türk Yurdu, sy 44, Nisan-1991
- : C.A'nin İçinde Yetiştigi Felsefi ve Fikri Ortam, Aksaray ve C. A.Sempozyumu, Aksarayı Vakfı, İstanbul-1994
- : Görünüş, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, c.I, İstanbul-1990
- : Mehmet Akif ve İdeali, Yeni Harran Çevresi Dergisi
- Olguner Fahrettin-Gürkaş İrfan: C.A Eserleri ve Muhtevaları, II.Aksaray ve C.A. Sempozyumu'na sunulan Tebliğ.Baskıda.
- QSMAN Şevki: Beşbuçuk Asırlık Türk Tababet Tarihi, Kültür Bakanlığı, Sd:İlter Uzel, Ankara-1991
- ÖZ Mustafa: Cemaleddin Aksarayı, TDVİA, İstanbul-1993, c.VII
- ÖZEL AHMET: Alaaddin Esved, TDVİA, İstanbul-1989, c.II
- PAKALIN Mehmet Zeki: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim B. İstanbul-1971, ccII
- RAZİ Fahreddin: Mefatihü'l-Gayb(Tefsir-i Kebir), Matbaa-i Amira, 1257
- SÜRURİ: Terceme-i Mucez, Hamidiye, 1018
- ŞAHİN İlhan: Aksaray, TDVİA, İstanbul-1989, c.II
- ŞEMSEDDİN SAMİ: Kamusu'l-Alam, İstanbul-1308, 1891
- TURAN A.Nezihi; C.A.nin Hayatı ve Ondan Bahseden Bazı Kaynak ve Tetkikler, I.Aksaray ve C.A.Sempozyumu, Aksarayı Vakfı Yay. İst-1994
- TURAN Osman: Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti Tarihi, İstanbul-1980
- TAŞKÖPRÜZADE İsameddin Ahmed: Şakayıyü'n-Numaniyye Fi Ulemayı Devleti Osmaniyye, A.Suphi Furat Neşri, İst.Ünv.Yayımlı. 1985
- : Mevzuatu'l-Ulum, İstanbul-1313
- UZUNÇARŞILI İ.Hakkı: Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1983 c.I ve II
- : Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu, Ankara-1988
- : Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Bevletleri, Ankara-1937
- ULUDAĞ Süleyman: Fahreddin Razi, Kültür Bakanlığı, Ankara-1991
- ÜLKEN Hilmi Ziya: Türk Tefekkürü Tarihi, İstanbul-1933
- : İslam Felsefesi Kaynakları ve Etkileri, Cem, 4.baskı, İst-1993
- ÜREKLİ Bayram: C.A.nin Torunu Şeyh Muhyiddin Vakfına Dair Bir Berat, Türk Tarih Dünyası Dergisi, yıl 7, sy.78
- ÜNVER Süheyl: Şeyh Cemaleddin Aksarayı Muciz Şerhi ve Diğer Eserleri, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi, c.I sy. 1, Temmuz 1970, ayrı baskı.
- : Selçuklu Tababeti, Türk tarih Kurumu, Ankara-1940
- : Hekim Konyalı Hacı Paşa Hayatı ve Eserleri, İst.Ünv.Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul-1953

- : The Origins of History of Turkish Medicine, University of İstanbul, Institute of History of Medicine, No:53, İstanbul-1958
- YALTKAYA M.Şerafettin: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, Kitabevi, İstanbul-1994
- YAZICI İshak: Bahru'l-Ulum, TDVİA, İstanbul-1991, c.IV
- YAZICI Tahsin: Fetihden Sonra İstanbul'da İlk Hıalveti Şeyhleri Çelebi Muhammed Ce Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi, İstanbul Enstitüsü Dergisi, İstanbul-1956, c.II
- YILMAZ Hasan Kamil: Tasavvufi Hadis Şerhleri ve Konevi'nin Kırk Hadis Şerhi, İFAV, İstanbul-1990
- : Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar, İst-1994
- YÜRDAYDIN H.Gazi : İslam Tarihi Dersleri, AÜİlahiyat Fak. Ankara-1982
- YÜCEL Yaşar: Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, Türk tarih Kurumu Ankara-1989
- İslam Ansiklopedisi, Şevbek Maddesi, c.XI
- İslam Ansiklopedisi, Amasya Maddesi, c.V
- İslam Ansiklopedisi, Karamanlılar, c.VI
- Müncid, Şevbek maddesi, II, Katolik matbaası, Lübnan-1982
- Ayverdi Samiha, Kölelikten Efendiliğe, Damla Yayınevi, İstanbul-1978
- Eflakî Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, Milli Eğitim Bakanlığı, İst-1989
- Çelebi Katip, Mizanu'l-Hak Fi İhtiyari'l-Ahak, Hz: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul-1993

İNDEKS

- Abdullah Muhammed, 17
 Abdurrahman, 15
 Abdülkadir Cürçani, 25,60
 Abdülmuhsin Kayseri, 31
 Ahmed Yesevi, 17
 Aksaray Daruşşifası, 24
 Aksaray Medresesi, 4
 Aksarayizade Alaaaddin Ali,34
 Akşemseddin, 17
 Alaaddin Bey,14,24,28,34,35,59
 Alaaddin Esved(Kara Hoca), 11,24,31,36,38
 Ali b.Muhammed, 82
 Amasya,12,20,24,30,33,34,35,44,45,80,83
 Amr b.As, 82
 Anadolu,31,37,38,45
 Antakya,1
 Arkhelaos,13
 Aşıkpayazade,20
 Azerbajcan,13,31

 Bahattin Musa Bey, 28
 Bağdad, 1
 Batiniler,16
 Bayezid II,43,80,84
 Bedreddin, 28
 Belafat, 60,61,62
 Beydaba,1
 Beytülhikme,1
 Beydavi,84
 Bilad-ı Karaman,27,40,42
 Bursa,24

 Cemaleddin Rumi,29
 Cemaleddin Firuzi,34
 Cemaleddin İbrahim Aksarayî,24,25
 Cemaleddin İshak Karamani,55
 Cemalî,21,22,36
 Cemal-i Halveti,36
 Cemaloğlu,21
 Cevherî,25
 Cundişapur,1

 Çandarlı Kara Halil Paşa,35
 Çelebi Halife, 55

 Danişmendler,13
 Davud-ı Kayseri,72
 De Boer,31

 Debuse
 Debusî Kadı Ebu Zeyd,72
 Delhi,83
 Dimeşk,25,59

 Ebubekir Sıddık,15,17,19,22,23
 Ebu Davud,74
 Ebu Hanife,73
 Ebu Hüreyre,73,81
 Ebu Katade,74
 Ebu'l-Fazail Mehmed, 18
 Ebu Said Bahadır Han,14
 Ebu Yusuf,73
 Edebu'l-Kadı,74
 Efdaladdin Hunci, 31
 Eratna(Ertana),14,19,20,24,34,44
 Ermenek,28
 Ervah Kabristanlığı,22,40,43,45

 Fahreddin İlyas Rumi,24,25
 Fahreddin Razi,4,6,14,15,17,18,25,29,
 31,33
 Farabi,2,32
 Felasife,28
 Fenari, 30,31,36,37,38,41,42

 Gazali,31,33

 Hacı İbrahi,34
 Hacı Paşa,37
 Hacı Şadgeldi,24,33,34,49,80,81
 Halil Bey,28
 Hammer,20
 Hanefi,18
 Harran,1
 Harzemşahlar, 17
 Hasan Çelebi,34
 Hasan el-Hatibî,17
 Hasan Paşa,36,38,41
 Hatuniye Medresesi, 35
 Herat,18
 Hıtlar,68
 Hicaz,37
 Hilafiyat,72
 Hind,75
 Hippokrates,68
 Horasan,24,
 Hz.Aişe,74
 Hz.Ali,17

- İbn Arabi, 38
İbn Batuta, 13
İbn Nefis, 30, 67, 68, 69, 70, 83
İbn Mukaffa, 1
İbn Saati, 26, 72
İbn Sina, 26, 31, 32, 33, 67, 68, 69
İbn Şevbeki, 37
İbnü'l-Kıfti, 16
İlhanlı, 14
İmam Beydavi, 50
İncirli Medrese, 27
İran, 24, 28
İsferayi, 30, 79
İskenderiyye, 1
İsmail b. Hüseyin, 16
İva, 78
İzmit, 24
İzzeddin Muhammed, 34
İzzeddin Razi, 31
- Kadı Burhaneddin, 31, 34
Kahire, 37, 38
Kapadokya, 13
Karaman, 14, 36, 40
Karamanoğulları, 14, 20, 28, 40, 43, 44
Karamanoğlu İbrahim Bey, 43
Kategori, 70
Kazvini, 25, 30, 59, 60, 61, 63, 65
Kemalüddin Ahmed, 22
Kerimüddin Aksarayî, 12
Kerramiler, 16
Kılıçarslan II, 13, 19, 26
Konya, 7, 10, 17, 22, 31, 34, 45
Koyulhisar, 34
Kudurî, 72
Kuraşî, 67
Kureys, 15
Leknev, 83
- Macusî, 26, 67
Mahmud Cürcanî, 33
Mahmud el-Hatib, 17
Mahmud Şirazî, 31
Mecdüddin Muhammed, 17
Mehmed Çelebi, 21
Melek Hatun, 35, 41
Merzifonlu, 34
Mesud, 17
Meşşaiyyun, 29, 30, 36
Mevdud, 15, 17
- Mısır, 4, 21, 22, 34, 37, 38, 42
Muhammed Pir Paşa, 22
Muhammed-i Tazi, 16
Murad III, 27
Murad Hüdavendigar, 4, 9, 24, 35
Musannifek, 15, 18, 19, 83
Mutahhar, 15
Mutelililer, 16
Müeyyededdin Muhammed Çelebi, 34
Müseyyeb, 15
- Nasıreddin Tusi, 31
Necibüddin Semerkandi, 26, 67
Niğde, 14
Nişancı, 20
- Ortaasya, 38
Ortaasya Mektebi, 3
Osmanlılar, 35, 36
Ömer Hatibî, 17
- Pazarlızade, 34
Piri Mehmed Paşa, 37
Postnişin, 9
- Rasyonalizm, 32
Rescher N., 2
Revakiyyun, 29, 36
Ritter, 2
Rum, 10, 11, 42
Rumî, 21
- Sabit Belhi, 17
Sadeddin Ahlati, 31
Sadeddin Taftazanî, 60
Sadreddin Konevi, 31, 38
Schmölders, 2
Sekkaki, 25, 60, 61, 79
Selçuklular, 19
Semerkand, 19, 72
Senir köyü, 43
Seyid Şerif Cürcanî, 36, 42, 43
Sıhah, 25, 28
Siraceddin Urmevî, 25, 31
Solakzade, 20
Suriye, 4
- Şah Çelebi, 20
Şah Necib, 34
Şam, 37

Şana,37
 Şemseddin Hüsrevşahi,31
 Şemseddin Mehmed,19,22
 Şerif Hüseyin,14
 Şerif İbrahim Mardin,83
 Şeyh Cemaleddin Efendi,49
 Şeyh Ekmeleddin, 42
 Şeyh İbrahim el-İrakî,89, 9
 Şeyh Mahmud,22
 Şeyh Muhyiddin, 19,20,22
 Şeyhu'l-ulema,31
 Şiraz,28,45,57
 Şirvan,9,
 Şirvanî,Kasım b.Abıdurrahman,8

Taberistan,13
 Taceddin Urmevi,31
 Tahtani Kutbeddin,26,30,77,78
 Tebriz,9,10,12,13,24
 Tebrizî,9,10,12,44,79
 Tebrizli Mehmed,20
 Telhis,60
 Tengri,81,82
 Teym,19
 Tol Medresesi 28
 Tokat,38
 Türkistan,72

Uçmak,81,82

Vahdet-i Vücut,38
 Vaiz Mehmed,20

Yıldırım Bayezid,14,36,83
 Yusuf Akyurt,17,18,19
 Yusuf Hakiki,22

Zemahşeri,25,26,77,78
 Zembilli Ali Efendi,84
 Zincirli Medrese,20,26,27,28,30,31,34